

**JÉ
LEN
KOR**

12

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1966

SZAKÁLL—VARIÁCIÓK

SZATÍRA ÍRÓ

KRIMI ÍRÓ

DRÁMA ÍRÓ

IFJÚSÁGI REGÉNY ÍRÓ

SZÍNDARAB ÍRÓ

KRITIKUS

A small, stylized signature or mark in the bottom right corner of the grid.

Számunk szerzői:

ANGYAL ENDRE
RÁNDI GÁBOR
BEBESI KÁROLY
CSANÁDY JÁNOS
CSORDÁS GÁBOR
DALOS GYÖRGY
GALAMBOSI LÁSZLÓ
KABDEBÓ LÓRÁNT
KALÁSZ MÁRTON
KOCZOZH ÁKOS
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
KURCZ ISTVÁN
LORÁND IMRE
MAKAY IDA
NAGY L. SÁNDOR
NASZVADY JÓZSEF
NEMES ISTVÁN
ORBÁN OTTÓ
ORDAS IVÁN
PÁL JÓZSEF
POMOGÁTS BÉLA
ROMVÁRY FERENC
RÓNAY GYÖRGY
SÓS ENDRE
Z. SZABÓ LÁSZLÓ
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
THIERY ÁRPÁD
TÜSKÉS TIBOR
VIDOR MIKLÓS
ZIRCZ PÉTER

Képek:

AMOS IMRE
BIZSE JÁNOS
DŽANKO, VLADIMIR
GOL, PREDRAG
LANTOS FERENC
MACOLIĆ, MLADEN
SIMON BÉLA
SOLTRA ELEMÉR

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

IX. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM
1966. DECEMBER

A Baranya megyei Tanács lapja
Megjelenik havonta

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

PÁL JÓZSEF versei: Műteremsarokban, Hullámverés - - - - -	1091
MAKAY IDA versei: Költők szerelme, A szigetlakó - - - - -	1094
NASZVADY JÓZSEF: Drága Liviám! (el- beszélés) - - - - -	1095
TAKÁTS GYULA versei: Ilyenkor szept- temberben, Négy akkord - - - - -	1099
BEBESI KÁROLY: Pillanatkép kossen- tárral (vers) - - - - -	1100
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Hattyúk közt lángol, Torony, Megválthatatlanul	1101
KALÁSZ MÁRTON versei: Vers, Európá- ban, Jel, a sivatagban, Sürgöny, éjfél -	1102
VIDOR MIKLÓS: A halál kancelláriáján (elbeszélés) - - - - -	1103
RÓNAY GYÖRGY: Őszi album (vers) -	1107
DALOS GYÖRGY: Látomás (vers) - -	1108
CSANÁDY JÁNOS: Az Ararát fölött (vers)	1109
ORBÁN OTTÓ: Veszprém (vers) - -	1110
TÜSKÉS TIBOR: Várkonyi gesztenyék -	1111
CSORDÁS GÁBOR versei: Parabola, Szept- tember, Csavar - - - - -	1117

ÉLET ÉS KULTÚRA

THIERY ÁRPÁD: Cassián (I. rész) - -	1119
ORDAS IVÁN: Kisközségek közelről (II. rész) - - - - -	1125

Irodalom

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Panoráma a „Panorámáról” - - -	1129
LORÁND IMRE: A népszerűség, a köz- ízlés és a kritika - - - - -	1140
KABDEBÓ LÓRÁNT: Tanítvány és mes- tere - - - - -	1143
Z. SZABÓ LÁSZLÓ: Radnóti és Ámos angyala - - - - -	1151

Képzőművészet

- TAKÁCS IMRE: Festők a kirakatban - 1156
ROMVÁRY FERENC: Szlavóniai képző-
művészek Pécssett - - - - - 1158
KOCZOZH ÁKOS: Pécsi grafikusok a Dű-
rer-teremben - - - - - 1161

Színház

- ZIRCZ PÉTER: A vidéki színházak gond-
jai - - - - - 1164
NAGY L. SÁNDOR: Szeget szeggel - 1168

MÉRLEGEN

- POMOGÁTS BÉLA: Nyugtalanság nemze-
déke - - - - - 1171
SÓS ENDRE: A cenzúra árnyékában - 1175
NEMES ISTVÁN: Bori Imre: Radnóti
Miklós költészete - - - - - 1177
KURCZ ISTVÁN: Galambos Lajos: Zsili-
pek - - - - - 1179
ANGYAL ENDRE: Dante a középkor és a
renaissance között - - - - - 1181
BÁNDI GÁBOR: Dunántúli Dolgozatok - 1183

KÉPEK

- BIZSE JÁNOS rajza - - - - - 1106
ÁMOS IMRE rajza - - - - - 1155
MLADEN MACOLIĆ: Hajók - - - - - 1159
SIMON BÉLA rajza - - - - - 1163
LANTOS FERENC rajza - - - - - 1170

Műmellékleten

- PREDRAG GOL: A komédiás öregedése
VLADIMIR DŽANKO: Család
SOLTRA ELEMÉR rajza
SIMON BÉLA rajza
BIZSE JÁNOS rajza
LANTOS FERENC rajza

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hirlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Évi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 066.
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyszámlára

66-4218 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

MŰTEREMSAROKBAN

Esik ma jócskán
és kint, a puha tócsán
virág, levélke.
A vihar törte még le.

A guggoló házak
felhőkkel labdáznak.
Kicsi a labda
és holnap majd a napba

már újra visszaszáll.
Nagyszerű körmenet!
Áldás ez így jövet
és menet egyaránt. –

S függönyéből, mi jeltelen
hull, hull csak szürkén,
kilépsz te, lány, s oly fürgén,
űdén, hogy szinte eleven.

Eleven: – mert látni akarlak!
Mindent, mit csak láthat
s mit a szem sem találhat.
És már nem is takarlak.

Nem takar el többé a szerelem,
inkább mindent letép,
hogy úgy állj előttem, mint soha még:
testben, lélekben meztelen.

S kibontlak, mint narancsot
ahogy kibontják.
Kezem indul már.
Agyam parancsolt.

Nem tolvaj és félelemtől,
de tiszta értelemről
remeg meg a kéz,
amint nyakadnál, a méz-

fürtjeid mögött, csatján
ruhádnak, elmatat.
Árnyas lugas alatt
rózsa, oly halvány

a bőröd. – Így, hulljon le ez is
s állj itt ruhátlanul, te látomás-szobor,
te ő-, te anya-, eleven-szobor
és csapzottan csapódjon hajad is,

hisz csapzottan nézted az első rajzot,
amikor tán épp a Pindal barlangot
laktuk, a falán tűzünk fénye áradt
és sebzett bölény vágott át a lápnak.

Az első bronzfüggők és kések,
ruhák, agyagedény,
a vasunk, a kemény!
és cölöpépítmények

és a hajnal mámora ölén
az első gajdolásom
meglepett úgy tanyánkon,
mint ma ez a költemény?

Voltam én király és Ének
hódolt kedvesem szemének,
míg oszlopa volt lábad
Salamon templomának,

nyakad a márvány tornya.
Uralkodtam? Omolva
eléd minden estén.
Mert szerettél.

Nulli se dicit... szavad,
Lesbia, csörgő patak
volt fülemnek s ugró láng
borult ránk.

Catullusodat, te kis ringyó,
tulipán-lábon továbbbringó,
lent, a partnál
megcsaltál.

Cynthia... most ezt mondjam? –
Hány voltál és hány voltam?
Mikor a szemem égett,
mondtam a Hegyibeszédet

és mellettem maradtál,
Magdolna. Áldott,
gyönyörű nyár volt.
Tudod-e, mit adtál,

hogymostad lábam?
Hasba rúgtalak érte,
Nero, emberi réme
voltam én Rómának.

Lázadtunk egymás ellen
egyek és mégis ellen
s ha Amor volt is a követ,
a szeméremövet

rád kapcsoltam,
ha haddal vonultam. -

Mit akarsz még? -

Verjen meg az ég! -

Vagy azt mondjam el,
mikor vérpadra küldtél
és ott ültél,
míg lecsapták fejem?

Holnap kétezeret írunk,
van hazánk, dolgunk, papírunk,
röntgen, rakéták, öreg
kémosövek.

Vagy mikor hevültem
az első csókot adtam,
vérbajt kaptam
és meghülyültem? -

S ezt tudva, e józan szédületben,
míg látomásom el nem lebben,
verdes mellemben a szó:
mély bölcső légy, ne eleven koporsó.

HULLÁMVERÉS

Szökött a nap s a hegy mögött
búvott meg, hogy tovább ne marja
már az est, de a futóba dőfött
egy csenevész jegenye kardja.

*

Eldőlt az éj és névtelen
rémület kélt sután, zizegve.
Víz locsogott? Vagy a vér? és nekem,
jaj, mi fészkelt be a szívembe?

*

Meghalsz... meghalsz... és nincs ajtó,
csak egyetlen kínálkozó ablak:
nyissad hát ki és röptesd magasra
madarát a fölérzett szavaknak.

*

Napsütésem milyen napsütés?
S milyen jege bent a zivatarnak?
S kelti-e másban mindenegybes szó
mását, és hű mását önmagamnak?

Kibirhatatlan, iszonyú,
hogy a kérődzők mindent lelegelnek,
míg rétjét járják másmilyen egeknek
és rábögnek szavamra: bú.

A bohócot is láttam én;
válláról kakadu kiáltoz.
Körötte ott pörög a fény:
körhinta élethez-halálhoz.

Fölpeckelt szájú szenvedés és tudott veszély
csapkodja hullófarkával tested.
Rocinantéd elhullott az utadnak felén.
Kár most tetemét-csontját keresned.

Hogy mikor született a hazugság?
A hazugság akkor született, mikor az ember.
Újjá születik az ember.
Ne szülessen vele a hazugság.

Tetted tükrében nézed önmagad
s szíved fészkében iszonyún harangoz:
a szem – a homlok – s a tekinteted.
Hasonlítás-e önmagadhoz?

Jaj, te, még mindig hallom és látom is azt a békát:
béka volt? – gyáva remegés s az undok váladékát
hiába sírta teste ki, lábát hiába rúgta,
a kígyó vadul ment neki s elnyelte alagútja.

Most vajúdik, ordít, kiabál,
magzatvízben tocsog a halál, –
könnytől fuldoklik a dália:
szegény, szegény, meg kell halnia.

Mikor már nem volt körülötte más
csak fal, fal s pár koszlott vakablak,
a porba ült, elszívott három cigarettát
és szívét odadobta a vadaknak.

*

A gondolat te magad, te magad vagy:
magadat váltod fel szavakra.
A lyukas fillért az útszélen hagyják.
Az érő pénzt elteszik.

MAKAY IDA

KÖLTŐK SZERELME

Az lesz majd a találkozás!
Erre sohasem készülődünk.
Ősz lesz. Kihunyó ragyogás.
Már tiszta vegytan lesz belőlünk,
Képlet. Örök és személytelen.
Valaki régi könyvbe mélyed.
Por száll. S egy percre újra élünk,
egymásbalobbant két idézet.
Idegen agyban, idegen szájon
forrunk egygé. Nincs élvezet
se gyötrelmem, mely összezárna
így egyszer is. Hogy por lesz szánkban,
s már csontjaink se fénylenek.

A SZIGETLAKÓ

Nézlek: a pengeéles horizonton
hogyan lobbansz el: utolsó vitorla,
és nem kiáltok. Már reménytelen.
még visszavillogsz egy-egy vízfodorba,
s az irgalmatlan tündöklés benyel.
Magábaold a végtelen nyugalma:
lúktess a mélyben, szállj a hegy felett,
s míg mozdulatlan állok, fejlehajtva,
sodornak fönn az örvénylő egek.

Drága Líviám!

Tudom, hogy most elcsodálkozol, mit akarok ennyi évi hallgatás után tőled, de nincs senki más, aki engem megértene, csak Te, és Te is olyan messzi vagy tőlem, talán már el is felejtettél.

Ott kint, nálatok, biztosan minden másként megy mint itt, de ez nem volna baj, hiszen én akartam itthon maradni, pedig akkor nagyor haragudtál rám ezért. Ha most egy kicsit kárörvendően mosolyogsz, hát igazad van, mosolyogj, nekem már úgyis mindegy. Az ilyen beismerés kegyetlen dolog, és utálatos is, de olyan elkeseredett vagyok, hogy semmit nem bánok már. Éjjél óta ülök itt, várak, de nem jön értem senki. Ilyenkor októberben már kihalt a part és csendes, félelmetesen csendes. Amíg sötét volt, azt reméltem, hogyha világos lesz, majd messzebbre látok, az megnyugtatóbb és ha a kanyarban feltűnik a motorcsónak, az csak értem jöhet, mert a környéken senki más nincs, csak én. A kis vikendházak kihaltak, fakók, mint a halottasház, így hát inkább csak a vizet nézem és a part homokját, ami a jövő nyárig már sohasem szárad meg.

Nem azt bántam meg, hogy ittmaradtam, hanem hogy ezért. Te mondtad nekem először, hogy szép vagyok, vonzó, és elég okos is. Ha ezt nő mondja a nőnek, nagyon igaz kell hogy legyen. Tudom, Te őszintén mondtad, hiszen mindig is azt csodáltam benned, hogy jellem vagy. Szép is, okos is, pedig ezt nem nagyon tudják elviselni a férfiak. Emlékszel: a Te Eleméred azt mondta; „ha egy nő okos, akkor csúnya; ha szép, akkor buta, ha okos is és szép is: akkor kell a fenének.” De csak mondta, tulajdonképpen a midene voltál, hiszen látod magával vitt és azóta biztosan a felesége is vagy (ha nem, hát ne haragudj).

Persze tudtam én magamról, hogy szép vagyok, de csak úgy magamnak tudtam. Nem volt soha kisebbségi érzésem, ezt mostmár megmondhatom neked (csak akkor esetleg úgy látszott, mert melletted mégiscsak kicsinek éreztem magam), hanem nagyon szerettem Árpit, és ő nem akart hallani arról, hogy kimenjünk veletek. Ő nagyon okosnak képzelte magát és ahogy emlékezem rá, amolyan okoskodó, nagyképű kis prolinak látom. De akkor nagyon imponált nekem a tartása, nyugodt, kialakult életrendje, no és egy kicsit a gögje is. Nem volt nála bizonytalankodás, kapkodás, talán azért is lett sofőr. Mert a nyugodt emberek általában gyávák. Te persze mindezt nem tudod, mert csak annyit ismertél belőle, amit a hétvégi találkozásoknál alkalmas volt megismerni. Neki az volt a fő gondja, ha nálatok voltunk, miként viselkedjen, hogy elismerjétek: Ő egy megállapodott, komoly gondolkodású ember, szorgalmas, családjának élő mintaférj. Hogy mennyire irigyelte Elemért bohémkedő, de mégiscsak tehetségesebb egyéniségéért – (hiszen mindig előtte volt egy lépéssel) –, azt csak én éreztem. Hidd el Líviám, nem szégyenlem ezeket elmondani neked, azóta rájöttem, hogy az embernek csak minden tizedik gondolata helyes, ezt jobb ha előbb-utóbb belátja, sok csalódástól kíméli meg magát. Nem nagy kedvem volt dolgozni menni; de hát tudod; Árpit én nagyon szerettem és elhittem mindent, amit mondott. Ilyen buta az ember. Mert hiszen Árpinak is csak minden tizedik gondolata volt igaz. Azt mondta nekem, „dolgoznod kell, látod mindenki dolgozik, ez önértetessé teszi az asszonyt, egyenlővé a férjével. Munka nélkül nem élhet az ember.”

Árpinak nem volt igaza.

Lehet munka nélkül élni.

Csak nem érdemes.

Fázom. Két pokróc van a hátamon, görnyedek itt az ablak előtt, és percenként végignézek a vízen. A köd már régen szertefoszlott, csak néhány rongy lóg még mesz-

szi a víz felett, a nád levelei egymást karmolásszák és egyszerre bölintanak lefelé a széltől. Éjfélre kellett volna jönni értem. Már reggel van, és még mindig nem történt semmi. Majd egy kicsit később megpróbálok enni, talán sikerül. Nem tudom érdekes-e, majd meglátom.

Drága Líviám, mikor ti elmentetek, itt minden tótágast állt. Mint afféle szerelmes kis asszonyka, csodáltam Árpi józanságát, pedig talán jobb lett volna, ha csinál valamit. Most már azt sem bánnám, ha valamilyen magatartásáért felelősségre vonták volna akkor. Hűségesen várnám míg kiszabadul, addig is láthatnám benne a megtévedt hőst, vagy a büntelen áldozatot. De nem láttam semmit. Hidd el Líviám, semmit az ég világon. Lehet, hogy nekem kissé naiv elképzeléseim voltak az „igazi” férfiről, de ekkora nullát, mint Árpi volt... Mi nem voltunk már akkor sem ifjú házások, sokmindent megtanultam én is, és ezt az abnormális kiegyensúlyozottságát is meg tudtam volna bocsájtani, csak az önelégültségét nem. Azt soha. Tudod, hogy van az, mikor az ember csak nyel, nyel, végül úgy tele lesz a gyomra, hogy háyni kell.

Amikor már rendeződtek a viszonyok, Árpit kiemelték. Kinek lehetett ez az örült ötlete, nem tudom. Miért nem kérdezik meg ilyenkor a feleséget is? Halszálkás tweed kabátot kellett venni neki, kalapot (mikor egész életében svájcisapkában járt) és széles diplomata aktatáskát. A személyzeti főnök helyettese lett, de úgy viselkedett, mint egy trösztigazgató. Olyan szavakat kezdett használni, mint „kérekszépen”, „az én meggyőződésém”, „világviszonylatban”, és hasonlók. No és mindennap kétszer kávé ivott. Duplát, cukor nélkül. Az igazgatót Jánosomnak hívta, őt pedig annak a kocsinak a sofőrje, amit valamikor vezetett, „Nagy elvtárs”-nak. Amikor először elvitt magával egy vállalati bankettre, tudtam, hogy csak reprezentálni akar velem (mert akkor már ő is tudta, hogy mi az), a sok kis szürke libát ette a sárga irigység, a férfiak pedig odacsődültek hozzánk, jöttek mint a legyek a mézre.

Eszembe jutottál Líviám, de nem tudtam fölényes lenni mint Te. Attól féltem meqérzik rajtam a konzervgyár büzét, hiszen csak egy kimosakodott gyárilány voltam, aki egy szombat estére nagyvilági nővé vált ugyan, de másnap reggelig lekopik a máz és marad a szürke kis veréb. Nem akartam sem nagy nő, sem szürke veréb lenni. Ami neked jól állt, nekem csak grimasz lett. Árpi ettől fogva örökké hurcolt mindenféle helyekre és az én gyomrom egyre csak telt, telt, már undorodtam. Persze Te most butának gondolsz, mert nem tudtam kihasználni a helyzetemet és élni vele. Te okosabb lettél volna, tudom, de én csak irigyelni tudtalak, utánozni nem. Jól éreztem magam feleségnek, nem akartam több lenni. Nem nagy lelkesedéssel, de dolgoztam, és ha Árpi az marad, aki volt, talán Téged is régen elfelejtettek volna, de minden másként történt.

A nap közben feljött, de el is tűnt, az eső itt lóg a víz fölött, az ég egyre sötétebb. Ha így sötétedik tovább, egy óra múlva már nem látom a kanyart, ahol úgy fel kellene tűnni egy motorosnak, vagy akárminek, csak jöjjön már értem valaki. Félek. És ha itt maradok? Mi lesz velem itt egyedül? Úristen, tényleg, mi lesz velem, ha senki nem jön értem? Nem tudtam, hogy ilyen iszonyúan igazságtalan félelem is van a világon. Drága Líviám, mondd mi lesz velem? Sírni kellene jó hangosan, úgysem hallja senki, de éppen ezért nem tudok. A végén még kiderül, hogy csak akkor tud sírni az ember, ha valaki hallja.

Hazahozott egyszer egy szobrot, bronzból, munkásör tartja szép pózban a fegyverét és aláírva fekete üvegre, arany betőkkel, hogy: „Bátor helytállásáért”. És akkor nem bírtam tovább. Lóbáltam kezemben a szobrot és megkérdeztem; mond Árpi, mikor álltál Te helyt és hol? Mэгhózzá bátran is. Nem felelt, hiszen láthatta rajtam, miért kérdezem. Megfeszült arcán a bőr, kiugrott a két csont oldalt, elvette tőlem a szobrot és feltette a televízióra. Szó nélkül leült és újságot kezdett olvasni.

Néhányszor átmentem előtte a szobán. Ahányszor átmentem, mindig elolvastam. „Bátor helytállásáért.” Egyszer csak megfogtam a szobrot, és odaadtam neki. Tedd el, hogy senki ne lássa. Te, te bátor. Értett ő engem, persze hogy értett, de visszavette. Árpi tedd el. Úgy nézett rám, mint a kutya az ostorra, de nem mozdult. Akkor megfogtam én és belevágtam a tükörbe. Líviám, ilyen még Te sem láttál. Leült a szényegre, összehugszorodott és nyűszített, hidd el nekem, nyűszített. Mint egy meg-

vert állat. Vérszemet kaptam, nem tagadom, a szekrényből előrántottam a kalapját és összetapostam előtte, a táskáját a fejéhez vágtam, és türte, mindent eltürt. Egy óra hosszáig sirtam utána, pedig régen nem volt már könnyem sem, akkor aztán odajött hozzám és vigasztalt, ne haragudjak, ő tudta, hogy milyen sokat dolgozom, ő már régen akarta mondani . . . Pedig tudtam, hogy esze ágában sem volt. De most mondta. Maradjak itthon, ne dolgozzak, neki elég magas a fizetése és akkor gyerekünk is lehet, hiszen mi tulajdonképpen nagyon boldogok lehetnénk. Még mindig hányingerem volt, de hát így már más. Fene nagy kibékülés jött utána. Egész éjjel ölelkeztünk, nagyon szerettük egymást, csak úgy néha-néha éreztem, hogy valami nincs rendben ebben a nagy boldogságban.

Mondtam magamnak, Te szép vagy, okos vagy, miért kell neked senyvedni egy bűdös konzervgyárban, amikor nagyságos asszony is lehetsz. Ezután nem kell kimosakodott prolinak érezni magam, szép elegáns háziasszony leszek és ez csuda romantikus. Másnap kilenckor a legszebb ruhámba öltöztem és besétáltam a gyárba. Akkor még tartott a romantikából. Kikértem a munkakönyvemet. Valahogy nem voltam olyan elégedett, mint kellett volna, de akkor nagyon szépnek láttam az elkövetkező időt, és nem törődtem mással. Én is azt hittem, hogy egy jó háziasszony mindig talál otthon munkát, elfoglaltságot. Nem igaz Liviám, hidd el nem igaz. Hogyan élsz most kint, nem tudom, de én itthon tizenkét évig dolgoztam, belémsúlykolódtam egy bizonyos ritmusa a munkának.

Az első délelőttök úgy teltek el, hogy vártam a következő napokat. Majd mindég újabb napok következtek és néhány hét múlva megáporodott körülöttem a levegő. Ha akartam, ha nem, reggel amikor Árpi kelt, ébredtem én is, tíz óráig mindent megcsináltam és a postásnak úgy örültem, mintha vendég lett volna. Pedig a legtöbbször be sem jött. Hát nincs átmenet? Valami helyes, ésszerű arány? Vagy dolgozik az ember reggeltől estig, mint a gép, vagy megposhad mint az állóvíz?

Úgy látszik, a szabadság mellé még valami más is kell.

Árpi este nyolckor járt haza, állandóan újságot olvasott és panaszkodott, hogy ki mit mondott rá és miért, attól félt, hogy leváltják és mehet vissza soförnek. Mert ez így megy, mondja. Egyszer felkapják az embert, aztán elejtik. Engem akkor már nem nagyon érdekelt a gondja, baja, magammal sokkal több baj volt. Igen, ebbe az életmódba bele kell születni. Nincs átmenet. Aki lent elsőrendű ember, fent csak megtürt kis birka. Vagy itt, vagy ott. (Azt, hogy „lent” meg „fent” Árpitól tanultam. Most már tudom.)

Az az idő, amikor én csodálatlak téged a nagystilű gondolataidért és azért a furcsa, nem tudom miért, de olyan szépnek, jónak látszó életmódodért, – hát igen, az az idő már elmúlt akkorra.

Drága Liviám, hidd el: én nem szeretem ezt a Kormost, hiszen magamhan még mindig így hívom, ahogy Árpitól hallok nap mint nap, amikor panaszkodik rá. Én szerelmes? Ugyan. Hülyeség. Árpit szeretem, azt is csak a karommal, a combommal, ha hozzám ér, nem tudok hideg maradni, úgy megszoktam már, mint ahogy a szomjúságát vízzel oltja az ember. De ezt így kellett csinálni. Árpi úgy félt ettől a Kormostól.

Mikor Árpi iskolába kezdett járni, még annyit sem törődött velem, mint azelőtt. Ha napközben valamit mondtak rá, azt keserves hangon elmesélte, úgy élt mint egy mártír, és tőlem is elvárta, hogy úgy beszéljek vele. Szóval ebből a kis hársból, hamarosan nagy mártír lett. Amíg Árpi soför volt, minden olyan jól ment. Ha ráértünk csavartunk, vagy moziba mentünk, vasárnap kirándultunk, vagy otthon üttöttük agyon az időt. Barátaink jóformán nem is voltak. Mégis: ahogy így visszaemlékezem, nekem úgy sokkal jobb volt. Most minden szombaton valahová menni kell, ahol nekem szépnek kell lennem, és kedvesnek, barátságosnak, a férfiak mecsusztálnak, a nők pedig úgy néznek rám, mint egy betolakodóra. Kell is nekem az ő elismerésük . . . Aliq várom, hogy hazamenjünk. Nem tagadom, néha élvezem a helyzetet, de nem tudok mit kezdeni vele. Ahogy azok a nők néznek rám, elmegy a kedvem mindentől.

Ha Árpi akkor nem rug be, talán semmi nem történt volna. Ha ivott is, csak mértékkel és kellő időben mindig abbagyta. De most nem. Láttam én; örül, hogy

egy kicsit megfélekedezhet a kinyairól. Ráhagytam. Valahogy majd csak hazaviszem. De Áрпи nem volt hozzászokva az ilyenhez. Hiszen emlékszel rá, milyen betegesen józan és meggondolt volt. Most felborult az egyensúly, amire ő úgy vigyázott és én még egy kicsit örültem is neki. Az ördög tudja, hogy miért. Azt hiszem bennem is akkor kezdtek összekuszálódni a dolgok. Nem bírtam én már Árpival sehogyan sem, olyan volt mint egy halott. Már mindenki szedelőzködött, lassan egyedül maradtunk vendégek, Kormos volt a házigazda. Neki nem volt senkije, a felesége mikor elvált tőle, elvitte a gyereket is. Negyven, negyvenöt éves lehet, olyan se csúnya, se szép, de jótartású, ha spicces, operaáriákat fütyül, és a ritka haját simogatja. Részegnek soha nem láttam, most se volt az. Akkor még nem is értettem, hogy lehetett olyan bátor. Mert mikor visszajött az utolsó vendég kikísérése után, már láttam rajta azt a zavart, bizonytalan kifejezést, ami a férfiakon látható, amikor valami elhatározás előtt állnak. Nem mondta egy szóval sem, hogy vigyem haza Árpit, azt sem, hogy majd ő segít. Én meg csak ültem szerencsétlenül az ágy szélén, és egy ilyen se jó, se rossz éjszaka hangulatával bámultam össze-vissza.

Tudod Líviám, amikor elkezdtem írni ezt a levelet neked, azt reméltem, hogy úgy sem lesz időm befejezni. Úgy látszik van. Most már tényleg mindegy. Jaj de utálatos ez az egész!

Még mindég egyedül vagyok és már nem számíthatok semmire. Kint zuhog az eső, az ablak csillog előttem egy kicsit, de az is csak az esőtől...

Egyszer csak odajött hozzám ez a Kormos, mondja; ne zavartassam magam, Áрпи majd kialussza magát és akkor hazamegyünk. Leült mellém az ágyra, de én akkor már tudtam, mi a szándéka. Líviám, tudod, hogy az embernek vannak beszámíthatatlan pillanatai. Úgy éreztem: ennek meg kell történni, ez mindent megold. Az én megáporodott délelőttiemeimet, Áрпи gondját az állásával, ezt az egész bizonytalan, kilátástalan állapotot. De hogy miért, vagy hogyan, azt nem tudtam volna megmagyarázni. (Azóta persze már végig gondoltam, de nem sok örömöm telik benne.) Nem azért védekeztem, amiért kellett volna. De hát olyan gyalázatot csak nem követek el, hogy Áрпи közben mellettem feküdjön. Nem, nem, most nem. Hagytam, hogy megértse a védekezésemet, meg azt is, hogy „most nem”, aztán kimenekültem a konyhába. Mondogatta, hogy Árpitól ne féljek, de akkor én ezt még nem értettem. Elmosogattam mindent, amit találtam, Áрпи csak nem ébredt fel. Otthagytam. Csak este jött haza, akkor már megint részeg volt. Nem értettem, hogy bírja, de jó volt, mert nem kellett törődni vele. Lefeküdt és hétfő reggel úgy ment el, hogy nem is vettem észre. Nagyon aludhattam annyi minden után, mert kesőn ébredtem, irgalmatlan csengetésre. Jóformán fel sem ébredtem, úgy nyitottam ajtót és az az ember egy pillanat alatt bent volt a szoba közepén. Úgy hálóingben magához szorított, de aztán elengedett. Hagyta, hogy felöltözzem. Még egy kicsit örültem is, hogy elmenekülhetek az utálatos dél-előtt elől. Szédültem és nem törődtem semmivel. Ennek meg kell történnie. Ez járt csak az eszemben. Hát legyen. Mondtam neki, hogy vigyen ahová akar, de én itt le sem ülök vele. Igen, azért jött. Magamhoz vettem a táskát, bundába bújtam, mert már hűvös van, azt hiszem meg sem fésülködtem, se rúzs, se más, csak mentem gondolatlanul. Ennél szörnyűbb már úgysem történhet.

Írjak még?...

Jó lenne itt most abbahagyni, legalább itt, hogy soha senki ne tudja meg a többit, de ha nem írok tovább, hát mi lesz velem, még valami ostobaságot teszek.

Aztán nem akartam elmenni innen. Már nem láttam olyan megoldottnak a helyzetet. Keserű érzés fogott el, ha arra gondoltam, hogy most haza kell mennem. Mondtam neki, hogy hagyjon itt. Ugyan, mondja, Árpitól nem kell félni. Kértem; jöjjön vissza értem még ma, mert félek itt egyedül. Jó, visszajön értem. A kocsit vissza kell adni, majd motorral jön. Vagy motorossal. Csacsi vagyok. Nyugodtan hazamehetnek.

Aztán elment.

Nem gondolok most már semmire, mert mi is lenne velem. Ha Kormos nem, hát Áрпи biztosan értem jön, csak várni kell. Talán még sokáig, de várni kell. Mindennap és minden éjjel.

III.

Piros lomb közt lüktető madárka
dobog véres, hűvös borostyánba
s csőre között örökzöld levéllel
csontos ágak lángjai közt ég el.

IV.

S a szívig metsző csend felett
mint késnyél csillaga
ül a remény szép arkangyala!

BEBESI KÁROLY

PILLANATKÉP KOMMENTÁRRAL

Szerencsétlenül járt utasok
példáján okulva
sohasem igyekeztem beutazni
ama városokat,
miknek falai
egymásra meredt tekintetek,
miknek kerítései
egymás mellé cövekelt szavak sokasága.

Igyekeztem inkább jelen lenni,
megtestesíteni az embert,
ha csupán egy messzenéző
útszéli fával szemben is...

Mégis, –
bár elkerülni vágytam a szerencsétlenséget
(és tudtam is a módját – tudom),
az ember, akit megtestesítettem
én vagyok,
és akivé lettem: ő, –

nem utaztuk körül a napot,
nem aknáztuk alá az égitesteket, –
azonosságunkról ő sem,
én sem tehetek.

HATTYÚK KÖZT LÁNGOL

Kutyaként kuporog figyelve
a gondolat s hűn őrzi már
mit meghagyott a Tél. Villogva
tisztul újra a benti táj.

Források arcod fölmutatják,
madárka-csőrben mályva ég,
felém repülsz, hattyuk közt lángol
a lassan-úszó esti ég.

Ölelsz s megint magasba röppensz,
hozod az örök sugarat,
simogatják kék égi tollak
parázs-élesztő ajkamat.

TORONY

Építettem gallyból várat,
páncélozzák szunyogszárnyak,
lángból való cikornya
készül égi toronyra.

Bukfencező cinkepárnak
tollaiból lopj a nyárnak,
ha megáll a bakszekér,
kucsmát emel ránk a Tél.

Rucapohár, kövér lárma,
ne ússz az ősz udvarába,
nap-fejédkű fák fölött
ne láthassak ördögöt.

Ne borulj be tüzes tető,
galamboknak gyöngy-legelő,
nem bűg bögyös szerelem,
pálinkámat vedelem.

Hordó-trónok dongafákon,
rajtuk pók-szött ákom-bákom,
pohár torka tulipán,
verd a taktust cimborám.

Lóg az égből öles hurka,
kenyeremet anyám gyúrta,
vöröshagyma: buzogány,
vérzi lázas paprikám.

Fölemelne követ, sziklát,
apró barit, gyapjas birkát,
erőtlen már, ül a szél,
füle hulló falevél.

Ivóban telt kupicára,
nádban bukó, vadrucára
ujj-koszorú rátapad,
bicsaklik a büszke nyak.

Paripámat kikötöttem,
daru-ménes száll fölöttem,
villognak hú fokosok,
aranyélú csillagok.

Felmászhatasz a toronylétrán,
jókedvűen, gondtól bénán,
nem látod meg ami jön,
csak akkor, ha rádköszön.

MEGVÁLTHATATLANUL

Kiméletlen hatalmak ellenállnak,
miért kívánsz ünneplő koszorút,
küldönce vagy csak te is a halálnak,
harcos, ki nem nyer soha háborút.

VERS, EURÓPÁBAN

Milyen keserű lassan e fegyelmi
nyűg, amely éveinkbe belenőtt:
részgazság-celláinkban telelni
és agyonálmodni a lehető –

minden ízére boncolni a hullát,
utána otthagyni az asztalon;
közben érzékeink sűgva tanulják,
ez a nap, jaj, utolsó alkalom . . .

JEL, A SIVATAGBAN

Romlott volt,
s tudta:
ennyi a reménye –

Vésődjék a sakálok
emlékezetébe.

SÜRGÖNY, ÉJFÉL

Ha hirtelen táviratoznék:
könyveim, a manzardsori
lakásokból a rádiózaj,
lent a lélektelen mozi,

a magasvasút sikolya
közt meglelném-e az egyetlen
mondat didergő jeleit
ÉDES MINDIG MAGÁT SZERETTEM – ?

S tudná-e bájni kezem
láthatóvá a roncs papíron
a hümmögő postafiók
előtt: miféle nyelven írom,

s ott a kialvó hegyeken túl,
Ázsiában ki érti meg,
ha lerajzolják EGYRE JOBBAN
HIÁNYZIK SZOMBATON MEGYEK...?

A halál kancelláriáján

Ákos a fekete-fehér kökockás folyosó végén állt, a nagy tejüvegablakok meszes fényében. A halotti bizonyítványért jött el, aztán semmi dolga itt többé. A környezet elveszítette titokzatosságát. A professzorról kiderült, hogy nem mágus, a MŰTŐ fölírású szentélyről, hogy nem történnek benne csodák, – szerencsejáték folyik a vakító lámpák alatt, az esély egy az egyhöz.

Az előbb beüzent a kötözőbe az osztályos orvosért, rá várt. Ez is a szertartáshoz tartozik, hogy ilyenkor el kell búcsúzni, megköszönni a szíves fáradozást, amellyel végigkibicelték a haláltusát és teljes készülékben, egész műszertáruk mozgósításával sikerült szakszerűen elveszíteniük az ütközetet.

Végre fölbukkant a hajlott hátú, hórihorgas alak. Elébeindult. Az orvos arcán hirtelenében rákényszerített részvét, nem is személyesen neki szóló. Egy gondolattal hosszabb ideig tartotta tenyerét laza ujjai között a szokásosnál.

– Nem volt mit tennünk, öregem, – mormolta.

Ez a közelebbi ismerősök számára fönntartott közhely. Ha véletlenül nem a magánéletben találkoztak volna először, most azt mondaná: „Mindent elkövettünk, kérem.”

Fölvágta fejét s komisz fintorral mondta:

– Csak nem gondolod, hogy töletek várjuk a halhatatlanságot.

Az orvos nem bántódott meg. Belékarolt, elindult vele a folyosón. Halkan, félelmetes részletességgel magyarázta el a betegség terjedését, a meggátolhatatlan szóródást, a végső állapot beálltát, mikor a test védelmi erői összeomlanak s a kémiai esz-közöknek egyszerűen nincs mit támogatniuk többé.

– Így is hallatlanul sokáig bírta az öregúr, – állította meg a kanyarodóban.

– Vagyis, a szívós szervezet diadala, hogy sikerül háromszor annyi ideig haldokolnunk, – bólintott.

– A haldoklás még mindig élet, legalább biológiai szempontból. Benne rejlik a lehetőség, hogy a folyamat megforduljon... Persze... – széttárta karját.

Ákos most vette észre, hogy épp az előtt a kórterem előtt vannak. Elgyöngült, mintha egyszerre gyűlne föl benne az a sokezer hiábavaló lépés, amely hónapokon át elhozta eddig az ajtóig. Hányszor eltervezte a reggelt, mikor hazaviszi az öreget, tré-fálkozva a hosszú szimuláláson. Hát csak a kézitáskát viheti már haza, a fogkeféjével, bicskájával. Sebesen elbúcsúzni, kinyögni azt a pár szót, amelynek éppúgy nincs már hitele, mint ezeknek a szánalmas rekvizitumoknak. Az orvos is csak udvariasságból leplezi megkönnyebbülését, hogy befejezheti a diskurzust.

– Az irodán megkapod az iratokat, – mondta. – Hát minden jót, öregem.

Ez a délelőtt már a halál kancelláriáján telik el. Kitöltik, lepecsételik, iktatják a szent papirosokat, melyek nélkül sem a szünetés, sem a halál nem érvényes. Várakozott engedelmesen, meghallgatta az útbaigazításokat s ment tovább a biztosítóintézet-hez.

Megnyílt előtte a tárgyalóablak lőrése. A lenyalhajú, idősebb tisztviselő, akár egy elátkozott mesefigura: ötven éve ül itt egyhelyben, hogy pontosan vezesse a listát, kiket segítenek át az intézet utalványával a másvilágra. Merev, élettelen, searcú írnok, hangja is beosztásához idomult.

– Neve?

– Fonó Ákos.

– Nem az öné, az elhunyté.

– Fonó Ákos.

– A fia?

– Igen.

A lenyalt hajon át látta fehéres fejbőrét, az arc a rubrikák közé vészett. Egyszer betelik majd a könyv, utolsónak az írnok neve kerül belé, de azt már az utódja vezeti be, szabályos hurokbetűkkel. S aztán új könyvet nyitnak. A végtelenségig. Az egész születési anyakönyvet átmásolják. Nem volna egyszerűbb mindjárt ott nyitva hagyni a másik rovatot?

Sorszámot is kap a halott. Szép, hosszú, sokjegyű számot, – hogy legyen mivel jelentkeznie a Mindenható Hivatal előtt. 55 832. Fonó Ákos. – Igenis. – Meghalt? – Igenis. – Biztos? – Itt az irás róla. Gerincvelősérülés. Megdolgoztam érte, kérem. – Ne beszéljen annyit, ez nem kaszinó. – Igenis. – Különben is egy halott fogja be a száját, nem jut rá annyi.

Aztán megint az utca, tágas szelével, aszfaltban foglyulejtet túsrájk-fáival. Téli villamosok. Zuzmarás ablakuk mögött az utasok egyetlen tömeggé zsúfolódnak. Inkább gyalog tovább a temetkezési vállalathoz.

Mi köze a világnak az ő halottjához? Ketten, – anya meg ő – tudják, ki volt. Mindenki más vadidegen. Ha maguk húzhatnák ki egy ócska kordén, négy deszkaszál között a városon túlra, ha ők ásnák meg a gödröt és belécsúsztatnák tanúk, bábmészakodók nélkül!

De le kell ülnie az íróasztal elé készített székre, hogy végighallgassa a gyöngéden bólogató tisztviselőt, amint elsorolja a lehetőségeket fokozat szerint, megmutatja a koporsómintákat s tájékoztatja a ravatalozásról meg a szemfödél anyagáról.

– A legegyszerűbbet kérem, – mondta s keményen összeharapta száját, mert érezte, hogy jobb szemhéja rángatózni kezd.

Egyetlen útja volt már csak hátra, a lelkészi hivatal. Eddig nem is gondolkodott rajta, csak amikor belépett az ódon épületbe, akkor jöttek vissza egyszerre a régi, felekezeti gimnáziumban eltelt esztendő, a vasárnap délelőtti istentisztelet, melyekről a hétfői vallásórán számot kellett adniuk, megjelölve az alapigét, elismételve a prédikáció tartalmát. Egy egész korszak temette már be azokat a téli reggeleket, mikor fölfelé ügetett a meredek utcákon a Bécsikapu tere s rendszerint szólt már az orgona, mire belopakodott a padok közé. Önkéntelenül körülszimatolt, de a jellegzetes templomszagot hiába kereste.

Hosszúkás teremben kellett várakoznia. A középben leterített tárgyalóasztal. Nyilván tanácskozások zajlanak itt le, a falról mereven hallgatózó, olajba fagyott püspökök, esperesek képmása alatt. Szigorú, kicsit megállt világ.

Az ajtó megnyílt, magas, lassított mozgású férfi lépett be. Kurtára nyírt ősz-szőke haj, a húsosan puha arc elrejtí a koponya csontszerkezetét. De a szögletes keretű pápaszem mögül a régi, kutató pillantás érte Ákost. Az Inkvizitor nem öregedett.

Némán üdvözölték egymást, a lelkészen semmi nyoma, hogy ő is emlékszik az egykori diákra.

– Menjünk át talán az irodámba, ott melegebb van, – ajánlotta. Kulcsait csörgetve vezette át egy keskeny folyosón. Kisebb helyiségbe értek. A sarokra állított íróasztal majd a harmadát foglalta el, a falnál harmónium, födele alá zárt, ódon dalmokkal.

– Foglaljon helyet. Jobb lenne talán, ha levetné a kabátját.

Ez a „talán” a szavajárása. S ahogy leereszkedik elsáncolt székére, nyájas otthonossága bizonytalanságot takar. Különös, elkésve visszajátszott kép: ismét négy szem közt, mikor már leomlott a tekintély fala s felnőttként találkozik ezzel az emberrel. Miért épp vele, annyi más helyett?

Ügyetlenül siettetett mozdulatokkal tette le kabátját a harmóniumra. Nem titkolhatta zavarát. Szemét az íróasztal lapján egymásbafont kézpárra szögezte. Nagy, fehér ujjai voltak a lelkésznek, lassan gyúrták a két szőrtelen, téstás kézhátat. Jegyzetblokkot húzott maga elé s tühegyesre faragott ceruzát.

– Hozzánk járt, ugye? – kérdezte töprengően.

– Ott érettségiztem.

– Tanítottam is talán.

- Ötödikben volt a vallástanárom, nagytiszteletű úr.

- Ötödik gimnáziumban?

Ákos félrefordította fejét, kifelé nézett az ablakon át a szűk, kedélytelen udvarra. Magától nem hozta volna szóba a múltat. Egyetlen éles emléke maradt erről az emberről. Óra alatt nevetgélésen kapta két másik társával együtt. Valamelyikük kivallotta, hogy egy viccen nevettek. Obszcén história volt, kamaszoknak való. A vallástanár mélyreható tekintettel meredt rájuk. Bűvölő szeme volt, mintha égetett tüvel metszené rézbe arcukat. A tanterem három sarkába küldte őket, hogy írják le a viccet, külön-külön. Nem akadt köztük, aki engedelmeskedett volna. Óra végéig egyetlen ceruzavonás sem került a kitépelt füzetlapokra. Ettől fogva vadászott rájuk az Inkvizítor.

Félpercnyi némaság után szólalt meg a lelkész:

- Beszéljen a halottjáról, fiam.

Ha fölkelne, elnézést kérne a félreértésért! De most már? Hátrazökkent székén, a földre bámult. El kell intéznie a dolgot, nincs itt helye más mérlegelésnek.

Szárason felsorolta apja adatait, a nagy fehér kéz elindult a blokkon. Nagyon is hamar ért a végére.

- Ez minden? - a vizsgálóbírói tekintet ismét szemébe mélyedett.

Nem, most sem mondom el, tanár úr, hallotta belülről. Állta a nézését.

- Nagyon kevés egy búcsúztatóhoz, - megráncolta homlokát. - És még kevesebb egy édesapáról. Hozzá tartozók, akik ilyenkor fölkeresnek, tele vannak emlékekkel, megható részleteket elevenítenek föl eltávozott kedvesükről. Egyszerű emberek a szeretet ékesszólásával nyílnak meg, - és maga fiam, aki pedig a tanítványunk volt...

Ákos leszegte fejét.

- Ez a pillanat - mondta végre -, a közfelfogás szerint... a kegyes hazugságok kezdete. Apám nem volt közéleti személyiség... hogy retusálásra szoruljon... És tucatember sem, hogy teleaggassák... szuperlatívuszokkal.

- Milyen kevély! - ingatta meg fejét a lelkész. - Nem ismerem az életútját, de úgy látom, messzire sodródott... És éppen ez a pillanat az alázaté kell legyen, mikor egy ember arcán a bevégzett pálya örökbe foglalja a vonásokat.

- Az ember igazi arca - mondta Ákos -, ritkán kerül nyilvánosság elé. Nem is tartozik oda. Anyámnak, vagy nekem igazán nem fontos, hogy kívülállók, akik oda csődülnek a temetésre...

A lelkész ótestamentumi pátosszal emelte föl tenyerét:

- Nem tarthatja távol az elhunyt barátait, meghitt ismerőseit a búcsúzástól. S ha már ott állnak a ravatalnál, hogy leróják kegyeletüket, nincs joga megbotránkoztatni őket!

Figyelte az előrehajló törzset, az ujjak közül intón magasba emelkedő ceruzát. Nem a XVI. századi reformátorok lázadó indulata formálta meg ezt az arcot, csak a pietista Schulmeister-óvatosság, amely egyszerre igyekszik jóban lenni égi és földi főnökségével.

- Vagy talán... nem szerette az édesapját?

Mért rontja el ezt az órát is a véletlen? Bár egy vadidegennel ülhetne itt, akiről semmit sem tud. Idegességét belemarkolta a szék karfájába.

- Másképp szerettem. A magam módján. És nincsen erről mit mondanom. Ami pedig a búcsúztatót illeti, elég egy imádság. Minek egy sírnál olyan érdemeket emlegetni, amiket elfelejtett észrevenni a világ?

- Ez a meghasonlott ridegség! Hol került így szembe az emberi renddel?

- Volt rá idő, nagytiszteletű uram, harminchárom esztendő alatt!

- Krisztusi kor. Most már itt az ideje annak is, hogy visszatáljon. - A szögletes keretű pápaszem enyhültebben fénylett. - Valóban nem akar nekem segíteni? Mert ezekből az általánosságokból... olyan elmosódott képet látok, hogy bárki lehetne... egy ember, aki élt és meghalt.

- Nem is volt több. Egy ember, jó és rossz tulajdonságokkal, amiket sosem próbált elhazudni. - Behunyta szemét, ajkába harapott. Maga is látta, milyen re-

ménytelen föladat, hogy elmondja apját. Aztán hirtelen eszébe jutott: – Olvassa el, nagytiszteletű úr, Kosztolányi „Halotti beszéd”-ét és válasszon belőle alapigét.

A lelkész ismét összekulcsolta kezét, zajtalanul fölemelkedett és csaknem suttogva mondta:

– Imádkozzunk.

Ákos félszegen fölállt, balkezét a jobbikra tette. Az a gyámoltalan ellenállás kísértette, amelyik bolderabb, ha a himnusz t lazán, leeresztett vállal s civil tartásban hallgatja végig, különválva a szabályosan megmerevedő testektől.

A mormoló hang némiképp meggyorsult:

– Mindenható Atyánk, egy nyitott sir árnyékából könyörgünk Hozzád, adj békességet eltávozott testvérünk fiának. Vezesd vissza háborgó lelkét a Te világosságodra. Add, hogy a rászakadt csapás ne káromlásra nyissa az ő száját, hanem megtérítse arra az útra, amelyet a gögös halandó hiába is próbálna megtagadni . . .

Figyelte az imádság készenkapott mondatait mormoló, vastag, vértelen ajkakat. Lehetséges, hogy ez a lelke mélyén beteg ember a biblikus szavak fonatából közvetlen összeköttetést teremtsen azzal a szellemmel, amelyet oly gyarlón szolgál? Vagy tulajdon agyremét kergeti csupán, mert nélküle végképp elsüllyedne? Boldogtalanává válnék, ha valaki fölverné álmából. Ő biztosan nem lesz az.

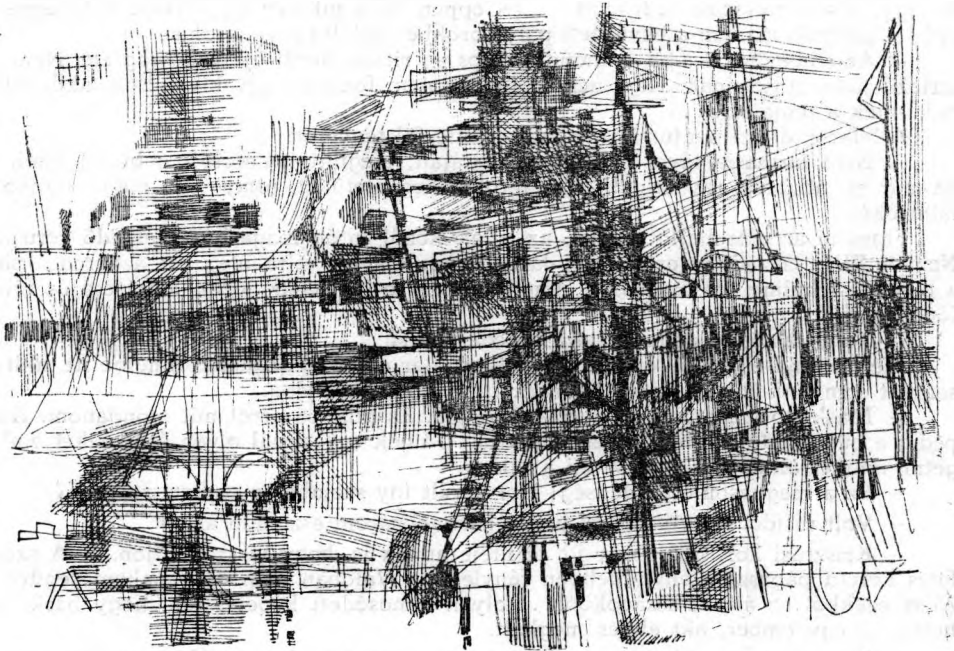
Apjára gondolt. Arra a hetven kilónyi, hasztalanul összeszabdalt testre, amelyet az utolsó nyilvános föllépésre készítenek elő. A borotva mégegyszer végigszánt szürke drótszakállán. Hallotta hersegését és beleborzongott.

Az egyenletes, duruzsoló hangot elvágta az ámen, üres csönd támadt utána, mint-ha tágas teremben lennének. Nesztelenül ellépett székétől.

– Köszönöm szépen, – hajtotta meg fejét.

A lelkész megvárta, míg belebújik télikabátjába.

– Akkor pénteken a temetőben, – búcsúzott papos biccentéssel, kézfogás nélkül.

BIZSE JÁNOS rajza

RÓNAY GYÖRGY

ŐSZI ALBUM

VONAT

Jön már az esti gyors, eresztik a sorompót,
szól a csengő, giling-galang,
mint veszített harc után elesett katonákért
szól a lélekharang.

AVARTŰZ

Alkonykor égnek friss tüzek,
hol az avart kupacba rakták.
Aranyukat ejtik a nagy fák,
s a kis bokrok ezüstjüket.

DÉR

Szárszóról már elköltöztek a fecskék.
Reggel a fű deres, az ég hideg-kék.
Kertben ülünk, ha délben kimelegszik,
s élvezzük az őszi napot – de meddig?

DÁLIÁK

Köd ült a Szajrán, amikor eszembe
jutottak a szárszói dáliák,
s fejem fölött, mikor vonatra szálltam este,
az égen is kinyílt egy nagy sárga virág.

VARJAK

Vad károgás zúgott: az égen
egy sátángömb forgott sötéten,
kitágult, szűkült, újra tágult;
aztán egy hirtelen sugár gyúlt,

a felhőkből izzón lövellt ki,
s próbált a vésszel hadra kelni,
míg le nem bukott a ziláltan
örvénylő szárnyak viharában.

BEGÓNIAK

Nézd ezt a sor begóniát itt.
A rózsza fonnyad már. Ez még virágzik.
Nem bánja az őszt, a deret.
Virít, amíg bir. És amíg lehet.

SZÍNEK

A legszebbek a kékek és lilák,
s az égen a lilásrózsaszín alkonyatkor.
S te vajon, gondolom, te vajon fogsz-e így
ragyogni, mielőtt kialszol?

TEMETŐ

Sír lakói, vének, fiatalok,
fordított fák, melyek lefele nőnek:
tanulgatom, mit sűg-bűg lombotok
néma zűgása a lenti idűnek.

Szűrszű, 1966. szeptember

DALOS GYűRGY

LÁTOMÁS

Nekem nincsenek látomásaim
de láttam már olyan fűnyképeket
hogy éhesen merednek semmibe
űriás tágpanyilt gyerekszemek
Nekem nincsenek látomásaim
de láttam Koldus áll az udvaron
kezetben csákű – fűl űvszűzados –
űs aprűpűnzben hull az irgalom
Nekem nincsenek látomásaim
de hallom most űs mindig valahol
bekűtűtt szemmel tűrdel valaki
s mert űlni akar halállal lakol
Nekem nincsenek látomásaim
de két kezemen megszűmolhatom
a nűhűnyat ki űletben maradt
arcukon ma is ott a borzalom
űs lűttatűbb mint minden látomás
egyetlen rűnc a szeműk űrkain
Megűrtitek ugye megűrtitek
műirt nincsenek látomásaim

AZ ARARÁT FÖLÖTT

A mélyben elpihennek
süppedő, szürke vermek.
Hordók mohos homálya,
gálicok zöld virága,
csontváz csontvázat elfed,
s nyirokszagú magányban
korhadnak a keresztek,

Ordas varangyos béka
gurul, mint durva véka.
Kövér pondrók görögnek
alján a templomoknak,
melyek legyökereznek,
ahol lankába olvad
a kophatatlan Szent Hegy!

A mélyben elpihennek
süppedő, szürke vermek,
nyugtalan látomások,
babonák és szerelmek;
vének, boszorkák, szentek...

Kint robogó buszoknak
légpumpái szuszognak,
s lelkei nimbuszoknak.

S fönt virágzik a sipka
rózsáit égrenyitva.
Olyan könnyedén ég fönt
e roppant súly lebegve,
mint egy ligeti léggömb!

Amíg lenn szürke vermek
titkosan elpihennek,
a fenyők ott, a rózsák
tüskéik, tűjük nyújtják
a napperzselt füveknek,
a zöld bodza ligetnek.
Galagonyák ölelnek
jázmin-bokrokat; drága
türkiz-lila virággal
gödrök, völgyek betellnek;
szikla-gébicsek szürke
lávákon énekelnek;
sárga lepkeraj szárnyal
himporral,

fecskeszárnyal,
s nedves gyantát növelnek
a frissajtású
fenyvek!

Fent csillagmirriáddal
a láthatatlan égbolt.
A napzuhatag ráhull;
arany lesz, ami kék volt.
Az aranyban, azúrban
delta-idomú fémek
repülnek, énekelnek
mint tűz felett a lepkék,
vagy égrekelt szirének.

És alant tükröt tartva
a balatoni égbolt.
Az őstenger hatalma
még benne ring. A rég volt
sárkányok és amőbák;
ingatatag, szörnyű rémek
úgy villognak az égre fel,
mint atomkori rímek.
S a hegytető s a víz között
roppant feszültség-terhes,
villámzizegő égdarab
feszül a nagy égbolt alatt,
viharelőtti-csend ez.

De kiket már nem bánt a nap,
süpedő, szürke vermek.
nyugtalan látomások,
babonák és szerelmek
a mélyben elpihennek . . .

Csontjaikkal beteltn
a mély hegy felbőfög;
az első villám belevág,
s lézersugár ver kénesöt
az Ararát fölött.

ORBÁN OTTÓ

VESZPRÉM

Koronás hajnal, fű hercege,
lobog a nap-csokor a föld sisakján
és füsthasító csőrével a szél
feltépi a bokrok zöld redőnyét:
harangok városa, almafák tengerén
hajóznak kő-vitorlás házaid:
suhog, suhog a szárnyatlan torony,
egyhelyben száll mint megkövült vadár.

Föld méze, dél, arany fésűivel
kifésüli az ég a gubancos időt:
ablakok pajzsán, kertek mellén
pelyhes a ragyogás; fordul a föld
de áll a búza sárga várfala,
hólyagos tenyerek emlékműve:
nyárból és vérből, szomjas hamuból
betont kever a csikorgó tavasz.

Várkonyi gesztenyék

Zengővárkony: apró, fészekaljnyi baranyai falu, a 6-os út mellett, Mecsek-nádasd és Pécsvárad között. A műutat már úgy építették, hogy nem fut át a falun, a betonlapokról egy kilométernyi kövesútra fordul az utas, hogy a faluba érjen. A falun túl aztán a kő is elfogy a láb alól: vízmosságok, horhosok alján kanyargó szerkötök és ösvények vezetnek új és idegen tájak felé. A falu fölött a Mecsek legmagasabb pontja kéklik, a Zengő – ahogy errefelé mondják: a Zöngö –, tengerszint feletti magassága 682 méter. Várkony nevezetessége: határában terül el házáknak legnagyobb összefüggő szelidgesztenyése. A faluról az Új Magyar Lexikonban még ezeket az adatokat olvasom: Önálló tanácsú község. Lakosainak száma 1960-ban 630. Vasútállomása Pécsvárad. Vasércelőfordulás. Gesztenyeerdő. Határában nagy neolitikus települést tártak fel.

Húsz éven át, 1927-től 1946-ig a falu református templomában Fülep Lajos hirdette az igét. Róla is ideírhatnám – mert nevét oly kevesen ismerik – a lexikonban található legfontosabb adatokat. Született 1885-ben, művészettörténeti és filozófiai író, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Kossuth-díjas... Ám ez még aligha éreztetné meg roppant jelentőségét, azt a hatást, amelyet írásaival, de főként életével és példájával a magyar szellemi életre gyakorolt. Fülep Lajos neve alatt a könyvtári katalógusok mindössze néhány cédulát őriznek, de ha maga keveset is írt, vagy alig törődött a különféle helyeken megjelent tanulmányainak, cikkeinek kötetbe-gyűjtésével, annál inkább közreműködött és hatott mások alkotásainak megszületésében. Szerepe a katalizátoré, amely anélkül, hogy maga változna, atalakulást, folyamatot indít el. Fülep Lajos hatása sokirányú és mély, s éppen a legjelentősebb alkotókat érintette. Míg magányos sétáit rója a budai hegyen vagy tanítványokkal beszélget-vitatkozik – de mindenképp a saját életműve építéséből vesz el napokat, éveket –, addig immár könyvespolcnyira gyűlnek a neki ajánlott írások, egyes művek és egész kötetek. Hogy csak a legjellemzőbbek közül említsünk kettőt: Weöres Sándor gyűjteményes kötetének, A hallgatás tornyának élén ez áll: „Fülep Lajos bátyámnak, ki szerető és épp ezért irgalmatlan bírálatával húsz év óta támogat, hálával ajánlom ezt a könyvet.” S Németh Lajos, a kitűnő műtörténész is Csontváryról szóló könyvének, az eddigi elé legalaposabb és tárgyához méltó Csontváry-elemzésnek a homlokára Fülep Lajos nevét írta.

Fülep Lajos immár a nyolcvanadik évét is elhagyta. Két évtizede, hogy elkerült a zengőaljai faluból, de azóta is – szinte minden évben – visszajár Várkonyiba. Főként gesztenyevirágzás idején. Vagy amikor barátok és ismerősök autót tudnak szerezni az útra.

1964 augusztusában egy csütörtöki nap indult el Pestről. Tanítványai, két barátom, kísérték. Pécssett együtt ebédeltünk, a várkonyi kirándulásra engem is magukkal hívtak.

Az élmény meg nem ismételtető varázsa, páratlansága adta a gondolatot: milyen kár, hogy nincs velünk egy filmes ember. Micsoda remek kisfilmet készíthetett volna erről az útról! Nem kellett volna mást tennie, mint elkísérni, s csak fényképezni, fényképezni. S gomblyukában ott lett volna a rejtett mikrofon, zsebében a magnetofon, amely megörökítette volna a délutáni beszélgetést, a mi el-elbicsakló kérdéseinket és a professzor válaszait. Aztán ügyes kezek összemontírozták volna a képet és a hangot, s negyedórás-félórás filmet, afféle cinéma veríték készíthettek volna. A cím készen volt: Várkonyi gesztenyék. S a film a képek nyelvén vallott volna egy beszédes tájról, házakról és emberekről, szikár faóriásokról, és vallott

volna egy ember hihetetlen szívósságáról, keménységéről, tudásáról és szeretetéről. Az elszalasztott lehetőséget, a vissza nem hozható pillanat varázsát igyekeznek pótolni ezek a sorok: azt próbálják elmondani, milyen lett volna ez a film, ha elkészül?

A falut távolról és felülről látni, mintha repülőgépen közelednénk feléje. Zöld erdőkoszorú közepén fehérfalú házak. A tekintet végigsiklik a tájon, de közben néhány pillanatra megáll egy-egy részlet fölött. Így kap hangsúlyt a gesztenyés, a műút, a faluba vezető kövesút, egy-egy parasztház, a templom stb. Érezzük, ezek a dolgok később is visszatérnek majd. Most mindent felülről látni.

Személytelen hang közli a faluról a legfontosabb adatokat, azokat, amelyeket már fentebb olvashattunk:

– Zengővárkony... Önálló tanácsú község... Lakosainak száma... – Aztán újból az országotat látjuk, rajta nagy sebességgel autó halad.

Az autóban a vezetőn kívül négyen ülnek. Hátul három fiatalember, kissé özszepréselődve, de valami ünnepélyes fegyelmezettséggel, a kényelmetlenséget inkább vállalva, mint fészkelődve miatta. Előbb a szélvédő üvegén át, majd belülről látszik a vezető mellett ülő férfi arca. Nyár van és meleg, de a férfi tekintete fegyelmezett, kemény és elgondolkozó. Csak az arcát látjuk, de ez is megéreztetni, hogy magas, erős test hordozza.

Az autó éles kanyarral letér a műútról, lassít, port kavar. Házak közé ér.

Az udvarokból egy-egy idős arc tekint föl a motorzúgásra. Délután van, a falu kihalt.

A beszélgetés csak most indul meg. Kérdéseket és válaszokat hallunk, de a későbbiekben is csak az a fontos és érdekes, amit Fülep Lajos mond. Szavai annyira hangsúlyozottan elválnak a többiek kérdéseitől, megjegyzéseitől, mintha csak kísérőszöveget mondana a képekhez. Szavai szinte egyetlen monológgá állnak össze, és követik a látványt.

– Annál a háznál megállunk! – Fülep előremutat egy házra, az utca jobb oldalán. A házból fiatalasszony siet elő, s körülbelül éppen akkor ér a kapuhoz, amikor az autó fékez a ház előtt, és az utasok kiszállnak belőle. A fiatalasszony mosolyog. Haja fekete. Városiasan öltözködik.

– Na, hogy vagytok, Évika? Édesanyád itthon van? – Ezek Fülep első szavai hozzá. S az egész helyzet rendkívüliségét, hangulatát, mint zeneműét az először leütött néhány hang, megéreztetni és meghatározza ez a köznyelvben idegenné vált becézés: Évika?

– A keresztlányom.

Amíg a kölcsönös bemutatkozás tart, Fülep előremegy a házba. Aztán mintha eszébe jutna valami:

– Az autó be tud állni az udvarra?

– Hogyne, persze – mondja Évika, s máris nyitja a kaput.

Csak a városból jött ember fülének szokatlan a kérdés. Fülep azonnal „hazatalált”: falun még ma is elképzelhetetlen, hogy ha valakihez szíves vendég érkezik, ha csak órákra is, annak szekere, kocsija, autója az utcán várakozzék. Ez az illendőség. Különbön megszólnák a házat.

A hatalmas zöld Volga beevickél a szűk kapun, egyszerre megtelik vele az udvar. A házból idősebb asszony jön elő, Évika anyja, s a három fiatalember hátramarad, amíg az asszony a professzort köszönti. Látni, hogy nem váratlan vendég, de nem is mindennapi.

Az autó lassan helyet talál, a rég látott ismerősök kezét szorítanak; akik most találkoznak először, a szavakat keresik. A házba most nem mennek be a vendégek.

– Évika, vezessél bennünket! – szól Fülep. Most villan meg a botja először, s ettől állandóan ott kopog a köveken vagy keményen szurkálja a földet. A lengyel nadrág, a harisnyás lábra húzott hatalmas saru és ez a kampósbot – mint valami jelkép, a fáradhatatlan gyaloglóra figyelmeztetnek.

A társaság gyalog indul el, végig a falun. Az autó és vezetője a háznál marad. A kis csapat Évikával egészen ki, Fülep halad elől:

– Előbb a Góricára menjünk!
– Górica? – kérdi valaki.
– Persze. Szlávok laktak itt valaha. Gora, annyi mint hegy. Például Fruska Gora. Górica, ez meg kicsinyítés. Mint a kupa, kupica. Górica tehát annyi, mint hegyecske.

A szűk járdán a társaság felbomlik. Fülep ugyan azt kérte, Évika vezessen, de ő megy elöl. Csak néha fordul hátra:

– Most merre? Itt menjünk be? Ebben a házban most kik laknak?

Évika hátul megy. A tekintet, mintha csak meg-megbotlana, a poros, kikoptatott úton, a rogyant kerítéseken, egy-egy vakolathullató házfalon szabálytalan időközökben elidőz. A látogatás ünnepélyessége, némi szertartásossága és a falu csupasz, dístelen képe ellentmond egymásnak. Valaki meg is jegyzi:

– Mintha húsz esztendeje állna itt az idő...

A társaság kiér a faluból, az épületek elmaradoznak, de mintha csak az utolsó ház kertje folytatódna, az út gyümölcsfák között kanyarodik tovább. Arról, aki elöl megy, látszik, hogy ha előbb kérdezgette is az irányt, pontosan tudja, merre jár. A társaság tagjai csodálkozva tekingetnek hol jobbra, hol balra. Különös gyümölcsösben járnak. Kerítésnek nyoma sincs, a szilvafák szabálytalan rendben sorakoznak. A fák alatt tyúkok szaladgálnak. A korán termő ágakról egy-egy fölnyúló kéz gyümölcsöt szakít. Van a képből valami paradicsom-kerti.

Fülep hangja hallatszik. Mindig ahhoz szól, aki éppen melléje sodródik.

– Ezt nem ültette senki. A szilva is, meg a szelídgesztenye is, majd meglátják, úgy nő itt, mint az erdő.

A fák megritkulnak, s az út kétfelé ágazik. Fülep a botjával balra mutat:

– Arra vitték a halottakat a temetőbe. Többet, mint ahányan születtek.

Távolról már látszanak a sötétlombú gesztenyék. Most egy csalitos, bokros rész következik. A föld itt-ott fölpuposodik, mintha egy kéz gyürődéseket markolt volna rá. Valamikor szőlő volt ezen a helyen. Elsatnyult indák kúsznak a földön. De a gaz már mindent benőtt. A tájon keresztülbotorkálók lépésének bukdácsoló ritmusa is megérezteteti, hogy régen földhányások és árkok váltogatták itt egymást. A kép szomorúbb, mintha valami ősvadonban járnánk. Ezt a földet valaha emberkéz művelte! Most gaz lepi. A fölemelkedő, majd ismét körbepillantó tekintet szabálytalan tégla- lapot metsz ki a tájból: addig ért valamikor a szőlő. A fundus végében összeomlott, gyomverte présház falai porlanak.

Ez a képsor, a szilvás derűs, szűrt fényei után, s a szelídgesztenyés nyugalma és szépsége előtt, olyan, mint valamely zenemű két lassú tétel között felcsapó rekedt, diszsonáns kiáltás.

A társaság tagjai hallgatnak. Amikor kiérnek az egykori szőlőből, letépi a lábakra tekeredett indákat, kiszedik a ruhából a bogáncsokat s pillanatra megállnak. Érezni, hogy valami jelentős dolog következik. Amit eddig csak távolról láttak, most egyszerre itt van karnyújtásnyira. A hallgató erdő. A szem nyilást keres az ágak közt, de mindenfelé csak zöld lombot talál. Fülelő csönd. Ettől kezdve egyre inkább a fák veszik át a beszédet. Pontosabban: a képek a fák nyelvét, szavát keresik. Ezeknek a fáknak egyénisége van, ezt is külön-külön meg kell szólaltatniuk.

A professzor beszél:

– Hallják? Ennek a csöndnek szava van. Minden erdő másképp hallgat. Van, amelyik erdőben perceg a csönd. Van, amelyikben sóhajtoz. Van, amelyikben susog. A gesztenye-erdő csöndje beszédes.

A fényképező figyelem el-elmarad a társaságtól, kiválaszt egy fát, körbejárja. Aztán másik mellé siklik, a távolabbat hozza közelebb. Olyan a mozgása, mintha korcsolyával írna nagy S-eket a jégen. Az egymást váltó képeknek ez a mozgás ad ritmust. Közben egy-egy pillanatra az ágak alatt hajladozó társaság képe is föl villan. Fülep hangja változatlan erősséggel hallatszik:

– Ez az a gyümölcs, amelyik gondoskodik magáról. Ezt nem kell metszeni, permétezní. Az elhullatott termés, igaz, nehezen ered meg, de ha egy fát kivágnak,

nézzék, a törzsénél már ott vannak az utódok. – A kivágott törzs körül bokrosan növő új hajtásokat mutatja.

– Hány száz éves lehet egy ilyen erdő?

– Évezredes! Ausztriában a kőszénben találtak szelídgesztenye levél nyomokat. Főlölesleg hát találgatni, hogy a kelták vagy a rómaiak vagy a törökök telepítették-e ezeket a fákat. Az őskortól itt vannak, s itt lesznek mindaddig, amíg ki nem pusztítják őket egészen. Semmi köze tehát a szelídgesztenyének a vadgesztenyéhez. A szelídgesztenyét nem amabból nemesítették, mint az almát a vadalmából...

– A fája mit ér?

– Amilyen értékes a termése, olyan hitvány a fája. Néha a várkonyiak, a nagy viharok után kihasználítottak egy-egy villámsújtotta öreg fát, elszekereztek vele messzi vidékre, Dél-Baranyába, ahol már nem ismerték az emberek a gesztenyét. Jópénzért eladták tüzelőnek. De a fa nem égett, parazsat nem tartott. Persze másodszor már nem mertek visszamenni ugyanabba a faluba.

Egyik fa törzsén a levakart kéreg alatt piros olajföstékkal irt számot látni. Másik fa törzsén újabb szám. A harmadikon szintűgy. 1023, 1024, 1025...

Évikát hallani:

– Amikor a téesz-é lett az erdő, a fákat megszámozták. Az egyik elnök mégis meg akart szabadulni tőlük. Azt mondta: traktorral szántatom ki a fákat! Az egész erdőt el akarta adni a mohácsi farostlemezgyárnak. De az emberek nem engedték.

Fülep elkomorodik.

– Az ország egyetlen nagyobb szelídgesztenyése. A kísérő növényzetről meg lehet állapítani, hogy régebben másfelé is voltak összefüggő erdőségek. De csak ez maradt meg. Az ilyen inkább védeni kellene. Nemcsak a magam emlékei jutnak eszembe erről az erdőről: a hajdani elmélkedő séták! Hanem amit már annakidején kiszámítottam. Egy hold szelídgesztenyés, szinte minden munka nélkül, tízszer annyi hasznot ad, mint egy hold búza. Persze azért kicsit gondolni is kell. A fákat nem szabad közel engedni egymáshoz. Hely kell az ágaknak, hogy fejlődjenek, teremjenek. Egy fa koronájának átmérője huszonöt méterre is megnő. Ezek a szép példányok... No, meg a történelem bizonyossága! Alighanem Takáts Sándornál olvastam: a török időben a várvédő katonák teletek húztak ki gesztenyén. Cubójával együtt hordókba tették, s jobban elállt, mint a gabona. Főzve is, sütvé is ették.

A figyelem a tisztáson álló magas fához fordul. Fölkiáltások hallatszanak:

– Olyan, mintha ágaival a földre könyökölné...

– Egész seregélycsapat ellakhatna lombjában...

S amikor egészen közelről látjuk a fa törzsét:

– Olyan, mint valami absztrakt dombormű. Kész kép. Ha lefejténék ezt a fél négyzetméter kérget, falra lehetne akasztani.

A fa alatt Fülep megáll. Először fölnéz a lombok közt a fa csúcsáig, aztán körbepillant a tájon. Arca mögött a háttér az előbb látott fa különös mintájú törzse.

Körülbelül ez a hely az egész út fele. A társaság visszafordul, s ha eddig dombra kapaszkodott, most más úton és lejtőn ereszkedik lefelé. Ezt jelzi Fülep mozdulata:

– Induljunk vissza.

Nem esik szó az erdő széléig. Hamar kiérnek a fák közül, de más helyen, nem ott, ahol bejöttek. Most a falu fölött állnak, majdnem abban a magasságban, ahonét a tájat a film elején láttuk. A képek másodszeri visszatérésekor azonban a házak, a templomtorny, az udvarok, az utak sokkal emberibb arcukat mutatják. A korábbi: repülőgépről készült, úgynevezett légifénykép volt, ezt az emberi szem látja. Egy ember vizet visz a kútról és átkiált a szomszéd ház udvarába. Csak a mozdulatot látni, a hang nem hallatszik föl a magasba. Egy kert végében öregember ás. Egy gyerek kurta ostorral állatokat terel a poros kocsúton. A templom tornyán sárga vízfoltok. Egyik sarkán a bádogtetőt madarak bontották meg, innét felülről a fészek is látszik s a fölötte keringő madár.

Lassan esteledik. Az ég alján felhők gyülekeznek. Valaki aggodalmaskodik:

– Még megázunk.

- Emlékszem, mit mondtak régen Várkonyban az emberek - szólal meg Fülep.
- Délről derül, bocskor merül. Most pedig délről borul...

A falu egyre közelebb jön. A templom dísztelen, kopár tornyát, sima falait hol előlről, hol oldalról, hol felülről látjuk. A társaság a templom irányába tart. Most a templomudvar, a paplak, a kert kap hangsúlyt. A templom előtt agyagos, csupaszra tiport járda. A kocsiút még lejjebb van. A templom előtt patak szeli át. Valahol a hegyek közt ered, Várkony az első falu, amely beleérinti az ujját. Vize még tiszta. Szekér áll a partján, a lovak a vizet szürcsölik. A szekér az erdőről jött, a gazda itt itat. A lovak mellett áll, és komoran fölneéz a templomra.

Mindenki szembefordul a templommal, s most egyszerre megemelkednek a falak, a ház előtti kis kert, sarkában égbeszúrt fenyő.

- Amikor idekerültem Várkonyba, az első éjszakákon mindig fölébredtem - szól Fülep. - Hogy-hogy, itt mindig esik az eső? - gondoltam. Nyitott ablaknál aludtam, s éjjel ennek a kis pataknak a fecsegése mindig fölvert. Úgy hallatszott, mintha eső esne.

Pillanatra úgy látszik, a fiatalember a paróchiára is be akarnak menni. Valaki megkérdezi:

- Most ki lakik benne?

- Nem tudom - válaszol Fülep, s ezzel tovább indul a társaság.

Idősebb asszony jön szembe a járdán. Kézenfogva két csöpp gyereket vezet. Az asszony szeme körül összefutnak a ráncok, aztán ahogy emlékezetében megtalálja az ismerős arcot, halk „jó napot kívánok“-at mond. A társaság megtorpan, Fülep pár szót vált az asszonnal, megsimogatja a gyerekek fejét.

- Ezek az unokái, Anna néni?

- Igen, tiszteletes úr - mondja az asszony.

- Ez a kettő?

- Igen.

- No, akkor már van gyerek Várkonyban - jegyzi meg kesernyésen Fülep.

A házak előtt kispadok. Itt-ott emberek ülnek. Két ház közé szorult beugróban: harangláb.

- A pápisták itt szoktak kolintyóni. - Percnyi csönd. - Valamikor a faluban a magyarok mind kálvinisták voltak. A betelepült svábok hozták a másfajta hitet. Egyszer jön hozzám egy asszony és mondja, hogy a Hajdu-lányt egy német ember veszi el. Hogy hívják azt az embert? kérdeztem az asszonytól. Szabó János, válaszolja. Hát a Szabó-gyerek hogy lenne sváb! - mondom neki. Magyar az, tiszteletes úr, feleli az asszony, csak a vallása német.

A falu völgyben terül el. A gesztenyés, amelyben az imént jártunk, a falu fölött nyugatra húzódik. Egy kisebb gesztenyés keletre is van. A társaság már fáradt, de Fülep az órájára néz és azt mondja:

- Ugye, telik még az időből, Évika, hogy a Közmegyébe is kimenjünk?

A három fiatalember egymásra néz, de amikor látják, hogy Fülep már elindult, kicsit röstelkedve, combjukat nyomkodva, utána kapaszkodnak.

A házak után itt is kertek következnek, a kertekben szilvafák. A fák koronája egészen összeér, alattuk állatok kapirgálnak.

- Az emberek azért hagyják meg sűrűn a fákat, mint az erdőben, hogy a héja ne tudja elvinni a csibéket - mondja Évika.

A kertek után kukoricás és szántóföld következik, aztán beérnek a gesztenyék alá. A fák itt ritkábban állnak, nagyobbra nőttek, mint a Góricán. Törzsükre itt is számokat főtöttek. A társaság körüláll egy hatalmas példányt, csak öt ember összefogózkodó keze éri át a törzsét. A gyökerek fölött a föld egészen fölpúposodott, mintha a fa ki akarna szakadni a földből. Megdőlt szálú, finom fű borítja a földet. Selyemfű. Nem lehet kaszálni, szálai elfekszenek. A fák már rég elvirágoztak, de a termés még nem látszik az ágakon. A fűvet a fák alatt a gesztenye lehullott barkája, megmerevedett kis barna kukacok lepik el. Fülep lehajol és fölveszi a földről a gesztenye bolyhos-barna virágját.

- Úgy hívják erre: rigya.

Egy-egy ilyen szó jelzi, hogy aki mondja, a nyelv ízeinek igazi értője, élvezője, a népi nyelv szépségének, az anyanyelv tisztaságának oltalmazója.

– Sokszor láttak engem ezek a fák – folytatja Fülep. – Akkor is ugyanígy álltak. Mintha meg se rebbent volna a levelük a harminc év alatt!

A tartásából, keménységéből hajszálnyit sem engedő test most megpihen, mint a vándor, ha háza küszöbére ér. Az egykori emlékek játszanak vele.

– Itt járt velem Illyés Gyula. Az egyikéről írt cikkeim hozták ide Kodolányi Jánost és Bajcsy-Zsilinszky Endrét. Valaha itt, ezek alatt a fák alatt szőttük Fischer Bélával a pécsi Janus Pannonius Társaság tervét. Az alispán hintón jött ki a falusi tiszteleteshez, mert magam nem szívesen mentem a városba. Itt győztem meg, hogy adjon a megye pénzt Berze Nagy gyűjtésének kiadására. A kákicsi pap, Kiss Géza is eljött: nem tudja, mit csináljon a rengeteg cédulával, mire az ormánsági népdalokat, szólásokat, mondákat jegyezte. Aztán könyv lett az ő anyagából is...

A Közmegyében különösen látni, hogy minden fának önálló, saját egyénisége van. A gesztenyék itt távolabb állnak egymástól, olyanok, mint a magános emberek.

Ez a kettősség – a képen látható érzékeltes, megfogható, tárgyí valóság, valamint az emlékeket idéző, tűnődő hang – az időtlenségnek, a végtelenségnek az élményét kelti. Ezt érezzük akkor is, amikor a fáradhatatlan, nyolcvan éves ember szikár alakját, vagy a sátrat tartó öreg gesztenyét látjuk.

– Hallom, Dombay Jánosról a közelben már tavat neveztek el. Emlékszem a napra, amikor először jött be hozzám. Egyszerű adótiszt volt, amikor belekóstolt a régészetre. A környéken régi csontokat, törött cserépedényeket gyakran hasított ki a földből az eke. Először elkérte ezeket a holmikát a parasztoktól és eladogatta. Kevés volt az adótisztí fizetés. Pár darabot hozzám is behozott, nézzem meg, mit érnek, mit kérhet értük. Megmondtam neki. De könyveket is adtam a kezébe. Aztán nyelveket tanult. Majd sírokat tárt föl, megindította a híres zengővárkonyi ásatásokat, és szép múzeumot csinált Pécssett...

Frissen levágott fatörzs látszik, először oldalról, aztán felülről. Ahogy a kép közel hozza a fát, évggyűrűi egyre jobban tágulnak. Egy kéz a fa életkorát számlálja.

– Nincs kora – mondja Fülep. – Egy ilyen fa több száz évet is megér. Igaz, ötven év is eltelik, míg valamire való gyümölcsöt terem. De aztán nemzedékeken át kincset szór az alája állók ölébe.

Érezni, a szavak most többet mondanak szótári jelentésüknél. Jelképes értelmük van.

– Erről jut eszembe. Egyszer egy izgatott fiatalember jött ki hozzám Pécsről. Elmondta, hogy a kávéházban valaki rejtvényt adott föl neki, amit ha török-szakad, meg kell fejtenie. Nagy ügy a tét, pénz vagy szerelem, segítsek rajta. A rejtvény egy rajz volt, a csodálatosan szép színésznő, Márkus Emilia látszott, amint almát tart a kezében. Emilia, azaz Emma almát ad vagy nyújt valakinek. A rejtvényen még egy áthúzott ékezet és egy áthúzott M betű volt. Tehát: ALMÁT AD EMA. Most már csak helyesen kellett összeolvasni a szavakat ahhoz, hogy fölfedezzünk egy nevet, a történeti tárgyú képeiről híres belga festő, Alma Tadema nevét. Ez volt a helyes megfejtés... Harminc évvel ezelőtt, a századfordulón élt, hajdan híres festő neve már rejtvény lett. De Márkus Emiliát akkor még mindenki megismerte a képről. Gondolom, ma már Márkus Emilia arca és neve is rejtvény lehetne. S egyszer majd mindannyiunk neve ugyanilyen rejtvény lesz...

Távolrólóta hallatszik. Fiatal gyerekek énekelnek. A faluból valók.

– A várkonyi erdőszélen...

Nem látni őket, de cérnahangjuk, mint a madár, itt szálldos, csapkod a fejek fölött.

– Egyszer majd mi is, mind rejtvények leszünk... De legalább annyi értelmes dolgot csináljunk, mint egy betűnyi hely. Mint egy keresztrejtvény egyetlen ablaka. Amibe majd beleírhat valamit a jövő. Akkor érdemes volt élni, dolgozni...

A gyerekek éneke egyre erősebben hallatszik.

A képen az évggyűrűket számláló ujj egészen közelről, fölnagyítva látszik.

CSORDÁS GÁBOR

Tizenhatéves vagyok, harmadikos gimnazista. Biokémikusnak készülök. Két éve írok rendszeresen verset.

Pécsett születtem, gyermekkori emlényeim örök háttére: kül-városi utcák, alig-füves játszóterek, a Balokányliget.

Most vagyok abban a korban, amikor egyre sürgetőbben fellép a „világmegváltás” igénye. Mégis eljutottam már a felismeréshez: a világot nem megváltani, hanem javítani kell. S ez a nehezebb.

PARABOLA

Jöttünk csecsemő-bömbölés
hullámain
s most
felnőve akaratlan
szánakozunk magunkon hogy élünk
Ó jaj hogy élünk!
Nyávogó ezüstrakéták
börtönében remegnek vágyaink
vasállatok sárhányói előtt
ténfergünk kedvtelen
únott nyugalommal
Ó jaj lemaradtunk
a forradalmak páncélvontatáról
s torkunkhoz nyúl a csönd –
hizásra hajlamos
hivatalnok
Ó jaj megfulladunk!
Szemünkbe lóg a hajunk
s valami nagyot
akarunk minden pillanatban
Csókok és cigaretták
keserednek a szánkon
Ó jaj a szánkon!

Mi látjuk mi látjuk:
hájas-puha kezek
megfojtának forradalom!
s mi
agyunkban hülye remegéssel
csavargunk az országutakon
messzebb messzebb!
el a városokból ahol
aprópénzre váltják álmainkat!

Ó jaj az álmainkat
egy-két
settenkedő
helyezkedő
tülekedő
jó csengésű szavakra váltja!

Husadik század te dübörgő
husadik század te bizonytalan
husadik század te virágos
husadik század te vas-pagoda
adj fiaidnak
bátor nyugalmat
s biztos ösvényeket
acélsodáid
üvöltő dzsungelében
hogyan végre
talpraálljunk!

SZEPTEMBER

A ház előtt, a kerti asztalon
tócsákba áll a napsütés, akár
a méz, a sárga, sűrű, illatos.
A nyár búcsúzik, forrón, gazdagon,
s a szottyos körték buggyanó leve
kiforr a gyorsan barnuló sebekből.
Az ősz feláll, a lengő lombra fúj,
s az almafáról csendesen lehull
a színarany levél.

CSAVAR

Az életed: véges csavarmenet,
minden napod egy körülfordulás,
és mégsem körbejárás.
Ha reggel útnakindulsz,
nem újrakezded már a tegnapot:
egy fokkal közelebb a dolgok lényegéhez.
Így értelmet nyer életed, haláloed:
összéb-b-fogod a széthulló világot.

PREDRAG GOL: A komédiás öregedése

VLADIMIR DZANKO: *Család*

THIERY ÁRPÁD: *Cassián*

ORDAS IVÁN: *Kisközségek közelről*

IRODALOM

KÉPZŐMŰVÉSZET

SZÍNHÁZ

THIERY ÁRPÁD

Cassián

(I. rész)

A hármashíd vastag, viaduktszerű kőboltozataival tájékozódási pont az embernek, mintha a környékről minden ideérkezne, s innen indulna el, követve a világutazók négy klasszikus főirányát. Az egyik boltozat alatt keleti irányba vezet át az út Alsóbánom és Felsőbánom felé, a kettős boltozat alatt sárgás színű bányavíz folyik, a Lujzám-csárda felől közeledő út pedig a két vasúti töltés között egy poros, elhanyagolt kanyarral fordul el Káposztás-völgy felé.

A nyugati oldalon egy medvehát-alakú hegy áll, foltos, kopaszodó csererdeivel, fent a töltésen hatalmas, rozsdatestű Talbot-kocsikból összeállított szerelvények suhannak, viszik a szenet, mennek a szénért a Széchenyi-aknához, András-aknához.

A töltésen egy megrakott villamos szerelvény robog át Széchenyi-akna felől. A bányavíz partján, a hegy és az erdők dühös morgásában egy régies külsejű, idős ember ácsorog. Mondhatnám: egy régies eleganciájú úr, botját beleszúrkalja a kavicsba, majd a part szélén közelebb jön. A vizet nézem, mely különös módon fekete színű éppen.

- A fürdőből jön – mondja az öreg szakértelemmel, és végigmér.
- A múltkor is láttam itt magát. Mérnök talán? – kérdezi később.
- Nem vagyok mérnök. Csak úgy ki szoktam ide járni. Különös a táj.
- Érdekli a bánya?
- Cassián – mondom szűkszavúan, kissé tán barátságatlanul is, de az öreg elindul velem Káposztás-völgy felé.
- Elkísérem egy darabig – mondja a nyugdíjasok türelmével, és jön, kopogtat a botjával, és folytatja útközben: – 1782-ben nyitották meg Vasason az első mecseki szénbányát, kitűnő szén ez itt. Hamutartalom és vízszegénység tekintetében bár-

melyik külföldi fajtaival elbírná az összehasonlítást. Kalória értéke is kitűnő. Dr. Schwackhöfer tanár kalometrikus elemzése alapján megállapították, hogy az itteni széntelepek átlagos fűtőértéke 6364 kalória.

– Bányamérnök talán? – kérdezem.

Az öreg fanyarul mosolyog.

– Harminc évig a pécsi szénbányáknál. 1925-ben kerültem ide, a DGT akkor avatta fel a Szent István-aknát.

A Káposztás-völgy bejáratánál megáll, elköszön. Ha jól meggondolom, tíz perc alatt elmondta a mecseki szénbányászat történetét, felvázolta a szállítókasok szerkezetét, szinte hallottam dübörögni a több száz lóerős motorokat. Kezet nyújt, a múlt század második felében már Cassián-akna is állt, de az évszámot nem tudom pontosan, mondja, azután valami olyasmit dörmög, hogy miért éppen Cassiánba megyek, jelentéktelen bánya volt, választhattam volna magamnak fontosabbat is.

Egy öreg fényképet nézegetek, primitív és kidolgozatlan. Az orosz forradalomról készült hadifilmek nyers szögletességét, sötét, primitív vonásait idézi fel az emberben. Az előtérben a fekete szín dominál, középen egy rideg, állomásszerű épület látható, mögötte gyárhémeny. Ez volt hát az egykori Cassián-akna. Az öregek meg nézik a képet és hűmmögnek; hát igen, biztosan ez volt.

A tizenyolcadik század első évtizedeiben itt, közel Cassiánhoz, a Fekete-hegy oldalában figyelték meg a mecseki medencében először a felszíni szénkibúvásokat. Egy korabeli tudományos munka szerint „1738-ban a Fekete-hegy napokon át tüzet dobált magából s a várost többször erős földrengés rázta meg.” Harmincegy évvel később pedig Kriffka Ferenc Xavér lovaskapitány volt az első, aki hivatalosan is bejelentette a Fekete-hegyi, Lámpás-völgyi szénelőfordulásokat. Nem sok sikerrel. „Javasolom, hogy az effajta tétlen emberek kalandos eszméit ne karoljuk föl” – írta Kriffka beadványára Grassalkovics Antal, a magyar udvari kamara elnöke. Tizenhárom évvel később, 1782-ben, II. József rendeletének segítségével, Decker Fülöp pécsváradai iskolai igazgató és Hasenhenel Simon vállalkozásában megnyílt a mecseki szénmedence első bányája. A vállalkozás Deckerék számára teljes kudarccal végződött ugyan, de a vasasi bánya művelését 1793-ban az alapítványi uradalom vette kezelésbe. Az első évben 200 pozsonyi mérő (egy pozsonyi mérő szén körülbelül egy mázsa volt) szenet termeltek, 1800-ban már több mint 5 ezer mérőt, 1805-ben körülbelül 37 ezer mérő, majd 1808-ban a mecseki medence területén megkezdődött az üzemszerű szénbányászat. A város fellendült, „szén okozta, hogy a városban egy papírgyár, egy vasgyár gőzerőre épültek s hogy cukorgyár keletkezett, és hihető, hogy a kőszén még több gyárat hoz majd létre” – írta az akkori pécsi hetilap egyik száma. A Magyarország és Ausztria közötti politikai viszony következtében azonban az osztrák nagytőke más fontos gazdasági kulcspozíciók mellett lassan megszerezte a mecseki bányajogosítványokat is, és az Első Duna Gőzhajózási Társaság 1853-ban maximális kapacitással megkezdte a széntelepek feltárását. Kezdetben csak a hajógyár részére folyt a termelés, de a szén kitűnő volt s a nagy kereslet miatt a pécsi szénbányászat rohamos fejlődésnek indult. A DGT megbízottai hamarosan útnak indultak fel a Cseh-Morva hegyvidékig s le egészen Olaszországig; bányászokat toborozni, mert egyre több és több munkásra volt itt szükség.

A különböző szakkönyvekben és forrásmunkák között szinte alig lehet olyan dokumentumot találni, amely Cassián születésére, kialakulására vonatkozik. Az egyetlen kútforrást tulajdonképpen az itteni őslakók, az öreg nyugdíjas bányászok képezik, akik itt születtek s még emlékeznek a régi öregek elbeszéléseire. A telep születése a munkástoborzásokhoz fűződik. A múlt század hetvenes éveiben tömegesen hozták a pécsi bányákhoz a németeket, cseheket, olaszokat, szlovéneket, morvákat. Jöttek, mint az aranyásók, és a lelkük mélyén azt hitték, hogy szerencsét próbálnak. Több hullámban jöttek, családostól. A bánya lakást biztosított nekik, általában egy szobakonyhát. Ahol most a barakk áll, ott lent a Kis-cassiáni oldalon volt az akna. Nagy-Cassián közepén az első ház, amit a bánya a toborzott munkások részére épített. A letelepedés érdekében még bútort is adtak, a „stafirung” egy vagy két vaságyból, kecskelábú asztalból, sublótból, vizespadból és egy kaszliból állt.

A szerencse helyett egészségtelen lakások s kemény, korszerűtlen munka várt rájuk. Magyarul csak törve beszéltek, vagy még úgy se, az anyanyelvüket pedig lassan kezdték elfelejteni. Gránereknek nevezték őket. Újabb és újabb csoportok érkeztek. Megjelent a fűszeres, a hentes, a borbély, hamarosan két kocsmát is megnyitottak. Kút sokáig nem volt a telepen, elhanyagolt, bozótos utakon hordókban hozták fel ide a vizet Szamárkútról. Az iskolát lent nyitották meg a völgyben, a Zwickerházat megtöltötték a német, a cseh, a morva és a krajnai telepesek gyerekei.

1875-ben – 40 magyar, 250 német, 60 cseh, 28 morva, 22 krajnai, 82 szlovák és 3 horvát gyerek tanult a bányák által fenntartott pécsbányatelepi iskolákban.

1915-ben – 124 magyar, 312 német, 19 cseh és 2 morva.

1940-ben – 438 magyar, 33 német és 1 horvát.

Ébert János, a Mecseki Szénbányászati Tröszt osztályvezetője a fiatalabb generációhoz tartozik, de a cassiáni őslakosok közé számítja magát. Itt született, most is itt lakik. Nagyszülei az első cassiáni telepesekekkel jöttek.

– Itt csupa csehek voltak akkor – mondja. – Az első bányászház a mai első sor harmadik épülete volt. Az öregektől hallottam, hogy amikor az első telepesek ideérkeztek, 1870 körül, még ajtó se volt a lakásokon. Az ablakok helyére lepedőket akasztottak.

A Nagy-Cassiánt, Közép-Cassiánt és Kis-Cassiánt magába foglaló telepet később a bányászok védőszentjéről nevezték el, s ma hivatalosan: Borbála-telep, de a pécsbányatelepiek ma is azt mondják: Cassián. Honnan kapta az öreg telep ezt a különös nevet? Kérdezősködöm, találgatnak, tulajdonképpen senki se tudja pontosan.

– Úgy tudom, hogy a telep birtokosa volt.

– Az öregapám azt mondta, hogy egy ilyen nevű ember kezdte meg itt a bányát.

– Nem idevalósi ember volt.

Babics András, a Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelent „A pécsvidéki kőszénbányászat története” című munkájában azt írja: „A DGT 1871-ben Mac Alpin amerikai mérnököt bízta meg, hogy tanulmányozza az al-dunai zuhatagokat, és hogy a szabályozásra megfelelő tervet készítsen. A közös külügyminiszter 1873 októberben közölte a magyar miniszterelnökkel, hogy a nagy költséggel elkészült tervet a DGT vezérigazgatója, Cassian Márton ingyen a Monarchia kormányának adja. Cassian Márton a terv elkészítésének egyik legbuzgóbb szorgalmazója volt.”

Az elnevezés minden valószínűség szerint innen ered, amit csak alátámaszt, hogy a telep s az akna nagyjából ebben az időben alakult ki.

*

Stier József, a Mecseki Szénbányászati Tröszt pártbizottságának titkára szintén Cassiánban született, a lelke mélyén talán legjobban cassiáni minden cassiáni közül. Minden szögletet, minden arcvonást ismer itt, a furcsa, tagolt hegytetőt, matt színeit, öreg bányászait, különös, mindig egy kissé délutánias hangulatát. Körülbelül egy évvel ezelőtt beszéltünk először Cassiánról. Sokáig csak azt tudtam magam elé képzelni, amit ő mesélt a telepről, azután kiderült: a valóság alig valamivel több, mint Stier József pontos, otthonias megfigyelései, tapasztalt, átgondolt ítéletei.

Felkapaszkodunk a Mecsek keleti oldalára. A köralakú Flóra-pihenőről belátni az egész medencét. Az a két ház ott középen, az Közép-Cassián, mondja és lemutat a mélybe. Minden házat, minden kis gyalogösvényt, gombafejű fát precízen ismer. Gyerekkorában sokszor felmásztak ide.

– Ez itt alattunk a Lámpás-völgy – mutat a homokszínű lejtőre. – Amott lent a Fekete-hegy oldalában van egy kőkereszt, ott találtak először szenet. A Lámpás-völgy végén van Gyula-akna. Az a kis kavicsos ösvény bevezet az erdők közé. Rengeteg ott a gomba. Vasárnaponként a cassiáni bányászok sokszor ott szedték meg az ebédre valót...

Szavai nyomán lassan feltárulnak a táj kis titkai, és ami az előbb még egyhangúnak s jellegtelennek látszott, most életre kelni látszik. A hegyoldal újtelepítésű szőlői; a Rózsám-csárda megroggyant hosszú épülete, hajdan a bányászok kedvelt találkozóhelye volt, ki tudja, hány ezer liter bort meg sört mértek itt ki; a kilátó alatt a Bertalan-templom, valamikor búcsújáráhely volt, a néphit szerint itt nyúzták meg elevenen Bertalan papot; Pécs irányában fekszik Szamárkút; szemben a keleti oldalon Alsóbánom és Felsőbánom, azon túl Meszes és Stadtwald. Két hegy között, egy távoli kőbányában robbantanak, tompán megdörren a hegy, kis idő múlva szürke porfelhő lebeg az erdők fölött. Lent az András-aknához vezető bányavasút mögött a Zwickerház tömör, sárga tömbje világít a sötét tónusok között. Az épület elmúlt százéves, a háború alatt itt volt a helyi német parancsnokság. Cassián területileg valamikor a pécsi szénbányászat szélén helyezkedett el, innen fentről látni csak igazán; lapos kis házaival egészen bezúfolódott az új lakótelepek közé.

Kezembe került a DGT egy régi tájékoztató füzete. 1925-ben, a technikailag akkor valóban szuperkorszerűnek számító Szent István-akna felavatása után adták ki. „Gondoskodva van arról – kezdődik az akna munkásainak jóléti intézményeit magába foglaló fejezet –, hogy a munkások kényelmes lakásokban helyeztessenek el, melyeknek képét a 16. ábra tünteti fel. E lakások ma már túlnyomóan két lakószobával építettek. A telepen iskola (összesen 11 tanító, 11 tanterem), orvos (házigyógyászattárral) működik, továbbá egy központi fűtéssel, 210 ágygal, kifőzdével, étteremmel, mosdóhelyiséggel stb. felszerelt kényelmes munkásotthon (17. ábra) gondoskodik a nőtlenek igényeiről, végül felemlítendő a dúsan felszerelt élelemtár, a sporttelep és a vendéglő.”

Megnéztem a 16. ábrát. Légifelvételnek tűnik, a hegyoldalból fényképezhették. Egy könyök alakú zsákutcát ábrázol, mintha erdőirtásban épült volna, csak a háztetők látszanak. Új házak s rendezettek.

Babics András azt írja idézett munkájában, hogy amikor a DGT 1944-ben kivonult a szénmedencéből; 651 vállalati lakóépületet hagyott hátra 2335 lakással, ezek közül 1667 egyszoba-konyhást, 499 kétszoba-konyhást. Az egyszobás lakásra jutó lélekszám 3,15, a kétszobás lakásra pedig 4,69 fő volt.

Cassián különös módon megmaradt öregnek, romantikusnak, megőrizte a régi bányászkolóniák hangulatát. Tizenöt évvel ezelőtt nem volt még telefonja, s csak bozotos gyalogösvényeken lehetett megközelíteni. Légvonalban hat kilométerre van Pécs városközpontjától, a Széchenyi tértől. Öreg, agyusztált házak, tenyérnyi zöld veteményesek, a természet makacs kis preparátumai. Az egyik kertben barna, torzonborz férfi guggol, szerszámhoz szokott erős ujjai között ügyetlenül forgolódik egy palánta.

– Itt volt a sütőde, Schafler Frici volt a pék – mutat Stier József egy elhanyagolt vöröstéglás épületre. – Ha sztrájkoltak is a bányászok, a pék mindig sütött.

Benyitunk. A kemence hideg, ajtaja hiányzik, az előtérben egy kupac homok, a sarokban lapátok, talicskák. Az ember nem tudja, hogy ez a hideg barátságatlan-e, vagy a közömbös rendetlenség. Sok kenyér meg kalács megsült ebben a kemencében, mondja Stier csendes nosztalgiával. Megint veteményesek következnek. Egy második világháborús óvóhely, azután átvágunk a negyedik soron: itt van a lakás, közel a sütődéhez, amiben a mindenkori pék lakott. Matt színű falak, barna kerítések mindenütt; itt voltam új házas, itt meg kilencéves koromban laktunk, hallom közben. A konyhaajtókkal a faházak néznek szembe. Ott ültek alvás, mosdás, evés után a bányászok s gyufára kártyáztak. Ha nagyobb volt a szokottnál a szegénység, akkor égett, használt gyufaszálakra játszottak. Tisztaság van és csend, mintha aludni készülné a kolónia a szép, nyugodt színek között. Furcsa módon gyereket alig lehet látni. A kötélén száradó fehérneműk és kis ruhácskák se mondanak ennél sokkal többet. A harmadik sor a nagy focisaták színhelye volt. Az első sorban a Mafla-sarok van; féltető, színyszerű tákolmány, bár elég erősnek látszik, földbe ásott asztal és két pad. Szürke már a deszka az időtől. Azt mondják: az élesebb nyelvű asszonyok nevezték el Mafla-saroknak. Erre jártak el a boltba, a férfiak meg itt kártyáztak, nézelődtek, bámulták

a fiatalabb menyecskéket, utánuk szóltak. Az asszonyok visszaszóltak, azután egyszer csak megszületett a Mafla-sarok. Kierünk a kolónia sarkára. A meredek part alatt a Káposztás-völgy terül el, meg az András-aknához vezető vasúti töltés a sok vagon szétmállott szénnel, amit a szállítási nehézségek miatt még a második világháború alatt borítottak ide a töltés mellé. Az egész völgy valami tompa, kékes színben játszik a szétporladt széntől. Innen fentről végiglátni egész hosszában a völgyet. Egy kilométerre van ékirányban Széchenyi-akna. Ha szerencsétlenség történt a bányában, itt álltak mindig az asszonyok, itt várták – ki magába fojtva a könnyeket, ki pedig hangosan jajveszékelve –, mikor tűnik fel az ösvényen a férj, az apa vagy a fiú.

Két bányász jön Széchenyi-akna felől, kis fatáskát lóbálnak a kezükben. Fáradtak és tiszták, barátságosan jószerecsét köszönnek s mennek tovább a sárga víz mentén. A víz is a bányából jön. Lent a kanyaroknál a gyerekek időnként fel szokták fogni, és az anyjuk nem kis bosszúságára megfürödnek benne. Egy ideig szóltanul állunk a völgy szélén; negyvenötben felszántottak itt mindent és bevetették zöldfözelékkel, hogy legyen a bányászoknak mit enni. Stier József a bányászok után néz.

– Tudja, hogy nézett ki azelőtt egy bányász, ha jött hazafelé a sichtről? Törülködő a nyakában, kigombolt ing, ha volt inge, inkább csak kiskabátban, ing nélkül jártak. Az akkori „tömeaglábbeli”, a vulkán se volt befűzve, csak úgy csattogtak itt végig...

Amikor a cassiáni gyerekek még a Zwicker-házba jártak iskolába írást, olvasást, számolást tanulni, ők is itt húztak át a völgyben egy csapatban, mint a darvak. Régen a legtöbb cassiáni gyerekből bányász lett. Továbbtanulás? Tulajdonképpen eszükbe se jutott. A lelkük mélyén talán egy kicsit féltek is attól, ami kívül esett a vonalon, amit a hegy, az akna, a telep, az iskola, a vendéglő, a csapatvezető vājár és a cimborák határoltak be. Ha egy bányászgyereknek mégis eszébe jutott a bőrgyár vagy a porcelángyár, először meg kellett nyerni Bartinai Ferenc plébános ajánlását. A legkönnyebb volt viszont ittmaradni, a rezervátumban. A munkásfelvételt rendszerint az irodában bonyolították le; nyisd ki a szádat, mutasd meg a fogaidat, mondták, azután megtapogatták az izmokat, mint egy birkózónak. A végső döntés Ozanics Gyula bányafőtanácsos joga volt, azután a kamasz lassan szó nélkül kezdett beilleszkedni a bánya kaszárnyaszerű, feudális rendjébe. Mint az apja tette. Ez volt a családi rend. Az élet rendje itt.

Stier József tizenhárom éves volt, amikor felvették a bányához napszintesnek. A gyerekek számára ezen a poszton kezdődött a bánya. Négyen voltak testvérek, három lány. Szükség volt a keresetére. Az akna elé készítette az üres csilléket, később udvaros lett, majd csillettakarító. Küldönc, ráverő a palahányón, végül bremzes. Tizenhat éves korában mehetett le először a mélybe. Első munkahelye György-aknán volt, Szobotka Cirill gráner-csapatvezető vājár keze alatt. Vízet hordott, gépeket cipelt, a vājár szerszámait vitte. A munka lent mindig ugyanazzal a szertartással kezdődött. A rend az volt, hogy a csapat egyszerre szállt le a bányába. Hierarchikus rendben letelepedtek, kicsomagolták a szalonnát vagy a négy szelet zsíros kenyeret s elkezdtek enni, akár reggeli, délutáni vagy esti műszakot kezdtek. Ez volt az első aktus. Az ülésrendet íratlan törvények szabályozták. A szerszámosládán foglalt helyet a csapatvezető vājár. Tőle jobbra és balra, hozzá legközelebb – de a földön – ültek a vājárok, majd távolabb a 90 százalékos segédvājárok. Őket sorrendben és távolságban a 80 és 70 százalékos csillések, a 60, 50 és 40 százalékos takarítók követték. Ha a csapatvezető vājár beszélt, a többieknek tisztelettudóan csak hallgatni lehetett. Mindenkinek volt egy háromliteres kulacsa, a nagy meleg miatt sok vizet fogyasztottak. A csapatvezető vājár nem hordott kulacsot. Evés után a munkabeosztás következett. A kamaszok legnagyobb boldogsága az volt, ha megszólította őket a csapatvezető: na gyerek, csinálj egy éket, vagy megfoghatták valamelyik vājár csákányát, fejszójét. A munka kemény volt lent és gyakran kíméletlen. A csilléket sokszor nem sineken, hanem süvegfákon kellett tolni. Munkaruha akkor még nem volt, a bányászok a régi rongyos ruhájukban dolgoztak, mezitláb, rövidnadrágban. Sok helyen bokán felül ért a salétromos víz, kimarta a lábukat. Stier tehetséges futballista volt, balszélőt játszott a bánya csapatában, a DPAC-ban. A csapat lelke volt, gólkirály, Pécs város váloga-

tottjaként is szerepelt. Az ő lábát is kimarta a salétrom, az ujjai között kilátszott a nyers hús, alig tudott menni. Hiányzott az egyik edzésről, másnap cédula várta. Bement az irodába, lehúzta a bakancsát: legalább helyezzenek egy száraz munkahelyre, kérte. A bányafelügyelő csak annyit mondott: akkor szedd össze a hét szem szilvádat, mert nekünk először is bányász kell, másodszer is, meg harmadszor is, ezt jegyezd meg.

A sight utáni egy-két óra volt itt mindig a legboldogabb; fürödni otthon, utána leheveredni a fák alá vagy a házak árnyékába, és mesélni a lányoknak a bányáról, a fejtésről, a munkáról, ahol férfiak dolgoznak, kormos, marcona óriások. Ma tíz csillét kilapátoltam, dicsekedtek a kamaszok, pedig csak öt csille volt. Ma egy kapnit kiréselttem, mondták fölényesen, azután jöttek az oktalán hősködések lent a bányában, gyakran az életveszélyekkel együtt, de hát mindig hős az – és csodálatra méltó –, aki a legvakmerőbb ostobaságot követi el ugyan, de túléli.

A munkatársak, mondja, s neveket sorol fel. Szinte életre kelnek. Nyugdíjasok vagy eltemették már őket. És az ő korosztálya. Mindegyikhez fűződik valami kis furcsaság; Kárpáti Poldi bácsi elővájási vājár volt, rengeteg hagymát evett, azt mondta mindig: ez áll ellent a metánnak. Volt egy patkánya is, szelíd állat, sightkor mindig előjött, odament a szerszámosládához, és az öreg dobott neki valamit.

– Az öreg Kárpáti Poldi csapatában dolgoztam először gázkitöréses munkahelyen – mondja. – Ott aztán maximális fegyelem volt. Ha az ember találkozott a mérnökkel, azzal kellett kezdeni, hogy megmondta: hogy hívják, hol dolgozik, ki a vājárja. Valahogy így, például: Stier József, hetven százalékos csillés, Pécsbányán a Széchenyi-akna negyedik szinten, a második keleti keresztvágattól nyugatra a 23-as telepi gurítóban, ahol most a negyvenötödik méterben vagyunk, Kuszik Henrik vājárral. Amíg ezt el nem mondtam neki, szóba sem állt velem.

– És ha valaki nem tudta ilyen precízen elmondani?

– Elkapták a vājárját. A csillésnek vagy a takarítónak pedig a márkáján volt a cédula, hogy menjen be az irodába. Ez ötven fillér büntetést jelentett. Ha szólt az ember, könnyen kapott rá még másik ötven fillért is.

– Ma is divatban van ez a katonás helmeghatározás?

– Sajnos nincs. Előfordult, hogy baj történt. A csillés elment telefonálni, és nem tudta megmondani, hogy hol van a baj.

A bánya maximális fegyelmet, állandó készenlétet, magasfokú beidegződést követel. Annak idején Viatorisz Róbert mérnök úgy ment végig a pécsbányatelepi fejtésen, mint egy tábornok, odaadta valamelyik csillésnek a benzinlámpát: mérje meg a metánt, azután elkiáltotta magát: gázkitörés! A védekezés mechanizmusa szerint ilyenkor a csillésnek azonnal intézkedni kellett. Feltette az önmentő készüléket, azután futás be a menekülő kamrába, mindent előkészíteni, itt kellett várakozni a csapatnak a következő intézkedésig. A menekülő kamrát egy légmentes ajtó zárta el a bányától, a csillés azonnal munkához látott, kinyitotta a sűrített levegős csöveket, villanylámpák, kanna víz, izzadt a szerencsétlen. A próbariadók a csillés kemény szellemi és fizikai próbái voltak, de eszükbe se jutott, hogy ez fölösleges.

– Hány mérnök volt abban az időben Pécsbányán?

– Egy, ez a Viatorisz Róbert. A mérnök akkor valami óriásit jelentett a bányában.

– Most hány mérnök van ugyanazon a területen?

– Talán tizenhat.

(Folytatjuk.)

Kisközségek közelről

(II. rész)

4.

Aligha túlzottan tudományos meghatározás egy falu lelkéről beszélni, Abaligeten mégis elkerülhetetlen. Legelőször a község nagyon elevenül és józanul gondolkodó titkárásszonya hozza szóba, pontosan e szavakkal:

– Lelkibeteg a falu!

Nem szívesen hiszek efféle tartós megbetegedésekben, a tényekkel mégis szembe kell nézni. Akinek hajlandósága van a jelképrendszerek iránt, akár szimbólumnak is felfoghatja, hogy Abaliget felett nem a templom uralkodik, hanem a prébánia. Öregb épület is, mint a mellette, fák között, szerényen meghúzódó és kivitelében is mértéktartóan szerény barokk templom. Homlokzatán az 1760-as évszámot viseli, alapjai azonban alighanem sokkal régebbiek. A feljegyzések legkorábbiáról egy bizonyos Pál pap itteni lelkészkedésének emlékét őrzik, aki 1300 és 1335 között volt Abaliget plébánosa. Az egyház évszázadok viharain keresztül is hű maradt a faluhoz, itt a törökkorban is állt templom, a pakabhegyi remeték miséztek benne. Nem akarom túlértékelni a hit hagyományait, de a vallás ma is nagyhatalom Abaligeten. Iliá Tamás és fia 1924-ben állíttattak keresztet „a világháborúból való szerencsés szabadulásukért” a templom felé kanyargó meredek út mentén, de ma sem lenne nehéz keresztállító hajlandóságúakra bukanni: – nemcsak az idősebb korosztály tagjai között. A plébánossal, aki szíves készséggel lát neki kérésre az egyházközség történetében való tallózásnak, legelőször családlátogatáson találkozom. Házigazdám apósa ágybanfekvő öregember, hozzá látogat a kötelessége szerinti lelki vigasszal – és egy kis eszmecserére – a pap. (Óhatatlanul felötlik bennem a gondolat, hogy beteglátogató szolgálatunk mikorra tud majd versenyre kelni a katolikus egyház – és alighanem más felekezetek – ilyen tevékenységével?) Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a templomban, vagy azon kívül elhangzott lelkészi szavaknak csak beteg aggastyánokra van hatásuk. A községi KISZ-szervezet titkára később elpanaszolta, hogy egyik összejevetelük, a kellemesnek tervezett szerény „tea-bál” a böjtön bukott, mert egyházi szó hívta fel a figyelmet a böjtidőben tartott táncvigalmon való részvétel „bűnére”. A lányok többsége nem is jött el.

Házigazdám külön tanulmányt érdemelnének. Óriási házukban egy talpraesett pécsi vállalat, vagy üzem játszva rendezhetne be üdülőt. A ház ugyanis eladó. Négy egymásba nyíló nagy szoba, vendéglőnek is elégséges méretű konyha, tornác, üvegezett folyosó. Patikatisztaság. Átellenben az udvar túlsó oldalán kőlábon álló pajta, magtártetős istálló. Nagyon jómódú parasztbirtok valamikori központja, az istálló és melléképületek méreteiből látatlanban is joggal képzelek legalább húsz holdat mögéje. Százhatvanezerért bárki megkaphatja, mert házigazdám és családja jövőre Pestre költözik, csak a gazdasági év végét várják ki Abaligeten. Hozzáférhetetlen emberek, mint a megletebbek javarésze. Ötven év körüli életkorban nem lehet gyerekség lakhelyet és minden bizonnyal megélhetést is változtatni, közhelyeknél azonban nem jutok többre velük.

– Dolgozni mindig kellett, máshol sincs különben.

A legkülönbözőbb informátorok véleményét összegezve mindennek ellenére sokmindentre fény derül. A falubeliek egy része távolról jött telepes, aki „a készbe érkezett” és ha nem is önti szavakba érzéseit, máig sem melegedett meg benne teljesen. Óslakók és „jövevények” csak lakhely szerint képeznek közösséget, de – főleg az idősebb nemzedék – még korántsem őrlődtek egyggyé. Más, talán szerencsésebb adottságú, falvakban egy jólműködő termelőszövetkezet az élet motorja. Itt nem az, noha a tényleg dolgozókra szorgalmuk híja miatt nem vethet követ senki. Most nem volt célom az, hogy a falu mezőgazdaságának struktúrájával megismerkedjek, így nem is böngésztem a termelőszövetkezet működésének adatait. Annyi azonban tény, hogy pusztán idős emberek szorgalma ma már kevés az eredményes nagyüzemi gazdálkodáshoz. A magabazárkózást, az „én házam, én várom” nem éppen korszerű szemlélet jellemzi egy fülemhez jutott kaján megjegyzés is, mely szerint:

– Legalább kívülről mutatjuk a szocializmust!

A „kívülről” a házak takaros, tiszta külsejére, a friss festésre, meszelésre vonatkozik és valami olyasfélét szeretne sejtetni, hogy a külcsein mögött szűkölködés húzódik meg. Ez egész egyszerűen nem igaz. Nemcsak a boltban képtelenség sorállás nélkül áruhoz jutni, hanem az új bútorok és a gyűjtőfogalommal „tartós fogyasztási cikkeknek” nevezett háztartási berendezések is rendre áramlanak a faluba. A jómód nem olyan szembeszökő, mint mondjuk a fehérmegyei Perkátán, vagy a nagyhirű Zalaváron, de semmivel sincs a vidéki átlag alatt, amiről minden országjáró ember tudja, hogy egyáltalán nem rossz. A község, mint közigazgatási fogalom létezik, csak a tevékeny életet élő közösség hiányzik belőle, ez az amiért a figyelő szemmel érkező látogató a levegőt már rövidebb idő után is kissé áporodottnak érzi. (Szigorúan átvitt értelemben, hiszen – mint a későbbiekből kiderül, jórészt épp a levegő az, ami a nem is túlságosan távoli jövőben Abaliget és környékének fejlődését jelenti.) A közösség hiánya bizonyos fokig még a falu szellemi vezetőrétegét képező értelmiségre is vonatkozik. Annak ellenére, hogy egyik-másikuk – például a honismereti szakkört vezető Tóka tanár – a hivatali kötelességén messze túlterjedő erőfeszítéssel dolgozik, épp pedagógus volt, aki panaszkolt, hogy a nagyjából hasonló szellemi érdeklődésű értelmiségiek sem járnak össze, izoláltan élnek egymás mellett.

Ha a kívülről álló a „mi van?” kérdésre több-kevesebb sikerrel már igyekezett helyzetfestő tényekkel választ adni, akkor szükségszerűen tovább kell tudakozódnia abban az irányban, hogy „mi kellene?”. Pontosan fogalmazva:

– Mi kellene a fiataloknak ahhoz, hogy érdemes legyen Abaligeten maradni?

A KISZ-titkár jóvágású, kisbajuszú, eleveneszű fiatalember, a pécsi Széchenyi Gimnázium jövőre érettségiző diákja. Egészséges humorérzékről tesz tanúbizonyságot, mert amikor az étteremben beszélgetünk, csak nekem hozzák ki a rendelt korsó sört, elébe bambit állítanak.

– Máskor mindig megkapom, de most már tudják, hogy a faluról tetszik írni! Még nem vagyok tizennyolc éves. – Mi kellene? Hát legelsősorban is klubszoba, amit elvettek tanteremnek. De csak úgy, hogy ha nem pedagógus dirigál benne, mert akkor mi oda nem megyünk.

A „mi” huszonnégy kislevelet jelent, ezen belül három ipari tanulót, kilenc diákot és tíz dolgozó fiatalembert. Távolról se higgyem, hogy ők egységesek, igenis van köztük értelmiségi és munkás ellentét (!), de ha lenne hely, ahová járhatnának, ezt rendbe lehetne hozni. A klubhelyiség vágya még szerénynek tűnik, de amit utána rendre sorjázta, már cseppet sem az. Feltétlenül kellene még:

1. megfelelő bútor, hogy a huszonnégy fiatal asztal köré tudjon ülni,
2. egy rádiókészülék, lemezjátszóval (és feltehetőleg lemezekkel),
3. televízió,
4. magnetofon,
5. ping-pong asztal, mert az Abaligeten sokkal népszerűbb mint a rex,
6. asztali futball.

Más nem. Nem számolunk közösen utána, de ez a legszerényebben is tizenöt-tizenhatezer forint kiadást jelentene. A KISZ-szervezet pénzkészlete ottjártamkor másfélszáz forint volt, vagyis ahhoz is kevés, hogy egyszer mindannyian közösen bemenjenek Pécsre és maradjon pénzünk a visszaútra. Avagyak tehát mindenhogyan a csillagok magasságában járnak, noha a fiatalok vállalnának réttisztítást, favágást és a hegyekben szanaszét található fúrótoronyrészeket (!!! Ki felejt erre-arra fúrótoronyokat?) is szívesen értékesítenék a MÉH-nél, hogy gyarapítsák a közös kasszát. Amit kapni szeretnének az messze túl van a megvalósíthatóság határain, amit viszont valóban kapnak, az nem elégíti ki őket.

– A népdaléneklés senkit sem vonz, úgy pedig nem lehet összeszedni az énekkart, hogy írásos meghívókat küldözgetnek nekik! A könyvtár nagyon jó hogy van, de nem lehet biztosan számítani rá, mert a nyitvatartás gyakran rendszertelen.

A jövőt természetesen nemcsak az asztali futball és a lemezjátszós rádiókészülék szempontjából szabad és kell elképzelni. Ehhez azonban legalább egy futó pillantást kell vetni a Dunántúl idegenforgalmi vonzóerőt jelentő tájaira. Első nyilvánvalóan a sokszázmillió forintos beruházási nagyságrendű Balaton, a hazai idegenforgalom legfontosabb gócpontja. Második valószínűleg a Dunakanyar lesz és szép, de hosszú évekre szóló tervek megvalósításáért kiált a Velencei-tó is. Mindkét utóbbi elsősorban a főváros vonzásterülete. Sopron és Kőszeg kincses városok, de mindkettő határterület és bármilyen sok a rajongójuk, egyik sem elsődleges fontosságú. A Bakonynak egyelőre csak intézőbizottsága van és vitalehetősége akörül, hogy melyik a méltóbb „fővárosa”, Zirc-e, avagy Bakonybél? Dél-dunántúl legjelentősebb fürdőhelye Harkány, természetesen és joggal. Abaliget, Orfű és Mecsekrákos azonban a hazai mértékesség szerint már nagyvárossá nőtt Pécstől másféltucat kilométernyire sincs, eszményi környezetben és adottságokkal is. Nem lehet feladatom, hogy egy irodalmi folyóiratban túl bőven részletezzem a környék idegenforgalmi távlatait, mégis ez az, ami a három község létjogosultságát adja és jövőjét szinte tálcán kínálja. Riedl Antal plébános egykori pincéje, a „Paplíka”, páratlan szépségű cseppkőbarlang és a benne kanyargó patakocska vizében élő vakrák zoológiai ritkaság. Mecsekrákoson még élnek öregasszonyok, akik szentül hiszik, hogy a Sárkánykút ciklikusan apadó és áradó vize azért mutat ilyen különleges tulajdonságot, mert a hegy mélyében valóban ott alszik a sárkány és álmában forgolódva duzzasztja, apasztja a forrás vizét. A víz azonban a már-már elkészült abaliget-orfűi tó egyik táplálója és nehol az országban nincs (nem lesz) ekkora hegyek közé szorított vízfelület, mely üdülést, vízisportokat kínál. A községek jövője az idegenforgalomban van, a kínálkozó gyógyhelyi adottságokban. Senkinek nem jut eszébe, hogy például Tihanyban kifogásolja a nagyüzemi állattenyésztés hiányát. Ha a mezőgazdaság tervei összhangban lesznek a környék fejlesztésével (Mecsekrákos határa ottjártamkor nyüzsgött a dömperektől, földet szállító gépkocsiktól, gátépítőktől), akkor itt a gyümölcs és kertkultúrának van jövője. A tollforgató joga és kötelessége az álmodozás, így el kell tudnia képzelnie az időt, amikor ez a munkaigényes, szaktudást követelő és egyúttal jövedelmet adó termelési ág érdemessé teszi az itteni életet nemcsak azoknak, akiket a megszokás, vagy az elődeik sírja ideköt, hanem az ezidőszerint sokszor még mindent készen kapni óhajtó fiataloknak is. Dalmáciával Orfűről versenyezni természetesen nem lehet, de e pillanatban ez a környék az, amelyik a legtöbb lehetőségét hordozza annak, hogy a Balaton nyugati és északi vonzása után, délről – Jugoszláviából – is csábítsa az idegenforgalmat. Az idegenek forgalma azonban nemcsak azoknak jövését-menését jelenti, akiknek más államok útlevelé lapul a zsebében. Pécsre aszfaltozott út vezet és a megyeszékhely lakói már rendre vásárolják a telkeket a teljesen még el sem készült majdani tó környékén.

A tanácsösszevonásoknak egyebek között az is a céljuk, hogy az aprócska falvakban a művelődésügy talán számon sem tartott szolgálóinak munkáját segítsék. Egy központosított erő jobban tud gazdálkodni az anyagi eszközökkel, mint a szétforgácsolt. Mindez nagyon igaz, csak éppen kissé papirosíza van és talán ezért megható azokkal beszélni, akik egy évről-évre folyamatosan nyélbeütött közigazgatási átszervezés mögé már a későbbi jövőt is odaálmodják. Miről van szó? Az elmúlt esztendőkből néhány száz községi tanácsülési jegyzőkönyv fordult meg a kezemben és – talán mert nem vagyok államigazgatási szakember – nagyon kevés akadt közöttük, amelyik élvezetes olvasmányt jelentett volna. Nem a stílusuk miatt, hiszen ha belenyugodni nem is szükséges, azt lassan már tudomásul kell venni, hogy a rendeletek, paragrafusok, hivatalos jegyzőkönyvek nyelve félelmetes csökönyösséggel őriz aktaszagú fordulatokat, melyek olvastán nem egyszer még a mondanivalójukon is töprengeni kell. Legtöbbször az óhatatlanul érződő üres formalizmus volt az, ami megdöbbenett, egy olyasfajta érzés, hogy határozatokat kellett hozni, ezeket jegyzőkönyvben kellett rögzíteni és a jegyzőkönyvnek nincs más célja, mint hogy jegyzőkönyv legyen a javából. Kis falvak érdemes, személyükben bizonyára minden becslést megérdemlő, de kevéssé iskolázott vezetőinek homlokát véltem látni, amint letörlik a gyöngyöző verejtéket, miközben minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy k ö z i g a z g a s s a n a k. Legvégül pedig azt, hogy ezekben hivatal ír a hivatalnak és a legjobb akarat ellenére is elfeledődik, hogy a tanácsoknak tulajdonképpen másféle hivataloknak kellene lenniük, mint jogelődjeiknek. Nem tudom eleget töprengtünk-e már azon, hogy a tanácsoknak tulajdonképpen nem a községekben működő hivataloknak kell lenniük elsősorban, hanem – választott szervek lévén – a község képviselőiteinek. Ezt a képviselői jöszándékú, de csekély végzettségű emberek ideig-óráig elláthatják ugyan, de erejükön túlterjedő színvonaljavítást aligha lehet várni tőlük. Az összevont tanácsoknál viszont, amellett hogy a létszámmegtakarítás körülbelül harminchárom százalékos, jobb képzettségű erőket lehet összpontosítani, a feladatokat szakok szerint megosztani. A létszámmegtakarítás jól mérhető, kerek summákra rüg. Sellyén például öt község tanácsát vonták egybe. Költségvetése 1965-ben 1 890 000 forint volt, két évvel korábban azonban a külön-külön működő tanácsoké együttesen még 2 151 000 forint.

Máról-holnapra természetesen azoknak a községeknek a közigazgatása sem állhat le teljesen, amelyekből a tanácsokat már elvonták. Ahol nélkülözhetetlen (a lehető legkevesebb helyre) kirendeltségvezetők kerülnek. Többnyire azonban csak félnapos, vagy még kevesebb munkaidejű tiszteletdíjas megbízottak, akik a legprimitívebb közigazgatási feladatokat (hatósági bizonyítványok kiállítása, marhalevelkezelés, hagyatéki leltár, lakásügyi javaslattevés, családi ünnepek megrendezése) el tudják látni. Az úgynevezett kirendeltségi bizottságok, nyakatekert nevük ellenére, teljesen társadalmi szervek és tulajdonképpen nem kevesebbet jelentenek, mint hogy az adminisztráció sorvadásával a nem döntő fontosságú ügyekben a társadalom önmagára lesz utalva.

Mindezek a közigazgatás irányítóinak, megyei és járási tanácsai vezetőinek az elképzelései. A kis falvak jövőjével kapcsolatban azonban a legfontosabb tény máris, hogy az összevont tanácsok kezében van az építési engedélyek kiadásának joga. Ez a tevéleges eszköz, mellyel beavatkozhatnak a jövő fejlődésbe, hiszen nyilvánvaló, hogy például Abaliget körzete esetében maga Abaliget fejlesztendő központ, Orfű és Mecsekrákos legalábbis fenntartandó, de például Bános és Husztót – amelyekben mégcsak bolt sincs – a jövőben sorvasztandó. Sem az országoknak, sem a bennük élőknek nem érdekük, hogy a társadalom erői mikrotelepülések között forgácsolódjanak szét. A tanácsösszevonások Baranyában megkezdett folyamata az első lépés ezen az úton, ezért érdemel méltánylást és elismerést.

Panoráma a „Panorámáról”

(*Panorama de la littérature hongroise de XXe siècle, Corvina Budapest, 1965*)

Sok jel szól amellett, hogy irodalmunk kezd kibontakozni eddigi elszigeteltségéből. Nemrég két francia folyóirat adott ki speciális magyar számot, az „Europe” és a „Les lettres nouvelles”. A Seghers „Nouvelles hongroises” címen, a Seuil „Anthologie de la poésie hongroise” címen jelentetett meg egy-egy gyűjteményt s e kiadványok egyike sem sikkadt el vízhangtalanul. Végül hadd említsem meg azt a körülményt, hogy az utóbbi tíz esztendő folyamán több magyar művet fordítottak franciára, mint a század első ötven évében.

E tényekből két következtetés adódik. Először az, hogy miután mi maunk több ízben felfedeztük a francia irodalmat, most feltehetőleg a franciák is felfedezik a mi irodalmunkat. Másfelől abból, hogy irodalmunk franciaországi viszonylagos elterjedését Európában rokotalan nyelvünk megváltoztatása nélkül értük el, szükségképpen arra kell következtetnünk, hogy a magyar művek külföldi terjedését a múltban sem nyelvünk gátolta, inkább a gondolkodásunk, amint a továbbiak folyamán remélhetőleg kiderül.

A „Panorama de la littérature hongroise du XXe siècle”¹ tehát kedvező történelmi pillanatban jelent meg. A három kötetre tervezett gyűjteményből egyelőre csak az első két kötet kapható. Örömmel üdvözljük nemcsak magát a dicséretes és jól időzített kezdeményezést, hanem a kiadó bátor taktikai érzékét is, hogy a harmadik kötetet később bocsátja piacra. Ez a késedelem használ a magyar irodalom ügyének, hiszen ilyenformán nem egy, hanem két antológia ismerteti irodalmunkat a francia közönséggel.

A vállalkozás arányaira jellemző, hogy az első két kötet csaknem nyolcszáz oldalra rúg. Bár nem mindig értjük, hogy egyik-másik szerző miért került be a gyűjteménybe, mások viszont miért maradtak ki belőle, annyi bizonyos, hogy a válogatás teljességre törekedett s amennyire hasonló műben ez megvalósítható, meg is valósította. Tény, hogy azok közül, akiknek elsőrendű szerepük volt a megújuló magyar irodalomban, senki sem hiányzik. Az atalócia számszerint negyvenhárom íróat mutat be, a sort *Ady Endre* nyitja meg és *Szabó Lőrinc* rekeszti be.

A két háború közötti korszakban ugyan jelentek meg magyar antológiák, de a körülmények az elmúlt évtizedek alatt oly gyökeresen megváltoztak, hogy a Panorama úttörő vállalkozásnak számít, következésképpen nem is lehet mentes a gyakorlatlanságból eredő, olykor bizony elemi hibáktól.

Előszó, az írók csoportosítása, életrajzi jegyzetek, méltatások, eredeti művek – az antológia ebből az öt elemből tevődik össze. Vegyük őket sorjában.

Felteszem, egy antológia előszavának az a funkciója, hogy az idegen olvasót előkészítse a magyar irodalommal való találkozásra, tehát hogy néhány vonással jellemezze irodalmunkat általában, de állandóan szem előtt tartva azt a tényat, hogy a gyűjtemény XX. századi anyagot foglal magában. Irodalmunkról igazán nem nehéz színesen és izgalmasan előadni, mert ez az irodalom, értékei és gazdagsága mellett, teli van furcsaságokkal. Példák: – irodalomtörténetünk a XVIII. század első feléről

¹ A XX. századi magyar irodalom körképe.

többször lelkészül emlékezik meg; nemzetietlen kor, mondják némelyek, a hanyatlás kora, mondják mások. Holott e félszázad irodalmunk műveiben egyik leggazdagabb korszaka, ekkor születtek *Apor Péter*, *Bethlen Kata*, *Bethlen Miklós*, *Tóth István Kis Miklós*, *Hermányi József* magyar nyelvű emlékiratai s ekkor Rákóczi latin nyelvű vallomása. Noha a magyar irodalmi élet az újabb korban a német hatás elleni harcban erősödött meg, átvettük a németektől az irodalmi művek hármasszortozását: – líra, dráma, epika s bár az emlékirat nemzeti műfaj lett nálunk, máig sem fogadtuk el igazán. Más: – Magyarországon a líra annyira népszerű, a magyar költői nyelv annyira gazdag, hogy jóformán minden érettségizett ember képes nagyjából jó verset írni: a prózát viszont minden valamire való írónk előlről kezdi, többségüknek gyakran nem is jut ideje megtanulni. Más: – mialatt Európában a réalista regény virágzik, Arany János azon kesereg, hogy nincsen naiv eposzuk, szívós munkával naiv eposzt ír a Niebelungenlied mintájára – gyönyörűt. A Kalevalát ismeri ugyan, de nem veszi észre, hogy a naiv eposz szerkesztésének módja nem az utánzás, hanem a gyűjtés, egybeillesztés, tehát Lönnrot módszere. (Saját fogalmazású összegezés *Képes Géza* kitűnő tanulmánya alapján.)

Ha az előző írója már semmiképpen nem óhajtott a szubjektív esszéizmus mozarába gázolni, annyit mindenképpen megtehetett volna, hogy ismerteti a korszak irodalmi áramlatait, ezeknek kapcsolatát egyfelől a hazai hagyományokkal, másfelől az egykorú európai szellemi élettel, s az idegen nyelvű olvasót figyelmezteti arra, hogy több évtizedes késés után a magyar irodalom *Adyval*, *Kassákkal*, *József Attilával* került ismét szinkronba az európai fejlődéssel. A párhuzamok ugyan szükségképpen tökéletlenek, mégis egyedül ezeknek a segítségével vihetjük közelebb irodalmunkat a külföldi olvasóhoz, ezeknek a segítségével beszélhetünk francia fogalmakkal magyar irodalmi jelenségekről. A nemzetek közötti párbeszédnek megvannak a maga áthághatatlan törvényei.

A tizennégy oldalas előző rövid áttekintésben ismerteti a magyar irodalmat a Halotti beszédtől Kemény Zsigmondig. Él a párhuzamok adta lehetőségekkel s hála ennek, olykor megvilágít egy-egy írói profilt, a *Madáchét*, a *Kazinczyét* stb. Ez azonban vajmi keveset segít, az önként vállalt megoldhatatlan feladat, – egy gazdag irodalmat tizennégy oldalon bemutatni – megbosszúlja magát: – az olvasóra az aranyigazságoknak valóságos zuhataga árad: – *Csokonairól* megállapítja, hogy ő a „plus grand poète de l'époque²” (p. 9), leszögezi, hogy „le plus grand poète romantique est Mihály Vörösmarty” (p. 10), hogy „Sándor Petőfi est le plus grand poète hongrois” (p. 15), *Arany János* viszont „le plus grand contemporaine de Petőfi”, ugyanakkor „le plus authentique représentant du populisme hongrois” (p. 16), balladái pedig „sont les sommets de notre poésie épique” (p. 17), „Mór Jókai est l'un des représentants les plus riches et originaux du romantisme hongrois” (p. 18) és így tovább és így tovább oldalról oldalra. Cellstokkal a Parnasszuson!

Bármilyen kiterjedt s bármennyire elmélyített tudás parlata egy-egy ilyen kijelentés, a módszer mégis rossz. Egy antológiának nem az értékelés a feladata, nem az tehát, hogy az írók államilag hitelesített nagyságrendjéről tájékoztassa a francia közönséget, hanem a lehetőleg vonzó, lehetőleg érdeklődést keltő ismertetés.

Amylyen szerencsétlenül kezdődik az antológia, ugyanolyan szerencsétlenül folytatódik. Az előző után rövid életrajzi jegyzet következik *Ady Endréről*, majd a költő méltatása. Híven a hazai gyakorlathoz, a szerző *Ady „Új verseiből”* vett idézettel iparkodik érzékeltetni az irodalmunkban bekövetkezett korszakalkotó fordulatot. Francia nyelvfordításban azonban a szöveg távolról sem hat az újság erejével s ami rosszabb: még atmoszférában sem magyaráz meg semmit. Íme a francia szöveg: „Par le fameux chemin de Verecke, je suis venu, – A mes oreilles retentissent encore

² „a korszak legnagyobb költője”; „a legnagyobb magyar romantikus költő Vörösmarty Mihály”; „Petőfi Sándor a legnagyobb magyar költő”; „Petőfi legnagyobb kortársa”; „a magyar népiesség leghitelesebb képviselője”; „elbeszélő költészetünk csúcspontjai”; „Jókai Mór a magyar romantika egyik leggazdagabb és legeredetibb képviselője”.

d'ancestraux chants magyars, – M' est-il permis de faire irruption à Dévény – Avec les chants neufs de temps nouveaux?"

Sokat ez az idézet akkor sem mondana a francia olvasónak, ha utánanézhette egy lexikonban, hogy a vereckei szoros milyen szerepet játszott a magyar történelemben. Sajnos, nem egykönnyen nézhet utána, a nagy Larousse-ben Verespatakat megtalálni, de Vereckéről egyetlen szó sincs, akárcsak Dévényről, ott van viszont Dévaványa és Devecser. Ezek után aligha lepődhetünk meg, ha a francia diák valami ilyesmit mond egy „o-lala” kíséretében: – „Mais enfin qu'est qu'il veut ce poète d'un arts sans pareil avec son fameux chemin de Verecke, que persone ne connait?"³

A megújult magyar irodalom Ady Endrével kezdődik. Az Ady utáni magyar irodalom, csak a közvetlen előzmény háttérében rajzolódik ki plasztikusan s ha az olvasónak nincsen módjában a századvég és a századelő irodalmát néhány vonásában összehasonlítani, irodalmunk megújulásának épp a lényegét nem ragadhatja meg. A Panoráma a legfontosabb mozzanatnak, a korszakváltozásnak az érzékeltetésével marad adós, alig-alig céloz rá, hogy a századvég petyhüdt rutinná higult irodalmát mint szoritotta háttérbe – noha le máig nem győzte – egy új, színes, bátor, életerős irodalom. Erről a Panorama úgyszólván hallgat s noha más helyeken gyakran folya-modik idézetekhez, itt a legfontosabb ponton rejtélyes okokból tartózkodik ettől.

„Ady sodrában” a címe Vargha Kálmán kitűnő tanulmányának, a következő, a századvég irodalmát jellemző Móricz idézetet onnan veszem: „... az a kor (a századvég), mikor megbukott már Tisza Kálmán s ezzel megbukott az, aki megbuktatta Deák Ferenc korát. Megbukott a régi rendiségben való bizalom. Megbukott a vármegye. Megbukott a nemzeti költészet minden epigonja. Mikor már az Arany-Petőfi–Tompai irodalmi iskolából több költői generáción keresztül mindent kiszívtak s minden költői klasszis megbukott. Elmúltak a Petőfi epigonok, még a csontjuk is elporladt már; elmúltak az Arany-tanítványok, a Gyulai–Szász Károly–Lévai kategóriák. Ellenben felborultak az új kísérletek, nem hatott Vajda, nem hatott Reviczky, nem hatottak az új franciás fiatalok, mert hallatlan, csontvázszerű erővel feküdt rajta a magyar közszellemem egy nem teremtő generáció: egy tanítványi tábor, amely semmit sem tudott produkálni, csak parancsszóval akarta megállítani az idők folyását, s az iskolán, az egyetemen, az akadémián és az államhatalmon keresztül egy uszályszellemet akart fenntartani. Az üstökösök elmúltak, az uszályuk maradt itt. Ezek voltak akkor a vezérek: a splepphordozók.”

E sivár háttér előtt tűnt föl az új, a nagyszerű üstökös: Ady Endre.

Szerb Antal tovább megy egy lépéssel: – „Ady fellépése egy csapásra történelemmé tett mindent, amit előtte írtak, minden előlről kezdődött. A magyarság új szintézisre jutott Európával és az eszmék kitarult Dévényén át új ideológia jött közénk, egy új szélesebb humanitás, az emberméltóság új formája. A háborút közvetlenül megelőző esztendő a magyarság legnagyobb kulturális magaslatát jelenti.” „Kelet és Nyugat olyan intenzitással találkozott benne (Adyban) mint talán csak az oroszokban”.

Később így folytatja: – „Ady legmerészebb tematikus újítása a szerelem testi oldalának és általában a modern élet anyagi részének, a pénz-gondoknak, a prózának költészeté tétele”. „Talán semmiben sem volt Ady Magyarországon annyira újító, mint ahogy a szerelmet felfogta. Jöttéig a szerelem magyar költő számára még mindig a biedermeier hagyományok Petőfi által szentesített idillikus érzése volt: a szőke, kékszemű „kislány” meg nem kísértett tisztaságának a kultusza, a reménytelen és az enyelgő szerelem rekvizitumaival felszerelve.” Ady szakított a magyar költészet hagyományos szemérmességével”.

Alljunk meg egy pillanatra a szemérmességnél, hogy mértéket adjunk – amennyire ilyesmi lehetséges – erről a nemzeti erénnyé kikiáltott tulajdonságról. Gárdonyi a magyar fajta legjellemzőbb tulajdonságát látta a zárkózott szemérmességben. Mikszáth nyálas csámcsogással írja le, miként pirul el a vetkőző kislány, amikor

³ „De végül is mit akar ez a páratlan művészetű költő azzal a híres vereckei úttal, amit senki sem ismer?”

tükörképét megpillantja; visszataszító! Ott van a bajnokok között Tisza István gróf, a balemlékezetű miniszterelnök; „Egy sokat vitatott felolvasásában, – számol be róla Schöpflin, – Arany Jánost azért ítélte különbnek Petőfinél, mert nem írt szerelmes verseket, puritánizmusa, úri tartózkodása visszásnak érezte, férfiatlannak, hogy férfiember leplezetlenül feltárja a világ előtt legbelsőbb érzéseit, szerelmét”. Az már elhanyagolható apróság, hogy fenti magatartása korolláriumaként a nyilvános házak lelkes látogatója volt. Mindegy, menjünk tovább.

Ez a beteges, olykor a faji mítosz türelmetlenségével megnyilvánuló szemérem, mely bénító súllyal feküdte meg egész múlt századi liránkat, ez a nemzeti tulajdonság, melyre oly sokan büszkék közülünk, valószínűleg a Habsburgoktól származott ránk a bécsi udvar magyar testőrőinek, elsősorban, Bessenyei Györgynek a közvetítésével, nagyrészt attól a Mária Teréziától, akiről nálunk annyi sikamlós, noha alaptalan anekdota kering. Ennek az udvari örökségnek következményeképpen hemzsegek tüzről pattant ártatlanságok irodalmunkban – mert ártatlanság ide, szemérem oda – temperamentumos voltunkról sem akarunk lemondani.

Többek között ezt a feudális viszonyok közé ágyazott álszent biedermeier tabut rombolta szét Ady. Nem azzal, hogy Baudelairetől és Verlainetől tanult, ehhez kevésbé tudott franciául, hanem azzal, hogy a konvencióktól visszatért a valósághoz, a sterilizált eszményképektől a hús-vér nőkhöz. Úgy élt szeretőjével, Lédával, mint Petőfi színész nő feleségével, a szivarozó, hülye gyerek frizurát viselő, távolról sem puritán Szendrey Júliával; Ady valóságos érzéseit írta meg verseiben. Petőfi a konvenciót: másként írt, mint ahogy élt és érzett, innen a skizoid jelleg szerelmi költészetében.

Sok más mellett az élet utáni szemérmetlen sóvárgást, az elsikkadt élet fölötti bánkódást Ady hozta be költészetünkbe, előtte költőink, ha a fejük fájt, csalódtak szerelmükben, a „hazát” siratták. Egyik versének ez a címe: „Ember az embertelenségben”; a versből nem, a címből egész világát kibonthatjuk. Az életre éhes költő lépten-nyomon ugyanabba a süket, részvétlen, mozdulatlan, tunya embertelenségbe ütközött, az ismétlődő összeütközésekben felfedezte a törvényszerűséget, a „magyar átkot” a „magyar ugaron”, mely nemcsak órá, hanem egész népére ránehezedik, mert Magyarországon maga az élet a nagy, a megoldhatatlan probléma, mindazzal a bonyodalommal, ami együtt jár egy kialakulatlan és következtelen életformával. Példája mutatja, hogy az élet szenvedélyes szeretete, a gyönyörök szenvedélyes keresése, a tiszta jellemeknél, a nagy elméknél óhatatlanul együttjár az életből kismimizettek szeretetével. Ady élni szeretett volna, de mivel látott, ahogy Móricz mondta: – „mi nem tudtuk megérteni, hogy lehet ilyen könnyen és nyugodtan haladni a vasúti ékezőkocsiban a nyitott szakadék felé”, nos, mivel látott, apostolságra kényszerült, „Muszáj Herkules” lett, amiben nyilván protestáns nevelésének is szerepe volt. Ember az embertelenségben – ez költészetének végső formulája, ez ad magyarízűt szenvedélyes polémiaira, politikai állásfoglalására, vallásos lírájára, halálfélelmeire s a sorokból ki-kibomló meghasonlottságra, különösen ma is újszerű, ma is olyan modern kései költeményeiben.

Hadd térjek vissza az előszóhoz, amely pontosan ott végződik, ahol kezdődnie kellene. A tizennégy oldalból, mely a magyar Parnasszus lakóinak méreteit tartalmazza, huszonegy sor foglalkozik a századvég és a századelő magyar irodalmával. Ebből az előszót berekesztő sorokat idézem, e sorokból kiderül, mit látott az előszó írója ott, ahol Móricz Zsigmond, Szerb Antal és mások jóval előtte már láttak egyet-mást: „Cependant, vers la fin du siècle, les signes d'une transformation profonde apparaissent. Une nouvelle génération demande la parole surtout parmi les prosateurs. La voix des moindres poètes trahit l'approche d'une nouvelle révolution sociale poétique. Les graves problèmes de l'heure trouvent soudain une expression où gronde la menace, et le radicalisme bourgeois inspire des initiatives littéraires plus hardies, plus neuves. Les survivances féodales occupent encore une place importante dans la vie du pays, la politique du compromis les a conservées, cherchant à assurer leur survie. La littérature bourgeoise radicale de la fin du siècle élève la voix contre elles. Ses aspirations, ses critiques passionnées, son réalisme où apparaissent de nouveaux thèmes et se posent de nouveaux, problèmes préparant l'esprit révolutionnaire

qui, au début du XXe siècle, marquera de son empreinte un grand poète, Endre Ady et un grand romancier, Zsigmond Móricz.”⁴ (p. 20).

Ennyit mond, egy szóval sem többet. Még azt sem fűzi hozzá, hogy „le plus grand poète socialiste est Attila József” és „le plus grand ami de Attila József est Lajos Nagy.”⁵

Ezek után nem érdektelen visszalapozni az előszó elejére, ahol a szerző azon tűnődik, vajon miért nem ismerik értékéhez képest a magyar irodalmat külföldön, holott „plusieurs de nos écrivains atteignent le niveau de leurs grands contemporains, certains poètes hongrois devancent leur époque, même à l'échelle mondiale.”⁶

Szerinte ebben része van nyelvünk elszigeteltségének, a történelmi körülményeknek s elődeink közönyének. Lehet, hogy így van. Ami engem illet, a Panorama előszavának s az Ady-méltatás elejének elolvasása után, kétségeim nyomtalanul eloszlottak. Egyre szilárdabban hiszem, hogy irodalmunk nem azért oly kevéssé ismert külföldön, mivel Európa nem tud magyarul, hanem azért, mert mi nem tudunk európaiul, surtout à l'échelle mondiale.⁷ Azaz, hogy akadnak ilyenek is – Szerb Antal például – de nem hagyják őket szóhoz jutni.

Egy irodalomtörténet vagy egy szöveggyűjtemény koncepcióját, ha nem is egészben, részben föltétlenül elárulja az íróknak a különböző fejezetekben való csoportosítása. A szerkesztő saját magának segít azzal, hogy akikben megegyező törekvéseket lát, azokat ugyanabban a fejezetben tárgyalja. A Panorama lemond erről a segítségről, s nemcsak, hogy lemond, de nem tartja szükségesnek még oly mértékben sem beavatni olvasóját abba, hogy milyen módszertani, eszmei vagy más okból ömleszteti fejezetekbe az írókat.

A negyvenhárom író a két kötet összesen kilenc fejezetbe sorolta. Idestova négy évtizede veszek részt a magyar irodalmi életben, nincs élő író, akit ne ismernék személyesen, az elhúnyt nagyoknak is nagy részét ismertem, megfordultam valamennyi szerkesztőségben, minden alapom megvan rá, hogy befentesnek tartsam magam, ennek ellenére, ha valamelyik francia barátom magyarázatot kérne tőlem a Panorama fejezeti beosztásáról – gyáván megfutamodnék.

Kétségtelen, hogy mifelénk mások a csoportosulások, mint Franciaországban, nem igen vannak irodalmi iskolák, mozgalmak; – szürrealizmus, új regény, következőképpen több a magányos, a rendhagyó író, akinek a besorolása gondot okoz. Két csoport azonban mindenképpen volt: – a Nyugat folyóirat köre és a népies írók mozgalma.

Az még érthető, hogy Adyt és Móricz Zsigmondot, a megújult magyar irodalom két vezéregyéniségét, külön fejezetben tárgyalja a Panorama, mintegy fölébe emelve őket a többi Nyugatosnak. De azt már bajos józan ésszel követni, hogy a folyóirat más munkatársait miért dobálta szét a szerkesztő különféle, minden egységet nélkülöző fejezetekbe. Életkoruk miatt? Ez Radnóti, Gelléri esetében elfogadható. Azért

⁴ „Mindamellett a század vége felé feltűnnek a mélységes átalakulás jelei. Különösen a prózaírók között, új nemzedék kér szót. A legkisebb költők hangja is elárulja egy új szociális költészeti forradalom közeledtét. A pillanatnyi időszaki problémák hirtelen oly kifejezést öltenek, melyben fenyegetés dörög és a polgári radikálizmus büszkébb és újabb irodalmi kezdeményeket sugall. A feudális maradványok még mindig jelentős helyet foglalnak el az ország életében, a kiegyezési politika megőrizte őket és igyekszik gondoskodni további létükről. A századvég radikális polgári irodalma felemeli hangját ellenük. Törekvéseik, szenvedélyes bírálatuk, realizmusuk, mely új témákat mutat és új problémákat vet föl, előkészíti a forradalmi szellemet, mely a XX. század elején ráüti pecsétjét egy nagy költőre, Ady Endrere és egy nagy regényíróra, Móricz Zsigmondra.”

⁵ „a legnagyobb szociálista költő József Attila” és „József Attila legnagyobb barátja Nagy Lajos.”

⁶ „számos írónk eléri külföldi nagy kortársai színvonalát, néhány magyar költő világméretekben is megelőzi korát.”

⁷ „főleg világméretekben nem”.

mert később más mozgalomhoz pártoltak, mint Illyés, aki ugyan nem szűnt meg Nyugatos lenni, de a népi írók mozgalomához csatlakozott? Lehet. De milyen címen maradt ki a Nyugat körét tárgyaló fejezetből Tersánszky, Füst Milán, Karinthy, akik az első Nyugat nemzedékhez tartoznak s alakulása óta folytonosan dolgoztak a folyóiratban? – Rejtély.

Még talányosabb rejtély, hogy a Panoráma nem tárgyalja érdeméhez képest azt a szerepet, amit a Nyugat folyóirat játszott a megújult magyar irodalomban. Kezdeményezések a Nyugat előtt is voltak, de az új magyar irodalom folyamatosságát a Nyugat biztosította. Ha viszont a Panoráma nem ismeri el a Nyugatnak ezt a szerepét, akkor miért emlegeti a folyóiratot minden íróval kapcsolatban, aki hasábjain közreműködött?

A népi írók külön fejezetet kaptak, viszont kihagyták közülük Szabó Lőrincet, holott tagja volt a csoportnak s kihagyták Sárközi Györgyöt, aki nemcsak a mozgalomban játszott nagy szerepet, egyebek közt, mint a mozgalom folyóiratának, a *Válasznak* szerkesztője, hanem Illyést megelőzve nyúlt a 48-as szabadságharc és a Dózsa lázadás témájához. Ha jól emlékszem, nevét sem említik. Rejtély.

E sok rejtély után az utolsó fejezet névsora már inkább törvényszerűen, mint rejtélyesen hat. Hiszen, ha az előző fejezetekben a csoportosításnak elvi alapja nincs, az utolsó fejezetbe szükségképpen azok az írók kerülnek, akiket se ide, se oda nem soroltak be. Így áll össze az alábbi különös névsor: – *Radnóti Miklós, Karikás Frigyes, Gábor Andor, Illés Béla, Balázs Béla, Déry Tibor, Szabó Lőrinc*.

A Panorámában szereplő valamennyi íróval egy-egy rövid életrajzi jegyzet s egy-egy méltatás foglalkozik. Az életrajzi jegyzeteket két vonás jellemzi, egyfelől nagyon kevés adatot tartalmaznak, másfelől gyakran ugyanazt mondják el rövidebben, amit a méltatás tüzetesebben kifejt. Vagyis az antológia sok mindent kétszer mond.

Találomra ragadok ki néhány példát. *Tóth Árpádról* mind a jegyzet, mind a méltatás megállapítja, hogy részt vett a teljes *Fleurs du Mal* fordításában, Csáth Gézaról, hogy morfinista volt; ugyancsak kettős közlés emlékezik meg arról – az irodalomtörténetileg nyilván kapitális fontosságú tényről –, hogy Bródy Sándort szerették a nők. Kétszer találkozunk a megállapítással, hogy Nagy Lajos Lázadó embere az egykorú magyar élet enciklopédiája. Szabó Pálról nyolcsoros jegyzet emlékezik meg, ebben viszont – ami biztos, az biztos – a születési éve kétszer szerepel.

Talán a tudomány még nem tart ott, hogy életrajz és méltatás között éles határvonalat vonjon, az ismétlések egy részét mindamellet ki lehetett volna küszöbölni, ha máskor nem – korrektúra alkalmával.

Bodnár György, Pomogáts Béla és *Sík Csaba* méltatásai általában sikerültek, néhol kitűnőek, főleg ott, ahol nem kötötte őket a collstokk-szemlélet, s nem érezték kötelességüknek, hogy az époque grand poète-jéről hosszabban írjanak, mint a másodrangú csillagokról. Tömör, színes, érdeklődést keltő portrék ismertetik meg a francia olvasót a többi közt Ambrus Zoltánnal, Thury Zoltánnal, Lovik Károllyal, Cholnoky Viktorral, Csáth Gézával, Szomory Dezsővel. Ezek a portrék bizonyítják, hogy a méltatók nemcsak alaposan ismerik irodalmunkat, de az esszének is kiváló művelői. Más kérdés, hogy a felsorolt írókat idehaza se igen olvassák, aligha feltehető tehát, hogy a magyar irodalom külföldi híveinek táborát tetemesen szaporítani fogják.

A terjedelmesebb méltatások túlnyomó részéből arra következtethetünk, hogy a protokoll-szellem inkább árt azoknak az íróknak, akiknek kedvezni óhajtana. Akadnak ezekben az írásokban is helytálló megállapítások, tömör érzékletes jellemzések, de többnyire hiányzik a kompozíció s hemzsegnek bennük az üres, elvont, nagyotmondások: – Adyról azt olvashatjuk, hogy „poemes imposants”-okat írt, „d’un art sans pareil même dans la littérature mondiale”; Illyés Bartók verséről, hogy „c’est . . . une oeuvre qui s’éleve jusqu’aux plus hauts sommets de la philosophie et de la philosophie de l’art”; Babitsról „A cette époque (lui) a été donné . . . de descendre . . . dans les profondeurs de l’existence auxquelles n’ont accédé que les plus grades figures.

de la littérature mondiale...".⁸ Leginkább figyelemre méltó a József Attilával kapcsolatos megállapítás: „Ce n'est pas le fait du hasard si cette nouvelle poésie a vu le jour justement en Hongrie: nulle part ailleurs les forces de l'oppression sociale n'étaient aussi denses, signififiant pour la nation, pour la classe, pour l'individu une question de vie et de mort.”⁹

Vagyis a világ legnagyobb elnyomása! Szerfőlött furcsa megnyilvánulása a szovjetizmusnak.

Miközben Adyról, Móricz Zsigmondról, Illyés Gyuláról, Radnóti Miklósról olvasok a Panorámában, hogy csak a legkirívóbb példákat említsem, egyre inkább az a benyomásom, hogy a méltatás szerzői a collstokk hatására vesztették el szerkesztési és arányérzéküket. Eleget akartak tenni a protokollnak, lemérték a cikket s minthogy nem találták megfelelő terjedelműnek – megtoldották. Ezt a technikát lejobban Radnóti Miklós méltatásán érheti tetten a vizsgálódó. Miután az arányosan felépített cikk a lényegesen elmondta a költőről, a szerző visszakanyarodik a pályakezdés műveire s negyven sorban elemzi a fejlődés állomásait. Portrék sora rakódik egymásra, utolsónak a műfordító Radnótiról készített vázlat.

Rossz a módszer. Ha megpillantunk egy szép nőt – az új magyar irodalomra célzok – az első gondolatunk nem akörül forog, hogy vajon a hölgy minő éttrendnek közzönheti idomai tőkélyét, családja mely ágától örökölte csontozatát, melyiktől bőrének hamvas fehérségét. Az ókori görögök sok babot fogyasztottak, feltehető tehát, hogy a milói Vénusz formáinak kifejlődésében a hüvelyeseknek fontos szerepe volt, mégsem fokozná esztétikai élvezetünket, ha a Louvre igazgatósága a szobor mellé függesztett táblácskában figyelmeztetne erre. Az ilyenféle részletek iránt sokkal később érdeklődik a rajongó. A fejlődést esetelő színtoltok, sajnos, gyakran legkiválóbb íróink arcképét terhelik, azokét tehát, akikről kötelező volt hosszan írni. Egy külföldnek szánt antológiában már csak azért sem célszerű az írók fejlődését ecsetelni, mert ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy minél több szó esik a fejlődésről, vagyis a zsenégekről, annál kevesebb tér jut az érett művek ismertetésére.

Arra is kell valamely mérték, hogy melyik íróról milyen hosszan értekezzen a tudományos munkatárs. Az intellektuális tisztesség úgy kívánja, hogy az alkalom megszabta kereten belül – kis vagy nagy lexikon, irodalomtörténet, stb. – a méltató valamilyen formában érintse a tárgyalt író minden témáját, műfaját és a művével kapcsolatos valamennyi kérdést. Az író nagysága és a méltatás terjedelme tehát nem föltétlenül egyezik. Francia példával érvelek, nehogy megsértsem a hazai érzékenységeket. Hiába tartja a kritikus többre Stendhált Balzacnál – magam is ezek közé tartozom – az utóbbival hosszabban kell foglalkozni, mert Balzac egy világ, mert kétezer néhány száz figurát alkotott; mert egy év alatt több mindenről gondolkozott, mint Stendhal egész életében. Elvi követelmény! Meggyőző példával aligha tudnám támogatni, mert hol van az a filológus, akinek az érdeklődési köre megközelítené a Balzac-ét?

Ha a tudós járatlan azokon a területeken, melyeken a mű mozog, kénytelen a saját területéről ítélkezni, így jön létre az a szikkadt, taplós, pudvás szubjektívum nélküli szubjektívizmus, mely az átlagos irodalomtörténeti munkák legfőbb jellemzője. Az illusztris kivételek közül hadd említsem meg De Sanctis csodálatos olasz irodalomtörténetét, amely – amennyire tájékozottságom terjed – a legélvezetesebb, legszenvedélyesebb, legelőbb irodalomtörténet, melyet valaha írtak. Ajánlottam többször, az istennek sem akarják kiadni.

⁸ „impozáns költeményeket”, melyeknek művészete páratlan magában a világirodalomban is”; „ez a... mű a filozófia és a művészet filozófia legmagasabb csúcsáig emelkedik”; „Ebben az időben megadatott neki, hogy... a létnek oly mélységeibe szálljon alá, ahova csak a világirodalom legnagyobb alakjai jutottak el.”

⁹ „Nem véletlen, hogy ez az új költészet éppen Magyarországon látta meg a napot; sehol máshol az elnyomás erői nem voltak annyira sűrűek s nem jelentették a nemzetnek, az osztálynak és az egyénnek élet és halál kérdését.”

Tehát bármit követel az intellektuális tisztesség, a „tudomány” vagy a protokoll, a gyakorlatban nem tanácsos többet követelni a méltatótól, minthogy a maga véleményét, a maga élményét elmondja a szerzőről. Ha ennél többre vállalkozik, nemcsak ő jár pórul, hanem a méltatás tárgya is.

Nagy érdeme a méltatásoknak, hogy századunk irodalmának egyik-másik vonását, melyet az előző elmulasztott megemlíteni, belőlük megismerheti az olvasó – bár szükségképpen töredékesen. *Veres Pétert* a következő mondattal mutatja be a *Panorama*: „Il y a en Hongrie une génération qui, dans sa jeunesse, s'exaltait non pas aux essais des laboratoires littéraires et artistiques mais à une étude relativement sèche: la sociographie. Écrivains débutants, médecins, étudiants, pionniers d'un monde presque inconnu, exploraient les coins ignorés du pays, interrogeaient des journalistes, dévoilaient au public des faits bouleversants. La découverte de la Hongrie des paysans était commencée.”¹⁰

Párhuzamosan a magyar falu – azaz a parasztság – felfedezésével, a város pontosabban a középosztály, sőt Európa fölfedezésére is történtek kísérletek. Elsősorban az úgynevezett esszéíró nemzedék műveiben. A középosztályt elemző irodalomról szót sem ejt a *Panorama*, az esszéírókról pedig igen szűkszavúan emlékezik meg: – „nos possibilités étant limitées, nous sommes obligés dans notre anthologie de passer sous silence l'essayisme hongrois”¹¹ – ami elég baj.

Először is egy korszak jellemző vonásait semmiképpen nem illendő *passer sous silence*, különösen egy olyan gyűjteményben, amely sűrűn emlékezik meg másodharmadrendű, elfelejtett írókról, akiknek a múltban nem volt befolyásuk s a jelenben nincsen szerepük. Másrészt irodalmunk éppen intellektuális értékekben legszegényebb, mi sem indokolja tehát, hogy e téren a valóságnál is szegényebbnek mutakozunk, még hozzá a francia közönség előtt.

Még szerencse, hogy abból amit a méltatás *Németh Lászlóról* mond s arról a törekvésről, hogy „il veut créer l'encyclopédie totale des rapports entre l'Europe et le peuple hongrois”,¹² ha töredékesen is, de felrémlik az első világháború utáni magyar irodalom kettős tájékozódása: – a befelé forduló s a kitekintő érdeklődés, mely egyébként ritkán találkozott egymással.

Felrémlik, csakhogy hamis perspektívában, mert az esszéizmus nem *Németh László* kizárólagos ügye volt – a *Panoramából* ez derül ki – hanem sokaké s nem enciklopédikus mozgalom, mint nála, hanem érdeklődés az európai irodalmak, az európai szellemi élet iránt. Az esszéírók ugyanazt a funkciót töltötték be a korszak irodalmában, mint a műfordítók, őket mégis *sous silence*¹³ hagyja a *Panorama*, vagy csak ötletszerűen említi. Ugyanakkor valamennyi szerző műfordítói tevékenységére kitér.

Elbeszélő irodalmunkban hosszú időn át a gentry foglalta el a központi helyet. Erről a tényről *Kafka Margit* művének elemzésével kapcsolatban értesül az olvasó, – a valóságnak nem egészen megfelelően, mert hiszen 1912-ben a Színek és Évek megjelenése idején korai arról beszélni, hogy a gentry, mint irodalmi tárgy kimerült. *Móricz, Krúdy* írásai, melyekben a gentry nagy szerepet játszik, ezután jelennek meg, *Babits* regénye a *Halálfi*ai ugyancsak. A felszabadulás utáni elbeszélő irodalom sem azt bizonyítja, hogy a gentry, mint „source d'inspiration” kiapadt volna.

¹⁰ „Van egy nemzedék Magyarországon, mely fiatal korában az irodalmi és művészeti laboratórium kísérletei helyett viszonylag száraz tudomány, a szociográfia iránt érdeklődött. Kezdő írók, orvosok, egyetemi hallgatók egy csaknem ismeretlen világ úttörői lettek, felderítették az ország ismeretlen zugait, kikérdezték a napszamosokat és megrendítő tényeket tártak föl a közönség előtt. Megkezdődött a parasztlak Magyarországnak fölfedezése.”

¹¹ „lehetőségeink korlátozottak lévén, kénytelenek vagyunk antológiánkban mellőzni a magyar esszéirodalmat.”

¹² „ki akarja dolgozni Európa és a magyar nép kapcsolatainak teljes enciklopédiáját.”

¹³ „mellőzi”

Budapest hosszú idő óta központja a magyar irodalmi életnek, de a budapesti ember máig sem játszik a párizsiakkal összehasonlítható szerepet az elbeszélő irodalomban. A két világháború között regénypályázatot írtak ki e hiány eltüntetése céljából – szerény eredménnyel. Irodalmunknak ezt a tulajdonságát a Panoráma alighogy érinti, holott egy tudományos elemzés erről a kérdésről, nagymértékben előmozdította volna a külföldi olvasó tájékozódását. Mindenképpen tény, hogy elbeszélő irodalmunk érdeklődése elsősorban a parasztok felé fordult az antológia felölelte időben s a tendencia – úgy vélem – máig se sokat változott.

Ha már paraszt tárgyú epikai műveinknél tartunk, hadd szóljak néhány szót a Panoráma *Móricz Zsigmonddal* foglalkozó méltatásáról, mely megint csak provinciális adalékkal kezdődik: – „Ady voyait en Móricz le nouveau Matyi Ludas, le grand justificateur de ses combats”.¹⁴ Ismeretlent ismeretlenhez hasonlítani – attól tartok, nem eredményes magyarázó módszer.

Röviddel ezután a méltatás szerzője néhány mondattal nemcsak tömören jellemzi, hanem valósággal megjeleníti Móricz Zsigmondot. Mindaz viszont, ami ezután következik Móricz klasszikus prózájáról, klasszikus stílusáról, kompozíciójáról, melyet a „ligne claire, les tournants précis”¹⁵ jellemeznek, a nagy író magyar tisztelőit valamelyest meglepi. Ugyanezen az alapon azt is állíthatnók, hogy a zsiráf, hosszú, alacsony állat, a krokodil távoli rokona. A magam véleménye helyett hadd idézzem a Németh Lászlóét. A „Tanu” első számában így ír a „Forr a bor” című Móricz regénnyel kapcsolatban a szerzőről:

„Szinte jelképes, hogy legnagyobb regényírónk épp az az ember, aki a pongyolaságot, mint művészi formát igazolta” ... „ahol ábrázol: a legnagyobb hanyagság mellett se tud élettelen alkotni ...” ... „ebben a nagy ábrázolóban az apostolok igyekezete szorult, az apostolok szelleme és szigora nélkül.” ... kilenc „votot” is elnéz az ember egy bekezdésben, olyan pompás helyzetek, alakok közt forog. Végül is azzal teszi le a regényt, hogy pocsolya, pocsolya, de nincs még egy író a világon, aki olyan pompás Poseidona volna a maga pocsolyájának, mint Móricz Zsigmond.”

Az idézetből önkényesen kioperáltam egy fenegyerekes megjegyzést, részben, mert tárgyunkat nem világítja meg, részint mert egy szabódezsői rosszmájúság szintelen ismétlése. Mind ehhez még annyit, hogy Móricz Zsigmond epigonjai azért véreztek el sorra, azért nincsen – a hívek légiója ellenére – móríci iskolá elbeszélő prózáinkban, mert a pongyolaságokat, hanyagságokat mégcsak ellesni sem kell, azok jönnek maguktól, de azt a gigászi erőt, ami az olvasóval a hanyagságokat elfeledteti – soha, semmimódon ellesni nem lehet.

Tudósaink egy része az utóbbi időben rászokott arra, hogy ex catedra nyilatkoztasson ki igazságokat s ne tékozzolja erőit bizonyításra. Ez a szellem néhol a Panorámában is érezteti hatását. Sok az önkényes állítás, az apodiktikus kijelentés, amit sur parole azaz becsszóra kellene elhinni. Ilyenek a már idézett s a tetemesebb számú nem idézett nagyotmondások, melyeket csakugyan bajos volna érvekkel támogatni. Megesik viszont az is, hogy olyasmit sem bizonyít a Panoráma, amit könnyen megtehetne, például, hogy az Eötvös kollégium hajdani tanítványai közül számos író került ki. Más példa: – Krúdy regényével „Az asszonyságok díjával” kapcsolatban a következő kijelentés üti mellbe az olvasót: – „Toutes les inventions du roman modern se retrouvent dans ce livre”, azaz a modern regény valamennyi leleményét megtalálhatjuk ebben a könyvben, ami természetesen nem igaz, mert nincs regény a világ-irodalomban, mely valamennyi regényírói leleménnyel dicsekedhetne, legyenek azok moderne vagy hagyományosak; az Asszonyságok díja sem ilyen regény, sőt a Nagyhet sem, holott Aragon igazán mindent elkövetett, hogy a modern regényírói fogások enciklopédiájává tegye regényét. A kijelentés hitelét erősen gyöngíti, hogy ezzel a méltató ki is lőtte minden puskaporát s nyugodt lelkiismerettel megy tovább a maga útján, anélkül, hogy bár egyetlen leleményre rámutatott volna.

¹⁴ „Ady Móricz Zsigmondban az új Ludas Matyit látta, harcainak nagy igazolóját.”

¹⁵ „világos vonalvezetés, pontos fordulatok”

Holott Szerb Antal, aki tudtommal Krúdy modernségét felfedezte elég pontosan megmondta, miben rejlik művészete újsága: „Az új írók, akiket Krúdy megelőzött, Giraudoux vagy Virginia Woolf, összevissza keverik az időrendet, egy napba belefér az ember egész múltja és egy ember élete évszázadokig tart néha. Az idő a lélek magánügye.” „Kedvenc alakja Szinbád több száz éves és ezzel a tovább ki nem dolgozott, csak éppen felemlegetett szimbólummal fejezi ki Krúdy, hogy minden, ami történt, tegnap történt, közel múlt és távoli múlt összemosódnak a tegnapban.” – „... a százelvesztési technikában van Krúdy legnagyobb művészi jelentősége, ebben előzte meg korát, hogy az újabb nyugati elbeszélő stílus előfutára legyen”. – Emellett – ha szabad magam franciául kifejeznem – il avait le don de l'imprécision, azaz birtokában volt a pontatlanság adományának, mely tulajdonság úgyszólván kötelező a mai modern prózában. Mások fáradságosan tanulják – ő ösztönösen tudta. Hogy ez mit jelent poézisben, atmoszférában, nagyszerűen érzékelteti a válogatásban közölt Tótágas című novellájának első mondata, Kelemen Imre, véleményem szerint kitűnő fordításában. Ha már itt tartunk, hadd említsem meg, milyen pompásan hat franciául Kuncz Aladár prózája: – pontos, tömör; a Nagy Lajosé – őszinte meglepetésemre – lassú, szétfolyó. Hogy miért? Nem tudnám okát adni.

Az olvasó lépten-nyomon észlelheti, hogy ebben a gyűjteményben milyen gondosan takarékoskodnak az érvekkel. „A l'Occident – hangzik a megállapítás – il arrive rarement que les efforts des paysans autodidactes, courvés pendant le jour sur un travail épuisant, inoculent de nouvelles idées a la littérature.”¹⁶ Néhány nevet felsorol a méltató, Solohov és Jeszenyin mellett Veres Pétert és Szabó Pált – az inokulált új eszmék közül viszont egyet sem.

A Panoráma néhol párhuzamok segítségével tereli az óhajtott irányba a külföldi olvasó fantáziáját. Veres Péter Balogh családjával kapcsolatban a következő párhuzamot állítja föl: – „il y a peut être plus qu' un symbole dans le fait qu' en Hongrie, ce soit un écrivain paysan qui ait entrepris la même synthèse que Thomas Mann et Roger Martin de Gard.”¹⁷

Kodolányit az amerikai realistákhoz hasonlítja a méltató, Radnótit Prousthoz, Illés Bélát Graham Greenhez és Malrauxhoz, Balázs Bélát André Gidehez és Thomas Mannhoz, Déryt André Gidehez. Karikás Frigyeset senkihez sem hasonlítja, viszont megállapítja, hogy elbeszélő kedvét részben apjától örökölte, másrészt anyjától, aki híres mesemondó volt a maga idejében.

Ismétlem, a méltatások önmagukban jók, azon a helyen viszont ahol vannak s annak a célnak a szolgálatában, amit az antológia el óhajtott érne – nem mindig jók. Kívánatos lett volna a gyűjtemény végleges összeállítás előtt eldönteni, hogy a válogatásnak kell-e a méltatásokhoz igazodnia vagy fordítva: – a méltatásoknak a válogatáshoz. Ilyen döntés nem történt, noha két lehetőség közül választani viszonylag nem nehéz, minek folytán a Panoráma olykor meghasonlik önmagával. Skizofréniája abban nyilvánul meg, hogy a méltatásokban másra hívja föl a figyelmet, mint amit a válogatásban ad.

Példák:

Tersánszky Józsi Jenő picaroszerű regényt írt egy Kakuk Marci nevű csavargóról, *Tamási Áron* egy székely parasztlegényről, Ábelről, aki az erdélyi havasokban kezdi pályafutását, onnan a városba utazik, majd Amerikába. Az ismertetésekben másról jóformán nincs is szó, mint erről a két izes, színes, gazdag humorral ábrázolt figuráról. A felcsigázott kedvű olvasó tovább lapoz – s a válogatásban egyetlen sort sem talál az Ábelből, ami annál meglepőbb, mert az Ábel-trilógia francia fordításban is megjelent. Kakuk Marcival megismerkedhet – a Ruzska Gyuriék karácsonya című kisregényben, a Kakuk Marci regények elsejében –, de ebben a híres csavargó csak epizódfigura, épp hogy feltűnik, máris nyomavész. A méltatás lelkesen magasztalja

¹⁶ „Nyugaton ritkán történik meg, hogy napközben munkájukra görnyedő autodidakta parasztok erőfeszítése új eszméket oltanak be az irodalomba.”

¹⁷ „Talán több mint jelkép, az a tény, hogy Magyarországon parasztíró vállalkozott a Thomas Mann és Roger Martin du Gard megteremtette szintézisre.”

Krúdy Boldogult úrfikoromban című regényét – joggal; a válogatás nem közöl belőle részletet – jogtalanul. Kárpótlásul akad viszont néhány ismertetés, mely részletesen elbeszéli a később fordításban közölt novella tartalmát, nyilván, hogy az olvasót megővja a meglepetés káros következményeitől; – Csáth Géza, Hunyady Sándor. A gyarló koordináció következtében a Panoráma gyakran azokhoz a művészettörténeti előadásokhoz hasonlít, melyekben szöveg és illusztráció nem egyezik, mert miközben az előadó a Szent Márk tér napsugaras derűjéről áradozik, a vásznon a Tower ködbevesző sziluettje tűnik fel.

Milyen elvek szerint döntöttek afelől, hogy az írók közül kik és milyen műveikkel kerüljenek be a gyűjteménybe? Bármennyire szubjektív minden válogatás, a kérdés az olvasót szüntelenül kísérti.

Például miért szerepel a gyűjteményben *Szabó Dezső*, s ha már szerepel, miért egy jellegtelen, apró munkája képviseli? Nézetem szerint egy olyan antológiának, amelyen a Panoráma, az a célja, hogy a magyar irodalmat megkedveltesse a külfölddel, amolyan irodalmi aperiitívvel szolgáljon, mely meghozza az étvágyat.

Nem Szabó Dezső az egyetlen író a Panorámában, aki nem alkalmas arra, hogy szüsztematikusan megkedveltesen bennünket a külfölddel, amiből az következik, hogy a Panorámát más szempont vezette személyek és művek megválasztásában. Valószínűleg a teljességre való törekvés vagy valami hasonló tudományos szempont. Semmilyen tudományos szempont nem indokolja viszont, hogy egy író, kivált egy a maga idejében óriási tömeghatást elért író a stílusára legkevésbé sem jellemző íráson át mutassanak be. Ez nagyjából olyan, mintha az olasz operaszerzők antológiájában, Rossini – aki szakácsnak is elsőrangú volt – nem a Szevillai borbélyal, hanem ételkreációjával szerepelne, a méltán híres *tournedos á la Rossini*vel. Ha már – akkor csakis szatirikus írás képviselheti Szabó Dezsőt, gondolom a *Feltámadás Makucskán*.

Másik és másféle példa.

Egyetlen költő sem fordult szembe olyan élesen és következetesen a magyar költészetnek úgyszólván valamennyi hagyományával, mint *Kassák*. Ezt az újítási, ezt a forradalmi törekvését az irodalomtörténetek avangárdizmusként emlegetik, a Panoráma ismertetésében bőven esik erről szó, de elég szerencsétlenül, fejlődési fokokra szabdalják az egységes tendenciát. A gyűjteménybe az antológiaszerkesztők megcsontosodott szokásához híven az első periódusba tartozó Mesterembereket vették be, melyben megjelenése idején sem pezsegtek különösebb erővel az avangárdizmus ízei. Dicséretes dolog, hogy a tudósok gondosan nyomon követik az írók fejlődését, nem méltányos viszont, ha a végső kiteljesedésről hallgatnak. Van egy ma is robusztusan élő, ma is újszerű szabadvers, a kassáki avangárdizmus csúcsa, erről egyetlen szó sem esik, holott *A ló meghal a madarak kirepülnek* ma is elevenen ható irodalmi erő. Remekmű. Nem szittyá remekmű, európai remekmű.

Harmadik példa.

Ady Endrével újult meg a magyar költészet, ő nyitja meg az ismertetett írók sorát. De mivel? Az első költemény a „Meg akarlak tartani”, aztán jön a „Párisban járt az ősz”, „A Léda aranyszobra”, „Add nekem a szemeidet”, csak az „Egyedül a tengerrel” hiányzik, amelyről – ha nem tévedek – Ignotus mondta, hogy ez az a vers, amelyet Farkas Imre egész életében szeretett volna megírni.

Semmiképpen nem szerencsés az a tálalás, amely Ady Endrének Heltai Jenő és Farkas Imre költészetével rokon oldalát mutatja meg először a külföldi közönségnek s ezzel mindjárt minden értékelése hitelét megrendíti. Fejlődés, teljesség; – nyilván megint a tudományos igény ütközött össze a józan gyakorlat követelményeivel. Ebben az iskolás válogatásban Ady sokkaltá kisebb, kevésbé modern, kevésbé eredeti költőnek mutatkozik, mint amilyennek mutatkozhatna, ha nagy verseit nem mellőzték volna tömegesen. Érthetetlen, hogy miért nem szerepel a válogatásban „A bűnök kertje”, a „Dühödt halálos harcban”, „A szenvedésnél többet”, „Az öreg szakállas”, „A percemberkéek után”, „A föltámadás szomorúsága”?

Az a törekvés, hogy a nyugatnak nyugati fertályunkat mutassuk, semmiesetre sem készíthet arra, hogy a franciáknak azt fordítassuk le költőink verseiből, amit a saját irodalmukban nem egyszer jobb minőségben megtalálhatnak s hogy a francia

olvasó, párhuzamot keresve e versek olvastán – ami elkerülhetetlen – Musset és Prévert keveréknek minősítse Adyt, némi Baudelaire beütéssel. A tudományosságra való törekvés sem mentheti azt, hogy költőinket a külföld előtt saját fejlődésükkel csapjuk agyon. Annyi minden ellen van orvosság, csak a tudomány ellen ne volna?

Visszatérek a Panorámára. Kifogásaimat – ha mégoly súlyosak is – az üggy, a magyar irodalom szeretete sugalmazta, a tudat, hogy irodalmunk megismertetésére kedvező korszakban élünk s a lehetőséget ki kell használnunk. Hazai perspektívából ezek a hibák nagyobbak és durvábbak, mint a külföld szemével ítélve, részben azért, mert a hibákat sokhelyütt szerencsésen ellensúlyozza a szerkesztőnek az a törekvése, hogy a gyűjteményben minél kevesebb unalmas, érdektelen, színtelen írásnak adjon helyet, másrészt az összhatás így is lenyűgöző, az olvasó előtt egy gazdag, színes, sokrétű irodalom körvonalai bontakoznak ki. A Panoráma vonzó olvasmány, alkalmas arra, hogy érdeklődést keltsen irodalmunk iránt és további ismeretek szerzésére ösztönözzön. Ezzel a gyűjteménnyel tehát a szerkesztő olyan kézikönyvet adott a franciául tudó olvasó kezébe, melyből meglehetősen sokoldalúan tájékozódhat irodalmunk felől. Irodalmunk további külföldi népszerűsítésének nagy hasznára válna, ha a Panoráma mielőbb megjelenne minél több világnyelven.

LORÁND IMRE

A népszerűség, a közízlés és a kritika

Jegyzetek Szilvási Lajos művei kapcsán

I.

A kritika helyzete kissé félszeg az olyan írók esetében, akik az ő esztétikai áldása nélkül lettek rendkívül népszerűkké. Ha hitelesített vagy nem hitelesített mérlegén könnyűeknek találja őket – százezres példányszámok feleselnek itéletével, amely az adott esetben nemcsak az íróra, hanem olvasójára nézve is elmarasztaló. S erről az író minden bizonnyal tudomást szerez. Megtudja, hogy jellem- s környezetrajzot, árnyalt társadalmi összképet, érzékletesebb, egyénibb stílust, esetleg logikát kíván tőle a kritika. Vajon érdemes-e az írónak reá hallgatnia? Hiszen túltette magát az esztétikai normákon – s mégis sikere volt. Vajon ugyanigy sikert hoz-e, ha többé vagy kevésbé illeszkedik hozzájuk? Számos, ennek ellenkezőjét bizonyító példa inkább lebeszéli erről a derékszögű fordulatról, amelyet többnyire írói alkata sem enged meg. S vajon az olvasó, aki kezébe veszi a könyvet, amelyet nem lehet vagy nem illik letennie egészen addig, amíg végére nem jutott – hogyan reagál arra, ha némi ízléshiányban marasztalják el? Úgy tűnik: a kritikuskak kockázatosabb egyeseket, mint százezreket ízléshiányban elmarasztalnia, vagy akár szelíd esztétikai apai intésben részesítenie. Az irodalmi kritikákat ugyanis kevesebben olvassák, mint azt akár a legnagyobb pesszimizmus is elképzelné; s azok, akik mégis olvassák, többnyire immunisak a csak szórakoztató regény vagy akár az egyáltalán nem szórakoztató zeneszerző életrajz csábításaival szemben.

Ha viszont a kritika ragaszkodik mércéjéhez, s csak azokat állítja alá, akik szerinte oda valók, akiknek botladozásai *írói* botladozások, hibái *írói* hibák, egyenetlenségei *írói* egyenetlenségek (erényeikről itt nem beszélve), ha ítélete igen sok esetben függetlenné válik a közvéleményétől – akkor még jobban elszigeteli magát tőle.

Orientáló hatása tovább csökken. Az irodalmi közvéleményben, az olvasók százezreiben megerősödik a kritika belterjességébe vetett hit.

Mindez nem jelenti s nem jelentheti azt, hogy egy harmadik kiadásban, sok-ezres példányszámban elfogyott műnek az esztétikai normák alkalmazása tekintetében területen kivüliséget kell élveznie, hogy a siker igazol, a kritikusnak feladván saját létjogosultságát, csak rá kell bólintania.

Viszont szerintünk meg kell látnia, figyelembe kell vennie (szakitván a sikeres könyv: rossz könyv, bukott könyv: jó könyv nem egészen kiveszett elméletével), hogy egynémely írói vagy műfaji siker esztétikai normáktól, egyéni viszolygásoktól függetlenül fontos, figyelmen kívül nem hagyható *irodalomszociológiai jelenség*. S el kell gondolkozni azon, amit Ernst Fischer magyarul nemrég megjelent *Korszellem és irodalom* című művében leírt: „A Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban nem lehet a fogyasztást sem az óriási példányszámban megjelent klasszikus szerzők, sem a kiváló szocialista írók műveivel teljesen kielégíteni. Jogos igény, hogy legyen olyan művészet, amely csak „szórakoztat”, és az eredeti újítók mellett „átlagművészek” és írók óriási seregére is szükség van. A szórakoztató és az igényesebb művészet között nincs világos, állandó határ; legkevésbé olyan társadalomban, amely tudatosan azt a célt tűzte maga elé, hogy az egész népet tudásra és kultúrára nevelje.” Lényegében ezt fejtegeti az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének tanulmánya (Az irodalom és művészetek hivatása társadalmunkban.) is egy helyen.

E – szerintünk szükséges – előzmények után mondhatunk egyet s mást Szilvási Lajosról, akinek tucatnyi regénye jelent meg s fogyott el, s aki a statisztika szerint, ha nem is a legnépszerűbb új magyar író, de e tekintetben élvonalbeli. Miért? Néhány sikerfaktort próbálunk érzékeltetni.

II.

A szerző maga nyújt némi segítséget. Egyik művének fűlszövegében olvashatjuk: „Kalandregényt csak úgy lehet írni, ha a szerző egy pillanatra sem alkszik meg a félmegoldásokkal, ha egy pillanatra sem engedi csökkenni a feszültséget, s nem könnyőrül a percnyi fellélegzésre szomjazó olvasón.” Kalandregényről van szó; nem akár-milyenről – könyörtelenről. Olyanról, amelynek szerzője nem óhajt az izgalom-szolgáltatás terén kompromisszumot kötni. Regényeinek olvasója meggyőződhetik róla: a szerző állja szavát, beváltja fogadalmát, sokak szemében talán fenyegetését. Valóban, félmegoldásos kalandregény magában hordja minden félmegoldás végzetét. Szerzőjük környezetrajzot ad, igyekszik hőseit valamiképpen egyéníteni. Még sok mást is csinál. A „könyörtelen”, a radikális kalandregény szerzője viszont úgy véli: az irodalmi – vagy annak látszatát keltő – ábrázolás a kalandregény esetében végső soron hatáscsökkentő tényező; s a szerző miközben félszeggel bizonyos művészi követelmények, félszeggel pedig az izgalmi tömegigények felé kacsint, olyan művet alkot, amelyet mindkét bekacsintott parton elvetnek. Szilvásinak van igaza, amikor kitér egy ilyen rendkívül kétes értékű kompromisszum lehetőségei elől. Mert aki a „tisza” kalandregény iránti tömegérdeklődésre alapoz, az nem légvárákra épít. Némely rosszmájúsággal úgy fejezhetnénk ki magunkat: az igények az utcán hevernek, csak le kell hajolni hozzájuk. Szilvási úgy hajol le hozzájuk, hogy közben azért megőrzi bizonyos morális tartást. Főleg azzal, hogy éppen legnépszerűbb regényeinek tárgya a magyar ellenállási mozgalom. S ezzel is tömegigényhez igazodik, bár más-fajtaéhoz. Közönségünk jelentős részét érdeklí – az általános, felfokozott historiai érdeklődés keretében – a legújabbkori, a kellenél jóval cselekményesebb magyar történelem. Az az író, aki akár szerencsés, akár szerencsétlen kézzel nyúl a témához – számíthat a közönség halábjára. Írói feladata is könnyebb, mintha a közvetlen magyar aktualitáshoz nyúlna. A storit, az atmoszférát nagyjából véve a történelem adja. Ha olyan valakiről írunk, aki 1944 decemberében Budapesten élt, akkor nem kell fáradnunk sokat azzal, hogy írói eszközökkel formáljuk meg a feszültséget. A figura az adott időben s helyen élet és halál határmezsgyéjén lakott. Bármely pillanatban belé vágthatott az akna; elhurcolhatták a nyilasok, még akkor is, ha nem volt faji

üldözött, katona vagy baloldali. Atmoszférát sem kell érzékeltetnünk. A dátum atmoszférájelző is egyben. Jöhet a kaland!

Mindeddig Szilvási, szinte szabályos képlet. Író, aki – történelmi segédlettel – primer izgalmakat nyújt. Az olvasó szurkolhat a jók mellett, a rosszak ellen. A történelem kijelölte, ki tartozik a figurák közül az első, ki a második csoportba vagy modernül: mind a kettőbe. De Szilvásinál a jó ügy harcosai, az ellenállók nem akármilyen emberek. Nem a romantikus tökély megtestesítői; az adott témakörben meg lehetőségek. Rajtuk Szilvási kezenyoma; pontosabban az ő közvetítésével a modernista nyugati irodalmi áramlatoké.

Nézzük csak két legnépszerűbb ellenállási kalandregényének főhősét, az *Appassionata* Türr főhadnagyát, vagy a *Nem azért született* Domokos Bertijét. Mindkettő eleinte politikailag teljesen közömbös. A körülöttük zajló apokaliptikus eseményekből oly keveset fognak fel, mint amilyen keveset egy épelméjű ember felfoghat. A főhadnagy oly fáradt s céltalan életérzéssel telítve járkal s autózik a 44-es esztendő mindennek, csak egyhangúnak nem nevezhető világában, mintha Böll vagy esetleg Butor valamelyik regényéből hívták volna meg vendégszereplésre, vagy mintha Szilvási Sip utcai albérlete alkoholista Kelemen doktorának lelki rokonságához tartozna. Domokos Berti – egy munkásmozgalmi mártír fia! – szenvtelenségével bizonyítja: ismeri az új nyugati regényirodalom szorosan körülhatárolt magatartási normáit. A szerzőt dicséri: végső soron hitelesnek tűnik, hogy mindketten mégis belesodrónak az ellenállási mozgalomba. Egyéni emberi együttérzés, vagy kalandvágy nem egyszer változtatott át történelmi kibiceket aktív harcosokká.

Mindebből látszatra az következik, hogy olvasóközönségünk egy része felesküdt a deheroizálásra. Nem mulaszthatjuk el hozzátenni: az ezzel ellenkező izléstendencia sokkal erősebb. A Statisztikai Hivatal nagyméretű közvéleménykutatásának eredményeként tudjuk, hogy minden rendű és rangú olvasók ezrei és százezrei olvasák az Egri csillagokat, s Jókainak éppen azok a regényei a legnépszerűbbek, melyek hősei a romantika birodalmának teljes jogú állampolgárai.

Ebből kitűnik egy s más. Nemcsak az, hogy hazánkban – s mindenütt – egymással merőben ellentétes izléstendenciák figyelhetők meg. Ezen túl az is, hogy az olvasóközönség csak ahhoz ragaszkodik, hogy a deheroizáció műveletét a *kortársakon* hajtsák végre, viszont elnézi a múltban szereplő figurák akár végtelen idealizálását, amennyiben azért klasszikusaink teljes írói hitelükkel kezkeskednek.

Szilvási Lajos, a mai fiatal író pedig – különböző felismerések után haladva – olvasói táborába gyűjtötte a „tisztá” kalandot igénylőket s azokat, akik a dezilluzionált modernista életérzések többé-kevésbé írói megjelenítését látják szívesen olvasmányaikban. Az előbbieket elnézi a „modern” fanyalgást, az utóbbiak pedig egyenesen élvezik – mint a legtöbb ember – a jól megkonstruált, lélektanilag csak helyenként pettyezett, valószerűen ábrázolt kalandok sorozatát. Nem olyan nagy szerencsétlenség, hogy nem a seriff harcol a banditákkal, hanem az ellenállók a nyilasokkal. Élet-halálról van szó itt is, ott is, végtelen, mellbevágó helyzetekről, nem olyasmiről, hogy mi a véleménye Settembrini úrnak a humanizmusról. (A Varázshegy egyébként száz-ezernél több példányban fogyott el nálunk.)

A pontos igényfelmérő munka alapján megkonstruált írói szintézis eredménye: a Szilvási siker.

Ami egyáltalán nem negatív irodalomszociológiai jelenség, már csak azért sem, mivel nem *kizárólag* az előbb érintett tényezők segítették hozzá. Talán az a felismerés is, hogy hazánkban a modern regényen vitáznak, a hagyományos regényt olvassák. Szilvási nem tartozik a sablonná szürkült anti-sablon művelői közé. Tiszteli a kronológiát, nem bűvészkedik vele. S az olvasók megbecsülése és szeretete az olyan írók is gyakorta elkíséri, akinél az elején van az eleje, a végén a vége, nem fordítva. Mértéktartó, sőt izléses íróval állunk szemben. A gicselemek vendégek nála, nem társbérlek. Hemmingway – s mások – működése nyomán az új magyar szépprózában eluralkodó jelzötlen, száraz tényközlés, ha a helyenkénti laposságtól nem is, a stílus fölöttébb kétséges kimenetelű kalandjaitól megóvjá a szerzőt. Olyan íróról van

szó, aki nemcsak a közönséget ismeri, saját tehetségének határait is, s nemcsak hogy nem lépi át őket, de még a határsávba is ritkán merészkedik.

Úgy érezzük, Szilvási mint példa nemcsak bizonyos olvasói elvárásokra világít rá. Alá is támasztja Fischer fontos megállapítását a szórakoztató s igényesebb művészet közötti határok elmosódottságáról. A tárgyalt szerző (s mások) világos kötelességévé teszi a határmegvonással bajlódó kritikuskak mind a határok, mind azok elmosódottságának figyelembe vételét. Akár – a perspektívák szem előtt tartásával – azt, hogy milyen esztétikai közizlést vegyen reális adottságként.

KABDEBÓ LÓRÁNT

Tanítvány és mestere

Basch Lóránt a Kortárs februári számában megjelent szép tanulmánya két ember közeledésének és az ezt követő hosszú taszításának történetét fejtegeti számunkra, elkerülve a kortársi pletykák bizonytalan ingoványát, szigorúan ragaszkodva az erre utaló dokumentumok vallo-násához. Megnevezett feladatának nem a tanítvány útjának kísérését tartja, hanem a mesteren esett sebek vizsgálatát. Amikor a tanítványból azóta szintén klasszikus mesterré vált Szabó Lőrinc útjának ismeretében olvastam a tanulmányt, természetesen kiváltotta belőlem az ingert, hogy a másik szempontból is végigmenjek kettejük viszonyának történetén. De azóta a tanulmány írója, dr. Basch Lóránt már halott, és a vitakozó kedvvel született mondatok tisztelgőre kell hogy simuljanak. Basch Lóránt a barátság szép példáját adta, ahogy féltő és értő gonddal ápolta Babits Mihály emlékét és hagyatékát. Szabó Lőrinc világából figyelve csak teljesebbé lehet ezt a képet tenni, kiegészítve azokkal a pszichológiai és biográfiai tényekkel, amelyek a tanítvány útjából adódnak.

Kettejük találkozása ugyanis nemcsak személyes ismeretségüktől datálható. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a hatást, amelyet Babits gyakorolt a még debreceni diák Szabó Lőrinc-re. Ez azért sem mellőzhető szempont, mert nemcsak Szabó Lőrinc fejlődésének egyik meghatározója, hanem épp a Babits stílusforradalmának hullámverését, klasszikus álmú első korszaka visszhangját is nyomonkísérhetjük ezzel. Viszonyuknak ezt az – egy ideig egyoldalú – expozícióját szintén a Basch által idézett, általa Műhelytanulmánynak nevezett emlékező írásban találjuk. (A következőkben ahol külön hely megjelölést nem alkalmazok, ebből a Szabó Lőrinc-írásból idézek.)

A Pestre induló fiatalember titkos végcélja, hogy Babits költővé avassa. Babits? Hisz ekkor nálunk a *költő* Ady-val volt egyenlő. Az új irodalomnak ő volt a zászlaja, a debreceni önképzőköri viták is az ő értékelése körül zajlottak, a Nagyerdőben Ady-dombjuk volt Szabó Lőrincnek és társainak, ahová álmodozni, olvasni és vitakozni vonultak vissza. De Ady már halálos beteg, mikorra Szabó Lőrinc Pestre érkezik, személyesen nem is találkozhat vele, látni se látja, fájdalommal számol be temetéséről: „Már a múlt levelemben akartam írni Adyról. De akkor kimaradt, most már pedig úgy is olvashattál a temetésről a lapokban, képes újságokban. Csak annyit mondok most, kedves Ági, hogy engem a hír oly nagyon lesújtott, hogy három napig fojlyton kábult és zsibbadt volt az agyam. Istenem, Ady nevéhez fűződött életem 3–4 éve, oly szorosban, mint senkinek s lélekben pedig még szorosabban össze voltam vele forrva, mint gondolni lehetett. Én mindig reméltem, hogy találkozom még vele az életben, de bizony csak a ravatalát láthattam meg. Nagyon keserűen megsirattam. Temetése fenséges volt!” (Révész Ágneshez, 1919. II. 20.) De túl egyszerű lenne a Babits-hoz vezető utat e véletlennel magyarázni. Hisz már diákkorában is hozzá küldte Baudelaire-fordítását. Ebben pedig a fiatalok közt terjedő Dienes–Babits legendának volt része. „Voltak ismerőseim, akik ismerték. Glóriája rájuk is átragyogott. Egy osztálytársam, egy lány, olyankorú, mint én, *per Mihály* viszonyban volt vele, s mindig látta rokonainál, a tisztviselőtelepen, valahányszor felutazott Pestre... Egy Baudelaire-

fordításomat, az *Őszi ének-et*, a diáklány-barát húsvétkor magával vitte és Pesten megmutatta Babitsnak. A költő csodálkozott és érdeklődve olvasni kezdte, hangosan, a vidéki diák versét . . . Ezek voltak az első szavaim, amelyek eljutottak hozzá. Sajnos – közölte később a vers postása – társaság érkezett, s a megkezdett költeményt félretették.”

Babits nevével épp akkor találkozott, szinte abban a *pillanatban*, amikor erre legfogékonnyabb a kamaszlélek. Az iskola diákkörében előadás hangzott el Babitsról, ahol műveiből is bemutatottak. „1915 körül hallottam először, ötödik, vagy hatodik gimnazista koromban Debrecenben; s negyedév múlva már sejtettem, tudtam, hogy közöm lesz a viselőjéhez. Miféle e közöm? A teljesen könyvhöz és tanrendhez szabott önállótlan diákból akkoriban bújt ki bennem a lázadó.”

A véletlenek mind mélyebbre ivódtak a kamaszlélekben, már *saját legenda is alakul* körülötte. Ez már az ő rejtett titka, álmvilága: „Hírek jöttek. »Adynak minden zsidó szépasszony a szeretője a Lipótvárosban.« »Néhányan úgy gondolják, hogy Babits Adynál is különb!« Hogy-hogy? *Minden szépasszony és nála is különb?* Szédültem. Pestre vágytam, és kezdtem ettől kezdve mindent elhallgatni, ami belül irtózatosan izgatott.” És képzeletében már alakította is kettesük kapcsolatát: „Az én leendő viszonyomat Babitshoz természetesen nagyon szerénynek gondoltam. Rendkívül kishitű gyermek voltam, csak az ösztöneim voltak elég jók, biztosak. Talán, esetleg, majd én is írhatok egyszer-másszor valami szerény kritikafélét a Nyugatba.” Babits lett az *a személyes pont*, aki körül kristályosodni kezdtek a kamasz irodalmi álmjai. Pedig mindaz, ami a legendán túl eljutott hozzá, először taszító volt a számára. Nem tetszett a neve („Szlavos neve megütött”), arcképe sem elégíti ki „*a költőről*” kialakított képzetét: „A fiatal Babits borotvált, sima, rejtetten fanatikus és zárkózott arcát, a keménygalléros tanár-arcot és a meleg, barna szemeket pár évvel hamarabb láttam már egy illusztrált könyvben, s nem tetszett: akkor, úgy látszik, még csak byroninak, vagy petőfiesnek tudtam egy híres költő arcát elképzelni.” Az első versénél, amellyel találkozott, szintén bizonyos ellenérzést kellett legyőznie: „Nevettem az első versén, amely elém került, az *Új leoninusok-on!* . . . mint egy bűvészmutatvány, mulattatott. Aztán megijesztett, megrémített a bravúr mögötti tökéletesség. Úristen, ez az ember úgy hajlítja, gyúrja, lebegteti a szavak ércét és márványát, mintha a levegőből szabna szobrokat! Ezt így most mondom, de akkor is éreztem.” De sorsát nem kerülhette el. Beleakadt, nem tudta megemészteni és ezzel foglyul ejtette, és minél nehezebben tört e fogságba, annál szenvedélyesebben vállalta azután. Adyért együtt lángolt a többiekkel, Ady közkinccs volt, Babits az ő belső mércéje és titka marad, az a többlet, amivel kiválik az újért lelkesedők táborából. És mégeggy: Babits az a forma, az az ellentét, amivel összefogja kamaszálmait; útját figyelve összegyűjtheti magának azt a műveltséget, formaszemléletet, amellyel építheti és zabolázhatja tehetőségét. Így, az Ady-szekta titkos Babits-szárnyaként indul Pestre.

Itt kishitősége megtéti vele az ismert kitérőket (műegyetem, titkolt költői ambíciók, a szerkesztőség elkerülése), míg a gyors történelmi események az ő félfő ritmusát is felgyorsítják. Így jutott el Babitshoz, a Nyugat szerkesztőségébe. A Tücsökgene tanúsága szerint hosszú vívódás után, pusztán kézírataival, egy kortársi emlékezés bővítése szerint Dienes László ajánlásával. (A Dienes család jó ismerőjének, Kőhalmi Bélának közlése.)

És amikor összekerülnek, kiviláglik, hogy a több éves egyoldalú tanítványság jó ösztönnel haladt, igen előrejutott már eddig is a mester útjain. Amikor Szabó Lőrinc a műhelybe került, eléggé tájékozott volt a babitsi mesterek között. Oka volt ennek egyrészt, hogy *hozzátartoztak ezek a Nyugat által már kialakított műveltségigényhez*, másrészt diákkora óta költészetén túl Babits speciális tájékozódásait is figyelemmel kísérte Szabó Lőrinc: és ezalatt természetesen nemcsak a tárgyi tudás (ezt a klasszikus és német műveltségre vonatkozóan a debreceni kollégium is kielégíthette, sőt rendkívüli tárgyként a franciát is – mindjárt Baudelaire-ral –), hanem a babitsi szellemű értékelés értendő. Ezt hangsúlyozza a Tücsökgene „látta: értem” kitétele:

. . . Goethét, francia,
görög lírát (látta: értem), latint
(már szinte munkatársa) és megint
Villont, Európát.

Bár közülük nem mind került még ekkor közel hozzá, még azok sem, akik később mesterei lesznek. Goethét például ekkor inkább „csak ésszel” olvassa, nem talál kontaktust vele, csak majd a húszas évek végén hódítja meg a maga számára. Ekkor még így vélekedik: „Goethe távolabb esik a mai kortól. Goetheből ma már nem tanulnak. Goethe póza és modora ma már idegen... Ezt az eltávolodást csak ésszel lehet áthidalni.” (Babits Goethe-fordítása, Nyugat, 1921. I. 793. old.) A Villoni szemlélettel is inkább csak 1926 után találunk majd rokonságot. De Baudelaire és Verlaine továbbkíséri és útítársai maradnak a húszas évek forrongó-változó alakulásai idején.

Ellenben új területet jelentett a számára az angol líra. „Az angolokat meg kell ismerned” (Tücsökzene, 242.) „megtanított angolul” (Magyarország, 1924. jún. 29. 7. old.). A Tücsökzene 244. verse pedig azt mondja el, hogyan volt Babits egyszerre nyelvtanára és irodalmi értelmezője Szabó Lőrincnek. És nemsokára a költő első nyilvános számypróbálásai épp angol költők fordításai lesznek. Bár ezek inkább a formaművész bravúr-feladatai: Omar Khajjam, Shakespeare-sonettek, majd Coleridge Rege a vén tengerésről című verse. Első nagyobb kritikai munkája is, amellyel a Nyugatban szerepel, egy angol mű megszólaltatásának elemzése: Tóth Árpád Wilde A Readingi fegyház balladája című művéről ír. Az angol verstechnika pedig szintén hatással lesz saját formája alakítására.

Babits vezeti be a filozófiába is („A szent filozófia kapuit nyitogattad”, Tücsökzene, 246.), bár ekkor még hatástalan volt számára a *filozófiai gondolkodás*. De nem mondhatjuk el ugyanazt az akkor divatos filozófiai iskolák végkövetkeztetését, gyakorlati alkalmazását illetően. Szabó Lőrinc mindezt, *mint élményt* veszi át Babbitól. Ennek a folyamatnak pontos elemzését maga Szabó Lőrinc adja visszaemlékezésében: „Neki kristálytisza szerkezet, üvegalkatrészek légies és testetlen épülete, amellel élő épülete volt, ami nekünk a gondolati világ, a magunké, és a másoké, s ahol mi lépésről lépésre sokszor csak fokozatosan meritjük elő a félhomályból a következő lépcsőt vagy fogalmat, fénykezeléssel ő egyszerűen és könnyedén átnyúlt a rengetegen s máris megmutatta, kijavította, elénk tette, amit akart, amit kerestünk, a villogó megoldást, összefüggést, magyarázatot, a képet, vagy a virágot.” Babits akkor ér annak a korszakának a végére, „mikor még a tudományos és filozófiai mozgalmakat nagyobb figyelemmel” kísérhette. (Ezüstkor, 349. lap.) Pascalról, Nietschéről, az életfilozófiáról (nem tévesztendő ez össze a német filozófiai irányzattal, Szitnyai Elek Életfilozófia című közhelyes „bölcseleti” könyvével foglalkozik ebben.), Ágostonról, Kantról, a játékkfilozófiáról, a veszedelmes világnézetéről írt cikkeinek (e tanulmányok legjelentősebbjeit az Ezüstkör című kötetben gyűjtötte később össze) összegezését adja át ekkor Szabó Lőrincnek. Mindez, a korai prózaversek tanúsága szerint erősen befolyásolja a tanítvány ars poetikáját is.

Ha hozott is nagymennyiségű műveltséget és tájékozottságot a régi és újabb irodalomból, valójában csak Pesten éli át a korszerű irodalmi áramlatokat. A tájékozottság ekkor vált át műhelytanulmányra. *Az álmodozás és forradalom éve egyúttal a modern irodalommal való kapcsolat-szerzés éve is volt.* „Az igazán modern külföldi irodalommal csak később, Pesten ismerkedtem meg.” Ennek lehetőségét Graf Ferenc teremtette meg, akinél egy időre otthont talált: „adott egy gondtalan, vidám esztendő s lehetővé tette, hogy minden pénzemet könyvvásárlására fordítsam. Ez az esztendő is olvasással és tanulással telt el. Nem iskolai stúdiumokkal, hanem elsősorban annak a megtanulásával, amire nekem szükségem volt.” És e lehetőség kihasználására a legjobbkor találkozott a most már *valóban* mesterré váló Babitscsal: „Sokat köszönhetek e tekintetben Babits Mihálynak is, aki verseimet ugyan másfél évig nem közölte, de hamar barátságába fogadott; ... rendelkezésemre bocsátotta nagyszerű könyvtárát...” (Magyarország, 1924. jún. 29. 7. old.) A fiataloknak, akik ezidőben kerültek Babits műhelyébe, baráti körébe, szerencsésük volt. Számukra főleg a tapasztalt, gyakorlott és tehetséges költő irányító segítségével volt a legfontosabb, és Babits ebben a viszonyban fölényben, egy új műhely alapítójának, megteremtőjének szerepében érezhette magát. Leplezett hiúsága és sokat szeméretetett pápáskodási hajlama *ekkor még konfliktus mentesen, pozitív értelemben érvényesülhetett*. Egybeesik ez a korszak Babits elbizonytalanodásával, liberális eszményei válságával, önmaga számára is új keresésével. Ekkor nem annyira diktátor, mint inkább tájékozott tanuló társ. Önmagát csak a műveltség, élmény- és gondolatvilág *megfogalmazásában* tartja mércének, és nem világképében és stílusában követendő példának. Környezete nem a George-körre emlékeztető vak-fegyelmű iskola, hanem valóban baráti műhely. Ezt a közös műhelymunkát maga Szabó Lőrinc jellemzi későbbi visszaemlékezésében.

Babits műhelyébe személyesen belekerülve egy *változott, számára ismét korszerű mestert talált*. A Recitativ óta alakuló, a Nyugtalan-ság völgyében eléjük kerülő Babits épp a háború, forradalmak, bukás és terror kiszolgáltatottságának, az emberi tehetetlenség fájó átélésének recitálásával magasodik ismét példaként – nemcsak Szabó Lőrinc, hanem az egész, indulásakor már csalódott generáció számára. Ez a nemzedék csak az elkeseredett, reményvesztett hangokra tudott rezonálni, és erre ihletet nem, csak utánzást meríthetett Ady-ból. Az új nemzedék igényesebbjei, akik válságukat nemcsak felszínesen, mintákba öltöztetve akarták elmondani, egy erre fogékonyabb, *e hangulatra egészében ráhangolt* költőben, a világot teremtő vágyúakkal szemben a meglévő valósághoz inkább kötött, analízáló alkatúban találnak mesterükre Babitsban: „Vannak a legnagyobbak közt, akiktől nem lehet tanulni, akiknek hatása megemészthetetlen: Ady ezek közé tartozik, Petőfi is: az ő színeik mindig átsütnek az új fátylakon; – és vannak, az ősztönnél az intellektushoz közelebb álló költők, akiknek nem kevésbé értékes egyénisége oldható anyagból áll: Arany és Babits. Akik az előbbieket »iskolájába« kerültek, azok számára nincs remény; az utóbbiak termékenyenítőleg hatnak, vagy legalábbis hathatnak. Petőfi szükségképp epigonokat nevelt, ő mostoha apa; a magyar költészet igazi apja és jóságos tanítója azonban örökre Arany János marad.” (Nyugat, 1921. II. 1125. old.) Különösen világos ez a vallomás akkor, amikor ezt a költői hagyományt a formán túl is példává emeli: „figyelmeztetni kellene a fiatal költőket, hogy Aranytól vagy Babitstól ne csak a formát lessék el, mert hatásuk ekkor épp oly gyilkoló lesz, mint a Petőfi–Ady-féle hatás”. (Nyugat, 1921. II. 1126. old.) Tehát itt nemcsak formai iskola-vallásról, hanem tartalmi tájékozódásról van szó, a költői attitűd egészét vallja példának. Ennek az attitűdnek az alakulási útja pedig épp ekkor keresztezi a Szabó Lőrinci utat úgy, hogy egy időre termékenyenítőleg erősítik egymást. Babits, a mester, aki eddig költészetébe foglalta mindazt a hatást, ami Szabó Lőrinc-re, a fiatalemberre hatott, megváltozik: „egy új ember lépett föl... az irodalomban, egy egész külön jelenség, pusztán véletlen, hogy őt is Babits Mihálynak hívják”. És ez a változás egybeesik az új generáció eddigi példáitól való elfordulásával, és ezzel az új utakon kereső fiataloknak, eléjük kerülve, ismét mesterévé válhat. Bármelyikük kötetéről elmondható lenne: „az elveszett harmónia vagy annak siratása”. Ő már – előttük járva – költészetében élte át azokat a törődéseket, amelyeket a fiatalok csak életpasztyalatként raktároztak el: „Az élet külső harmóniájával együtt lelki harmóniáját is a háború ölte meg, e kettős fájdalomon át nő viharrá csöndes bánatú hangja... Természetes, hogy az utóbbi nyugtalan években nem születhettek benne olyan versek, mint azelőtt”. És az új Babitsi alternatíva az alapja a Föld, Erdő, Isten kötet kettősségének is: „Egyszerűség, jóság, béke, – vagy kétségbeesés”, „a süket, öntudatlan tenyészés” idilli vágya az egyik oldalon, és ellentétként az ember *értelmetlen kiszolgáltatottsága*; a modern polgári értelmiségnek ez a tipikus életérzése: „Soha még nem fejezték ki oly mélyen iszonyú gyarlóságunkat és a bennünket bármikor összeroppantani kegyetlen törvények rémületét, mint a Nyugtalan-ság völgyének egyik utolsó költeménye: *Isten fogai közt*. (Ez utóbbi idézetek a Nyugtalan-ság völgyéről a Nyugatban írt, Basch által is idézett kritikából valók.) Ennek a *közös élménynek* átérzéséből született Szabó Lőrinc XXVI. verse is (Az idő kísértetei). Ebből az alternatívából pedig már másabb következtetés szükséges, mint az Ady-kor féktelen egyéniség kultusza. Itt már a rossz közérzetet állandósítja az ember tehetetlenségének, kiszolgáltatottságának tudata, amellyel szemben már csak menekülve lehet védekezni, az élet még zavartalannak tűnő rezervátumait kipróbálni. Ennek vágya Babitsnál az öntudatlan tenyészés, melyet valóban élni inkább a kamasz költő, Szabó Lőrinc tud. Vagy pedig „a múlt divatok árján fölül... Esmék megismerhetetlen logikájában és matematikai hatalmában való hit, fátum és predesztináció”, azaz „harc az ünneperért”, amely a szertelen vágyú fiú számára marad mindig csak Georgeban és időnként Babitsban csodált megvalósulás.

Babits műhelyében nemcsak a nyugalom keresésével találkozott. „Akkor láttam be először az emberi nyomorúságba és nagyságba”. A tisztelt mester, a kamaszt fegyelmező költő-példa ezzel elveszítette a távolság, az ismeretségen túl is megmaradó ismeretlenség varázsát, – maradt a vele ellentétes, tőle idegen alkatú lakótárs. Abban a „kommunitásban”, amiben éltek, menthetetlenül ki kellett ütköznie a két egyéniség ellentétének. Kezdetben tartott a hódolat, melyet a költő kapott éveken át a fiatal tanítványtól, és ez embefi lényé, vívódásai, problémái

megvallására ösztönzik a zárkózott, idősebb embert. „A metafizikus Babits is tele volt a földi párhuzam vonzásával, emlékekkel és friss vágyakkal, a Reviczky-utcai együttlakásunk idején a fiatal társ példája, közele, rendetlen életmódja sok tekintetben felszabadította benne az efféle titkokat és közlésük, megbeszélésük vágyát. Annak idején nem értettem, de nem is nagyon vizsgáltam természetét és indokait annak a gátlástalan önismeretetésnek, azoknak a vallomásoknak, amelyek engem, aki még szinte gyerek voltam, úgy megleptek egy felnőtt részéről; ma már tudom, hogy nem volt azokban semmi különös: súlyukat a személy és csak a fojtottság adta, az, hogy addig – egy-egy lírai megfogalmazáson kívül, ami azonban, épp a szubjektivitásával, egyszersmind takart is, – alighanem mindig elhallgatta, és rejtegette őket a vele egykorúak előtt. S hogy elhallgatta, azt nem annyira szeméremből tette, mint inkább a megszégyenülés félelme miatt. A rajongó, a tanítvány, a fiatalember előtt, aki szűkséggel nem rendelkezhetett az idősebbek tapasztaltságával, de akinek közvetlensége és őszintesége ragályos is lehetett, nagyobb biztonságban érezte magát.” Az együttélés és e kitarulkozás hatására több lett Babits Szabó Lőrinc számára, mint költő-példa, és irodalmi útmutató. Egyéniségének hatása, az emberi tulajdonságainak való alárendelés következett mind ebből. „Abban az időben... s amikor még nem ismertem eléggé az embert, sokszor egyéninek gondoltam Babitsnál egyes bajokat, hullámzásokat, olyasmit, amit könnyű és kényelmes szóval bolondériának nevezünk; s ugyanígy törvényszerűnek egyet-mást, ami viszont csak az ő képletéből következett. A megtiszteltetés, hogy mellette vagyok, lehetek, a hála, az irodalmi hódolat, az emberi szeretet, az egyéni különbséget már-már eltörlő együttérés, melyet vívódásai, szenvedései és kapcsolatunk bensősége belőlem kiváltottak, átmenetileg több vonatkozásban hátrányosan is visszahatott rám: például idegesebb lettem mellette, a külső életben télenbe, kiszolgáltatottabb, sőt kissé hisztériás; s a közeli, nagy szuggesztív példa láttán ezt tartottam természetes állapotnak, mintha csak utánóztam volna”. Valójában két ellentétes egyéniség ellentétes nosztalgiaja találkozott egymással. Babits Szabó Lőrincben az életre készülő kamaszt kereste, aki mellett gátlásait fel tudja oldani úgy, hogy az nem neveti ki fölényesen félszégeit. Ugyanakkor Szabó Lőrinc a lázadó kamasz világának megzabolzását, a higgadt, érett formát, magatartást akarta eltanulni. Kétségtelenül beteljesítik egymás számára a vágyképet is. Babits zárkózottsága felenged, és épp ez a barátság lesz az, amelyik segít leoldani a félszűzségből köré záródó magányt, és összehozza Babitsot későbbi feleségével, a költői névén Török Sophienak ismert Tanner Ilonkával. Szabó Lőrinc pedig kijárja a babitsi, georgei forma-iskolát, megbirkózik a legnehezebb költői feladatokkal (Shakespeare-szonettek, Baude-laire). De felerősödik egyéniségüknek az az oldala is – épp egymás hatására – amelytől a másik segítségével akartak megszabadulni. Babits izgatottsága, szélsőségei áttevődnek a kamasz lázas világába, a georgei-platói harmóniát felszaggatják „állati” kitérések, a szabadvers lüktetése, a természet érzéki birtokbavétele, az egész világ erotizált szemlélete. Nem marad ez sem idegen Babitsnál, de ennek ars poetikáját már Szabó Lőrinc diktálja, az ő egyénisége szabadul el ebben társa világától. „Fáraszt, ugye?” – mondta egy este a kis vendéglőben a Szentkirályi utca és Baross utca sarkán, ahol vacsora után egyebek közt – ha szabad úgy mondanom – filozófáltunk: s már rég tudom, hogy sose fogom Kantot igazán érteni, mert azon az estén, és oly sok továbbin, másra fordult a szó, nőkre, a fogarasi cukrászkisasszonyra, a gyerekkori flóberpuskára, az angol tavi költőkre és prozódiaira és rimekre, s mert engem akkor kevésbé fárasztott az „állatszagu erdő”, mint a metafizika”. Ugyanezt versben is megírta, a Föld, Erdő, Isten kötetben, a Basch által is idézett Kacagó Dionysosban.

De az életnek ez a kultusza mégsem idegenítette még el egymástól őket. A Szabó Lőrinc természet, test, szerelem felé kitörő lázadásai, vagy klasszikus képekbe fogott kirándulásai e tájra segítik átmelegíteni, átmeriesíteni a Babitsi lírát is. „A költészete... csakugyan ekkortájt és ezután melegezett át. Éppen ezekben az években roppantotta le magáról klasszikus burkait, a *Herceg*-et, sőt már a modernet is, a *Recitativ*-ot, hogy az egyre közvetlenebb egyenesebb élményt tudja tetten érni... Még a fordításain is érzik az ugrásszerű fejlődés: a Pokol és a Purgatórium stiláris és zenei plasztikája, a szavak rajzoló ereje, tisztasága és melegsége közt általában óriási a különbség.” És a kitérések ösztönösebb, a tudatot tagadó régiója sem marad idegen Babitstól.

Tehát e költői-emberi szimbiózisban, mely legtöbb elemében robbanásnyi ellentéteket hordozott, egy rövid időre megvolt az ellentéteket összetartó vonzóerő is. „Sok sebet is okozott... Bizonyára én is neki”. Mégis sokáig összetartották, hogy amikor a két egyéniség ismét

rátért a saját útjára (formálisan ez kettejük házasságai voltak), e sebek elfekélyesedjenek. „testvéries kapcsolatunk romlani kezdett, majd jóval később, nyílt és elhallgatott szemrehányásoktól sajgó barátsággá, sőt talán valami passzív ellenségességgé romlott”. De mielőtt ez bekövetkezett, e még észrevenni nem akart, csak líráilag megfogalmazott ellentétekből és még zavartalan munkatársi kapcsolatból megszületett az induló költő első kötete, a Föld, Erdő, Isten. Egy ember két véglete és két ember bomló kapcsolatának pillanatnyi egyensúlya lesz ez a kötet.

A vonzás és taszítás világát Basch Lóránt is világosan tettenéri a kötetben, de ő inkább már a hadüzenet manifesztálását véli kiolvasni a kötet egészéből. Perdöntőként pedig a Hasztalan lázadás című verset idézi. A vers kétségtelenül alkalmas az általa feltételezett magyarázatra, de szabad legyen Szabó Lőrincné többször is hangoztatott emlékezését említenem (annál is inkább, mert Basch is hitelesítőként fogad el, más esetben, Babitsnél eredő megjegyzéseket), mely szerint a verset már éhezvén írta Szabó Lőrinc. Így ez a költemény egy másik regény első jelentős darabja, melynek folytatásai a Virágzene; Nem nyúlok hozzád, csak nézem hogy alszol, vagy éppen a Semmiért Egészen lesz. (Csak zárójelben említem, Szentkuthy Miklós a Magyar Csillagban Szabó Lőrinc szerelmi költészetének értékes darabjaként elemzi épp ezt a verset. 1943. II. 69. old.)

Ugyanakkor figyelmen kívül hagy Basch egy másik verset, amelyet pedig saját koncepciója erősítésére használhatott volna fel: a kötet utolsó, XXXVIII. darabját. (Az Összes versekben Párbeszéd címen szerepel.) Ez a balladai hangvételű párbeszéd valóban a Babits nyújtotta rezervátumtól való búcsúzás. Eddig mentve maradt a külvilág eseményeitől. Csak reagálnia kellett rá, de az élet közvetlenül őt nem provokálta. A házaselet, család, szerkesztőségi robot, új felé tekintő költői útja ebből a védettségből emeli ki. Erre az új útra várja és kéri – a borzalom expresszionistán hallucinált képeivel riasztva kilépő önmagát – „atyjának” segítségét. És ezzel már *egy új viszony lehetőségét kínálja* volt mesterének: a különböző utakon járó emberek egymást segítő barátságát. Azt a férfibarátságot, melyet csalódásai közben épp 1927–28-ban keresett ismét Babitsnál.

További együttthaladásuknak pedig költészetük egyes tematikai rokonsága is alapja lehetett volna. Hisz a Kalibán 1923-as lázadását kiváltó okok Babitsot is régóta izgatják. A mindent elöntő szennyes ár képei éppúgy közösek Georgéval és Babitscsal, mint az ez elől menekülő szigetek álma. Csak legfeljebb Babits az égi katedrális, és az esztergomi szigetet építi, Szabó Lőrinc pedig érzéki színekkel felrakott pogány berekbe vágódik. A hajsza, a sötét városi lakások nyomasztó képei éppúgy rémítik Babitsot is, mint Szabó Lőrincet. Csakhogy ő már talál helyette – legalább nyárra – valódi szigetet, míg Szabó Lőrinc 1927-ig vergődik a kópkoponyára emlékeztető Üllői úti ház alberletében. Amit tagadnak, amiből menekülnének közös, csak a lázadás módja, hangneme, formája különbözik a két ember karakterének megfelelően. Szabó Lőrinc zaklatott, hajszolt, sokszor önzőnek látszó panaszai nem tudták az ugyanarra, – de higgadtan, érlelt, meditációkban, közösségi problémákká átvélve – panaszkodó költő rezonanciáját megtalálni. A mester ragaszkodott a korábbi közös mértékhez, nem tudta megértéssel fogadni tanítványának egyéniségét érvényre juttató (bár a kiszakadástól időlegesen el is bizonytalanodó) hangjait. Már csak az idegenséget, a művészet elárulását látta bennük, mint azt Basch Lóránt figyelemre méltóan elemzi Babits 1923 végi és 1924-es támadó cikkei kapcsán.

Tehát meglett volna a közös műhely bomlása után is a barátság alakulásának lehetősége. Emberi alkatur erős különbözősége mégis szétrobbantotta együttesüket, melyhez más, személyes véletlenek is hozzájárultak. Babits Mihály és Tanner Ilonka házassága ugyanis nem olyan romantikus csillagállás alatt született, mint ez Basch írásából kiolvasható. Tanner Ilonka – aki Babits oldalán a Török Sophie költői nevet veszi fel – először ugyanis Szabó Lőrinc menyasszonya volt. Szabó Zoltán, a költő bátyjának emlékezése szerint (Napjaink, 1966. április) már a szülői beleegyezés is megvolt a házassághoz, amikor Szabó Lőrinc Babits javára lemondott a mester által megkedvelt nőről. A kortárs pletykák továbbszínezte történet valójában szintén hozzájárulhatott a két férfi távolodásához. Igaz, kezdetben – bár Szabó Lőrinc elköltözött tőlük, Király György segítette berendezni új alberletét – zavartalan még az együttes. A Babits-házaspár távollétében Szabó Lőrinc a lakás mindenese. Török Sophie lapon írja meg a teendőket, pl. a lakásfestéssel kapcsolatban Szabó Lőrinc számára, (a lap Szabó Zoltán tu-

lajdonában van dátum nélkül, a postai bélyegzőn csak a július olvasható, az 1921. aug. 3-án kelt válaszevél a Babits-archivumban található.)

Az Est-lapokhoz szerződött Szabó Lőrinc pedig *tovább munkál* Babits népszerűsítésén. A Gondolat és írás kötetet viszonylag hosszan méltatja a Pesti Napló 1922. dec. 24. számában, reklám-riportot készül írni róluk, melyhez Babitsné segítségét kéri (1922. VIII. 17. levele, a Babits archivumban.) Egészen a Babits-Szabó Lőrinc vitát nyilvánosság elé vivő váratlan Babits cikkeig semmi külső jele nem volt a szakításnak. De erre a provokálásra már Szabó Lőrinc is kénytelen válaszolni, a Fény, fény, fény kötetben megjelent védekező-versben (Szegénynek lenni s fiatalnak, első megjelenése a Pesti Napló, 1925. máj. 31., 39. oldal.) A kommersz irodalom sikerének árnyékában, a napi hajszába tört költőt olyan oldalról érte *nyílt* támadás, ahonnan nem is várhatta. Érthető a feljajdulás, bár ez is csak egy év múlva, egy vers felsorolt panaszaik közé szúrva hangzik el. Eddig kellett belülről égetnie a kapott sebnek, hogy végül kifakadjon:

Rettenetes, hogy lelkünk bekenje
dalnokmesterek szitka-szennye;
mind felejtí, hogy fiatal volt
s bennünket ér, mint sunyi korbács,
ami bennük testvéri jaj volt.

Az Összes Versei átírásakor még világosabbá válik az utalás, bár az átdolgozással finomítja is az itteni szenvedélyes kitörést. Ami itt vérremenő, még jelen probléma, az akkorra már csak kommentálandó irodalomtörténet:

Rettenetes – gonosz kép tűnj el –
harcolni régi mesterünkkel,
vagy tisztelegve nézni, hogy vág
arcunkba keze, és amely
valaha őt érte, a korbács.

Szabó Lőrinc pályájának ismeretében a Nyugattal való szakítás története is másképp rajzolódik meg. Kétségtelen, hogy Szabó Lőrinc versei számára Az Est-lapoknál gyakoribb megjelenési lehetőség kínálkozott, és az ebből következő hajszára vissza is hatott versei alakulására, de mind-ez még *érvénytelen az 1922-es évre* (bárha Szabó Lőrinc 1921. aug. 1-től Az Est munkatársa, és az év vége óta Mikes veje volt már.) Ugyanis Az Est-lapok irodalmi rovatát 1923. tavaszán kezdték csak szervezni, Szabó Lőrinc első, Az Est lapokban megjelent verse, a Virágzene már előbb, 1923. február 11-én jelent meg a Pesti Naplóban. Az igaz, hogy a Gellért kritikát Miklós Andor nem engedte lapjába, de a Testvérsíratók már nem azért került a Nyugatba, mert Az Est-lapok visszautasította, terjedelménél fogva nem is tervezhette ugyanis a költő napilapba. Az igazság az, hogy 1922-ben meglehetősen fórum nélkül maradt Szabó Lőrinc. Oka lehet valóban a Babits támogatásának elapadása, de elsődlegesen Osvát ellenszenvének felerősödése. Basch Lóránt említi, hogy az utolsó Szabó Lőrinc vers a Nyugatban 1923. I. 813. oldalán jelent meg, de ebből a szempontból ez is kiegészítésre szorul. A vers ugyanis épp Osvátnak ajánlva, az ő jubileumára készített számban látott napvilágot, – a nemsokára megjelent Kalibán kötetben azonban már a címét is megváltoztatta a költő, és természetesen elhagyta a dedikációt. Hogy közben mi történt, arról Szabó Lőrinc ad hírt Hatványhoz írt levelében: „A Nyugattal (Osváttal) nagyon rosszban vagyok a jubileuma óta. Nem engedek terroristaságának s már majdnem szakítottunk” (1923. júl. MTA könyvtára, Ms. 391/ld), és már ekkoriban kapacitálja Hatványt egy irodalmi folyóirat alapítására.

A Nyugattal való polémiája pedig végig az Osváttal való ellentét jegyében zajlik. Még évek múlva, sőt végül Osvát halála után sem oldódott fel ez a megkövesedett ellentét. A fiatal Németh László Szabó Lőrincről írott cikkére szánt válaszevél-vázlatában mindjárt Osvátra gyanakszik a költő: „mindaz, aminek ellenségeim nagy száma örvendezhet, nem is volt újdonság

a számomra: a virtuóz és visszhang-teoria Osvátnak és vakon gyűlölködő klikkjének volt egyik hitregéje" (a gyorsírásos vázlatot Szabó Zoltán fejtése alapján idézem.)

És Osvátnak róttá fel már előbb A sátán műremekei kötet rossz visszhangját is. Várkonyi Nándorhoz írt leveleiben (publikálva a Jelenkor 1959. 2-3. számában) panaszkodik is erre: „Tudomásom szerint eddig vagy hat kritikus kérte a könyvet, és visszatartják. Révész Bélát, ő írta Párizsból, egyenesen letiltották. Irodalompolitika". A sokáig elmaradó kritikáért egy másik megjegyzés kifejezetten Osvátot teszi felelőssé: „Én nem tudom mit akarnak, nem is fontos már, nem is haragszom, Osvátné halála nagyon rosszul érintett". Az emberi tragédiák iránt annyira fogékony, megindulásra hajlamos költő, Osvát gyorsuló összeomlását látva, úgy latszik ő maga részéről mindinkább eltekintene az ellentétek fenntartásától. Ekkor jött közbe Füst Milán Basch által is részben igazságtalannak tartott kritikája. De ez már Osvát helyett a Babits-hoz való közeledési kísérletét rontotta meg.

Az 1926. végi békülési kísérletek után méltán számíthatott Szabó Lőrinc Babits megértésére ez ügyben. Annál is inkább, mert a Pandorában egy útinapló keretében többoldalas ünneplésben részesítette a Halálfiatit. Mégis milyen naivságnak tűnik a Füst Milán kritikáról Esztergomba küldött Szabó Lőrinc levél, amelyet Basch Lóránt is idéz, amellet a megírt, de ki nem adott (a Babits archívumban őrzött) Babits írás mellett, melyben a volt mester, az új barát azonosítja nézeteit a támadó Füst Milánéval: „Adynál a Nagy Pénztárnok s a Disznófejű Nagyról hatalmas életszimbólumokká váltak; míg Szabó Lőrinc sokat emlegetett bankárai és gazdagemberei csak bankárok és gazdagemberek – egyének, akikkel Szabó Lőrinc mint egyén látszik szembenállni: mint egy fölháborodott szegényember, vagy a „disznóságokat" leleplező újságíró, akinek többé-kevésbé „igaza van". Szabó Lőrinc művének értéke barátai szerint is egy pamflet értékei; ez a könyv az aktuális élet síkján mozog, akár a hírlapok; s ez a sík nem azonos a magas költészet síkjával". Tehát itt visszhangzanak továbbra is az 1924-es, Basch által is idézett támadás gondolatai.

Akár megtudta Szabó Lőrinc ezt a véleményt, akár nem, látnia kellett, hogy Babits vak az ő útjának értékei számára. Hiába keresi megizmosodott költőként korábbi mestere új fegyverbarátságát, az – legjobb esetben – hallgatással utasítja el a másik költői utat, sőt annak az 1927-ben bekövetkezett változásaira sem reagál. Ez az életrajzi élmény készíthette elő *A tékozló fiú csalódása* című verset. Ami a költemény értelmezését illeti, az intuíción remekléseként üdvözölhetjük Basch Lóránt fejtegetését. Mégsem hagyatkozhatunk a csak biográfiai összefüggésekre. A vers ugyanis beletartozik Szabó Lőrinc költészetének 1926 végétől épp e versig ívelő, egy kevésbé ismert melléktémájába: a megtisztulás, istenhez fordulás igényébe. (A szerelem lángpiros darazsait, Pesti Napló, 1926. dec. 19; Vissza hófehér életedbe, Pesti Napló, 1926. dec. 25; A Mérgeket és Ellenmérgeket, Az Est, 1927. febr. 13; Anyám, utált háború vagyok én, Az Est, 1927. ápr. 24; Itt fekszem most fegyvertelen, Pesti Napló, 1927. dec. 17; Jó volna bűnösnek lenni utoljára, Pesti Napló 1928. jan. 15; Falba léptem s ajtót nyitott a fal, Pesti Napló 1928. jan. 22. – E versek nagy része változott címen kötetekbe került, de van közöttük, amely máig sem szerepel egyik kötetében sem). Nem tudott e versekben egyéni hangot kialakítani, a Shakespeare szonettek, George, Villon, Ady nyelvén szólal meg időnként. Költői-emberi válsága mellett inspirálhatta erre az ezidőben általa készített antológia is Ady istenes verseiből (Ady Endre: A Sion-hegy alatt – istenes versei. Összeállította Szabó Lőrinc; Előszava. Az istenes Ady címen megjelent a Csanády György szerkesztette *Híd* 1927. 448–484. oldalán). Az először *Apámnál* címen megjelent vers is Ady istenvízióinak nyelvéhez van közelebb, annak reinkarnálódása. Mégsem lehet kizárni a Babits viszony élményét belőle. (Bár az nem bizonyít, hogy csak Babits halála után jelentette meg kötetben. Ugyanis az ekkoriban írt versek jelentős része csak az Összes Versei Régen és most ciklusában jelent meg). Számára az isten-élmény összefonódott annak babitsi értelmezésével, a Nyugtalanág völgyében a Fortissimo süket istenének helyén épülő katedrális fenségével.

Ez volt az utolsó verse Szabó Lőrincnek, amelyikben az isteni magaslatok felé kíváncskozott. A csalódás több tehát, mint egy emberi viszony ismételt szakadása. Ez a csalódás egy nagy szemléleti megrázkódáson át az ellenkező végletbe dobja, épp a *Materializmus* című odájának születését váltva ki belőle, melynek eredeti, zavart kezdete még ennek a döbönt isten-vízió-nak a folytatásaként értelmezhető (megjelent a Pesti Napló 1928. máj. 20. számának 12. oldalán):

Az élet néha megijeszt s riadtan
nézem, amit sohasem láttam eddig
mindenütt új istenek lelke vedlik
és kísértetek járnak az anyagban.

És ha a Basch által említett freudi módszereket követnénk, a két vers polémiáját is továbbvezethetjük. Ha az isten-apából kiábrándult, keresi az anyag-anyát:

Anyám az anyag, jóság és csoda, . . .

Ha a szellemi világ kitaszította, az anyagi világ jótéteményeivel vigasztalódik.

Nem forrhatott össze barátsággá ismét viszonyuk. Költői, politikai útjaik továbbra is elmentések maradtak. Mindkettőjükben a másik hiánya maradt csak meg. Közömbösek nem tudtak soha lenni egymás iránt. Odi et amo viszony maradt életük végéig kettejük regénye, amelyben Szabó Lőrinc néhai gyalázó szavai is eltorzult szerető vallomásként érthetők, melyeket már csak a múltó évtizedek juttathattak el a Basch által jelzett katharizishoz.

Z. SZABÓ LÁSZLÓ

Radnóti és Ámos angyala*

Peinture ou poésie, mémes choses.
Delacroix

Bálint György írta 1936-ban Radnóti *Járkálj csak, halálraitélt* kötetének ürügyén: „ . . . valamennyien halálraitélték vagyunk. Az ítéletet már régen kihirdették, jogerős, csak még a végrehajtás időpontja bizonytalan.”

Amit Bálint György felismert és kimondott, Radnóti költészetében gyakran ismétlődő gondolat volt. Nemcsak a kötet címadó verse meg a később keletkezett költemények igazolják, hanem egész oeuvreje, hiszen a halál-élmény egyik fő motívumát jelenti lírájának. Csak amíg éveken át a megmásíthatatlanság és a belenyugvás köntösében jelentkezik ez a kortárs művészetre is hasonlóképpen jellemző élmény és motívum, addig 1938-ban a fatalisztikus állapotból kimozdul, s eljut a cselekvés állapotáig. Az *Első eclogában* már a rá jellemző objektivitással a teendőt is – emberit és művészt egyaránt – megfogalmazza:

„ . . . úgy élek e kergető világ közepén, mint
ott az a tölgy él; tudja, kivágják, s rajta fehérlik
bár a kereszt, mely jelzi, hogy arra fog irtani holnap
már a favágó, – várja, de *addig is új levelet hajt.*”

Természetesen ez nemcsak a költő életre szóló élménye. Hasonló a haladó kortárs művészek sorsa, de teendője is. Példák egész sorával lehet ezt igazolni, és éppen e példák bizonyítják, hogy a művészetben világszerte jelentkező katasztrófa-élmény nem mindenkinél és nem mindenkor azonos a Franz Kafka-i élménnyel. Nem az él-

* Részlet a *Jellegetes képmotívumok a 30-as, 40-es évek magyar művészetében* című tanulmányból.

mény egyszerű tudomásulvétele lesz jellemző rájuk, hanem eljutnak a cselekvés, a tett, az aktív tiltakozás állapotáig.

A harmincas évek fiatal magyar művészeit ez az egyre erőteljesebben kibontakozó katasztrófa-élmény, a háború, az emberi elnyomás, az egyén szabadságának sárba tiprása, egyszóval a normális értékrend felbomlása rázza meg és az ellene való tiltakozás avatja igazán nagy művészekké. Ahogy a harmincas évek legelején *szükségszerű* József Attila és Derkovits együttes jelentkezése, az azonos eszméknek, gondoknak a különböző művészetek eszközeivel történő kifejezése, ugyanúgy szükség-szerűnek tekinthetjük az egymástól függetlenül *azonos gondolatokat* megszólaltató és *azonos képmotívumokat* teremtő Radnóti és Ámos jelentkezését.

Nem tudnak egymásról, mégis összeköti őket minden: a kor, a sorsuk, művészi fejlődésük útja, magatartásuk s a második világháború végén az „erőltetett menetek” után a halál.

És bár igaz az a megállapítás, hogy „az azonos társadalmi determináció ellenére minden művészeti ág fejlődésében a saját útját járja”, ez a kor és ez a két alkotóművész – miként a többiek is – nemcsak szellemi rokonságot mutatnak, hanem sok ponton – a különböző művészeti ágak önálló és sajátos kifejező eszközeivel – az azonosságokig jutnak el.

Az angyal-motívum

„... tudtam, hogy egy angyal kísér, kezében kard van,
mögöttem jár, vigyáz rám s megvéd, ha kell a bajban”

-- írta Radnóti 1944. áprilisában a *Sem emlék, sem varázslat* című vers kezdetén. A motívum – amelyet nyugodtan nevezhetünk angyal-motívumnak – már a harmincas évek derekán feltűnik költészetében. Hol a biblia arkangyalaként óvó szellem vagy bosszuló égi hatalmasság képében (*Októberi erdő*), hol a feleség valóságos alakját légiesíti angyallá. Megjelenik a halál-élmény kísérő motívumaként is. Máskor a szabadság drága jelképe, éppen az emberiség sorsa fölött virraszt vagy Párizs fölé terjeszti ki védőn szárnyait (*Párizs*). Néha megfoghatatlan, mitikus alak, a képzelet régióiban lebegő szellem, azután megint „hosszúcombú drága nimfa”, harcoss erő, jövőt sugalló és hirdető hit, és végül ismét a valóság megfoghatóvá formált Fanniya.

Értelme, gondolati tartalma és érzelmi hordozója alapvetően *hármás*: a gyermek-korból áthagyományozott jóságos *védőszellem*, a *szabadság* szimbóluma, a nagy lélek-omlások idején meg az utolsó hónapokban a valóság szörnyűségei közepette a végső mentsvár és menedék: a *feleség* alakja.

Sok versében megjelenik, de az 1943-ban írott *A félelmetes angyal* címűben fogalmazza meg legsokoldalúbban. Ebben a költeményben igyekszik mintegy összegezni mindazt, amit e motívum magában rejt. Együttal olyan motívum-körökhöz is kapcsolja, amelyek állandó jellemzői lírájának: halál, anya, háború, béke stb.

Az angyal-motívum érdekes módon az óvó, a védő szellem tagadásával jelentkezik 1937-ben az *Októberi erdő* című versben: „arkangyalok sem védenek”. Ez a *negáció*, ami más motívumnál is megfigyelhető, végig kíséri az angyal-képet akkor, ha azt az emberi szellem, az emberi értékek, a szabadság jelképeként használja (*Száll a tavasz, A félelmetes angyal, Párizs, Sem emlék, sem varázslat, A la recherche...*). Élet-igenlővé akkor válik, amikor Fanni alakjaként jelenik meg a versben, mint a „mozgó zürzavarban” az „örökre mozdulatlan”, a megmásíthatatlan valóság (*Két töredék, Razglednicák I.*).

A félelmetes angyalban mozdul ki egyensúlyából e motívum. Itt nem a gyermekorvosi őrző jószelleme, hanem félelmetes, láthatatlan és néma. Megfoghatatlan, aki nem áll a költő mögött óvó, kiterjesztett karokkal. Alszik és rab, miként a *Száll a tavasz* angyala, aki valamikor a régi szabadság jelképeként a boldog emberi élet értelmét jelentette, de most „alszik a mélyben, sárga sárba fagyottan, alélt gyökerek közt”, „rab”, „föld és fagyos éj nehezült a szívére”. Az angyal, aki valamikor az élet bizonyosságát jelentette számára, most láthatatlanná vált. A magára maradt ember kinját szólaltatja meg alakjának felidézésekor. A valóság racionális értékei megszűntek a költő számára is, tehát a jelképek, a motívumok is elvesztették régi tartalmaikat, „hol azelőtt az angyal állt a karddal, talán most senki sincs”. Ez az irracionálisban jelentkező bizonytalanság, a vele együtt megjelenő és állandóvá váló rettegés és félelem fokozottabb intenzitást – gondolatit, érzelmit és képit – nyer azáltal, hogy a mítikus kép mellé odavillantja reális, racionális elemként Fannit, mint a bizonytalanná váló világ egyedüli bizonyosságát, végső menedékét.

Az a dráma, amit a költő itt naponta vívott küzdelmeként bemutat, egyúttal az értelmetlenség világával vívott harcának jelképeként is felfogható; de látomásként is, mint a szürrealista képszerűségnek a szimbolikához közelálló fajtája. Ezért a vers szenvedélyes csapongása is, a nagy drámai fordulat, ami a valóság biztonságot nyújtó szigetéből a következő pillanatban a látomásig jut, a múltnak felködlő, kinzó emlékeiig, az anya- és a halál-élményig, melyek leginkább az *Ikrek hava* egy-egy részében villannak fel s legvilágosabban a *Huszonnyolc év* című versben fogalmazódtak meg.

A versnek drámai tetőpontot előkészítő szakasza determináltságot mutat. „Mindem tőle függ örökre!” – jelenti ki a „félelmetes angyal”-ról. Ez a determináltság vibráló, idegesítő dialógusban folytatódik; az értelmetlen életet bizonyító és a halálban megszabadulást, megváltást hirdető angyal agitációjában. A verset végül e dinamikus rész után egy statikus, szürrealista sor zárja le: „az asztalon felébredt és villongott a kés.”

E sokat emlegetett motívum nem egyedül és tisztán jelenik meg itt, hanem találkozik más motívummal is; így nyer összetett, tartalmas érzelmi és gondolati jelentést.

És éppen ez csábít összehasonlításra. Hiszen körülbelül Radnóttal egyidőben Ámosnál is jelentkezik. A harmincas évek vége az az idő, amikor az ő alkotásaiban is „életet kap képzeletének szülőtte, egy kis szárnyas lény, amely hol múzsaként fekszik sapkájára, édes hangokat suttogva, hol pedig a végítélet angyalaként vészjóslóan lebeg végig a tájon”.

Maga az azonos motívum még nem bizonyítana semmit. A formai elemek egyezése elvezethet ellentétes gondolatokhoz is. De a versek és az Ámos-akvarellek vagy rajzok színvilágának az összevetése az azonosság jelenlétét bizonyítja. A fekete és fehér, a vörös és zöld, a sárga és kék mind a színek, mind pedig a szavak azonosságában jelentkeznek. Az analógia igazi alapja azonban a gondolati és érzelmi egységet jelentő mondanivaló.

Ha Radnóti angyal-képének hármast vonását emeltük ki lényeges vonásként, Ámos festészetében, grafikájában ugyanazt a hármasságot figyelhetjük meg. A gondolati azonosság mellett a képi kifejezésben, valamint többi motívumukban is analógiákra bukkanunk.

Ámos angyal-rajzai a harmincas évek végén csak az óvó, védő jelleget bizonyítják. Visszatérő témája az önarckép. 1939-től kezdve ezeken a képeken is megjelenik az angyal vagy úgy, hogy figyelni a művész munkáját, vagy úgy, hogy szárnyait óvón terjeszti ki föléje. Munkáinak zömében felfedezhetjük ezt a képből megfogalmazott gondolatot (*Festő angyallal, Festő vázlatkönyvvel, A segítő angyal, Önarckép angyallal, Alvó angyal, Az angyal oltja . . .*).

A negyvenes évektől kezdve szinte nincs olyan alkotása, ahol e „szárnyas lény” fel nem tűnne. Mégis, ha az analógiát akarjuk bizonyítani, olyan alkotást kell keresni ebben az életműben, amelyik az időpontban, az érzelmi telítettségben és azonosság-

ban is megyegyezik Radnóti A félelmetes angyal című versével. A sok alkotás közül az kívánczok ide, amelyikben ugyanaz a drámai feszültség fogalmazódik gondolattá, vonallá, ami Radnóti versében található. A védő szellem – amelyik ügyelt a művész alkotására is, ott lebegett kiterjesztett szárnyakkal felette – ezekben az 1943–44-es alkotásokban a félelem halállovasává változik.

Az analógiát mutató alkotások közül a *Félelem angyala* villantja fel leginkább ezeket a vonásokat. A háborút jelképező ló hátán ülő szelidség angyala már levetkőzi angyalarcát és a halál ábrázatát ölti magára, a szárnyak helyén csak csonkok láthatók, s a béke ága is elszáradt, tövises ág csupán. A kép tengelyébe került főalakokat mindenütt a pusztulás vérként ráfröccsentett vörösei és feketéi keretezik. Valójában ugyanaz a drámai feszültség fogalmazódik szörnyű látomássá, ami a vers híres dialógusában szavakba. A képről ugyanaz a dinamika sugárzik, mint ami a költemény középső szakaszára volt jellemző. Viszont a verset lezáró statikus képet az 1940 körül keletkezett *Iszonyat* című temperakép fejezi ki. A sor két konkrét valósága, a „halál” és a „villogó kés” ebben a remek Ámos-műben nyer kifejezést. A réműlettől eltorzult emberarc, a kétségbeesett angyal arányai a gondolat és érzés felbonthatatlan egységében és drámájában jelentkeznek; kép kivágásában, a valóság megbontott arányában is fokozni kívánja azt; a közlés helyett a lényegig hatoló utat villantja föl, miként ezt a nagy előd, Derkovits váltotta valóra alkotásaiban. Mindezt a színek is segítik, a fekete és a vérvörös, amiből azután metszően villan ki a képet átlósan átszelő és az emberarcnak szaladó kés. Jelzi az anyagszerűség meg a hideg-rideg kegyetlenség kérlelhetetlenségét is.

A vers elemzésekor determináltságot emlegettünk. Ez a determináltság Ámos rajzaiban is jelen van. Hiszen a harmincas évek végén megjelenő angyal egyre inkább a pusztulás, még hozzá az elkerülhetetlen pusztulás angyalává lép elő. Ennek a determináltságnak az élet végén ad hangot nemcsak a *Szolnoki Vázlatkönyv* ismert sorozatában, hanem az úgyszólván ismeretlen és 1944. április 19-e és május 7-e között keletkezett *János Jelenések Könyvéhez* készült rajzaiban. Ez a tizenhárom darabból álló rajz a biblia adta lehetőségeket a valóságos lét látomásáivá szélesíti ki. Részben Radnóti *Nyolcadik eclogájának* próféta hite nyer megfogalmazást benne:

„Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország . . .”

–, több darabjában pedig a Razglednicák objektivitása, a meggyötört emberi sors. Egy élet utolsó tanúságtételeként összegezi az elkerülhetetlen vég szörnyűségeit, de hirdeti az emberiség jövőjébe vetett rendíthetetlen hitét is.

Ahogy az utolsó napok rettenetéről való számadás közben Radnóti lírájában megcsendül a szabadságba és az emberségbe vetett hit – gondoljunk az *À la recherche* egy-két sorára („szabadság angyala örzi nagy álmuk az éjben . . .”) – , hasonlóképpen megvillan e szörnyűségeket ábrázoló alkotásokban a bizakodás. 1944 tavaszán keletkezett rajza az elhullt barátok emlékét idézi. A lényegig hatoló ábrázolásra való törekvés a kifejezés eszközeiben is jelentkezik: a holtak tömegét leheletnyi vonalakkal ábrázolt lebegő angyal védi a durva katonacsizmáktól. Ez az „angyali hit”, amelyik Radnóti ajkát „eleven szénként” égeti, a merengő Ámost is megérinti néha, s a művész az egyik alkotásán az angyalt szorítja védőn magához. Mintha szerepet cserélnének: a mítoszok után, az irracionálizmus után a reálisnak, magának az embernek kell újból erőssé, emberarcúvá válni, s – amennyire lehetséges – megőrizni magát az emberséget.

Az egyik, háború alatt készített képén kenyeret és virágot tartó angyalt láthatunk. Lábánál ott áll a festő feleségével.

A kenyér és a virág világos jelkép. De többet is jelent ez a túsrajz; az iszonyat világában az együvé tartozást sugallja, az egyetlen és biztos pontot a világban. Ugyanazt, amit Radnóti az utolsó versek egyikében így fogalmazott meg:

„Te állandó vagy bennem e mozgó zűrzavarban,
tudatom mélyén fénylesz, örökre mozdulatlan
s némán, akár az angyal . . .

Az angyal, aki lehetett mentsvár a rémületben, az irracionalitásban, de aki helyett végül mégis a valósághoz kellett menekülniük. Mindkettőjüknek. S a valóság az embertárs volt.

AMOS IMRE rajza

Festők a kirakatban

A kiállítások közül az egyéni- vagy csoport-kiállítások tudják a nézőt megragadni, mert a művészi látás, fogalmazás valamilyen hangsúlyozása révén hatásosak. Ilyen egyéni kiállítás volt nemrég Fehérvárott Schaár Erzsébeté, és ilyen jellegű csoport-kiállításnak tekinthetjük az ugyanitt jelenleg nyitvatartó kerámia-kiállítást. Shaár Erzsébetnél az egy alkotó, a kerámiánál pedig az egy anyag alkot zárt egységet, s alakít ki egynemű ellenállást vagy barátkozási hajlandóságot a szemlélőben. Arra a kiállítás-típusra, amelyben egy kollektíva tárja a világ elé művészi hitvallását, a közel-múltban nem tudunk példát fölmutatni, és ezt csak sajnálhatjuk, ha arra gondolunk, hogy a művész-csoportosulások a művészeti fejlődés legfőbb élesztői voltak és lehetnének.

Az Észak-Dunántúli Képzőművészek Harmadik Kiállítása sem ilyen jellegű csoport-kiállítás. Valamilyen irányultságot hiába keresnénk itt. Innen van az évődő cím is: Festők a kirakatban. Mert bizony a szerepeltetett festők között néha nincs több viszony, mint csak az, hogy ugyanazon a kiállításon szerepelnek. Megeshet, hogy ők maguk is most látják egymást először, ha ugyan eljönnek Fehérvárra.

Maga a kiállítás-sorozat mégis kezdete valaminek. A Képzőművészek Északi-Dunántúli Szervezete három esztendeje alakult meg, s e harmadik seregszemléjük máris időszerűvé tette, hogy többen is a „hogyan tovább?” kérdését feszegethessék. Mert mégiscsak ideutaznak néhányan, hogy szemre is egymáshoz mérjék erejüket, ez pedig már az első lépés ahhoz, hogy egymásnak felelgessenek új műveikkel – s a nyevőnt műhelyből talán így lesz egy nagyobb műhely.

S bár ez se az észak-dunántúli műhely lenne, de éppen a területiségen túlmutató, s amíg a magunkéira, a világ kérdéseire is felelgető! Festegetni ugyan lehet e mérce alatt, a mérce elérése végett azonban az egész tudat-falat kell végigkopogtatni, hogy fölhangozhassanak a nagy visszhangok, hogy tudjuk is, ne csak gyanítsuk, melyik a korszerű hang. De ha *egy* ilyen úgyszólam, sok ilyen lesz, ha kibontakoznak a kísérletek, és ezek között a hangok között már lehet rokonság is.

A terület illetékesei is sokat tehetnének a nagyobb előrelendülésért, hiszen ennek a területnek – a Vas megyei Zsennyét kivéve – nincs jelentős művésztelepe, s afféle nyaraló-szinten rekedt a zsennyei is. Nagyobb megbízások sem ösztökélik a művészeket. Míg Hódmezővásárhelyen a harmadik vagy negyedik emlékművet állították Szántó Kovácsnak, de akkor még faliszőnyeget is szövetnek a helyi hagyományok emlékére, megörökítésére, addig az Észak-Dunántúlról alig hallani hírét hasonlónak. Fehérvárott, ahol a körülményeket ismerem, sok szobrot fölállítottak mostanában, de egyet sem rendeltek olyat, hogy az valamilyen törekvés része lenne. S mégha nem a helyi művészek kapnák is a megbízásokat esetenként, rájuk is hatással lennének a megbízások, ők is bekapcsolódhatnának a hivatali eszközökkel elindítható folyamatba.

Hivatali eszközökkel is lehet kopogtatni a tudat-falat, ha nem hagyjuk használaton kívül ezeket a jó eszközöket. Fehérvárott például, míg százezer forintok emésztődtek föl a kétezrelékből kis szobrokra, arra már nem jutott pénz a közel-múltban, hogy a fasizmus áldozatainak méltó emlékművet állítsunk föl, hogy faliszőnyeget szövessünk a Fejér megye uradalmait járó summások emlékére; s a példák sorolni lehetne – gondolom – a többi megyéből is.

Nézzük hát a negyvenöt műhely termését, vagy csak a termés javát, mert föl-sorolni is sok lenne itt mind a negyvenötöt!

A Fejér megyeiek közül *Aron Nagy Lajos és Francsics József* tartja a régi színvonalát. Mind a ketten kialakult egyéniségek, stílusukat nem bírná föláztatni a kívánt csoportosulás sem. Áron Nagy Lajos ugyan – a közelmúltban bekövetkezett váltásával – ellene szól ennek a vélekedésnek. Lazuros vízi tájképei után ellenpontozott színézésű, darabos, zündelt kompozícióival lep meg. *Tirnovója* eltávolodik tárgyától, izgalmas szintanulmánnyá kerekedik, nyugtalan ellentétekkel idézi föl az élmény magvát: az ősi balkáni város hangulatát. Vagy csak egy utazás hangulatát? – beleszőve a tájképnek álcázott színvilágba mást is az utazásból? A *Tirnovó* megfestési módját csak hajszálnyi különbség választja el annak a Bazainenak a festésmódjától, akit Garaudy az Élet és Irodalomban adott nyilatkozatában így jellemez: „Nála hiába keresnök egy-egy tárgy másolatát, ő a valóságot egy bizonyos absztrahált fokon ragadja meg. Például egy folyó vagy a tenger ritmusát ábrázolja, anélkül azonban, hogy hullámokat vagy vízfodrokat festene. Hátat fordít-e tehát a valóságnak? Egy *azonnali* valóságnak okvetlenül; de csak annak. Vajon baj ez? Emlékezzünk csak Lenin mondatára: *A jó elvonatkoztatás nem távolít el a valóságtól, ellenkezőleg: közelebb visz hozzá.*”

Francsics József az alakos kompozícióival védi rangját. Nagymozdulatú parasztfigurái után egy bensőségebb pillanatot ragadott meg a *Búcsúzásban*. Lila és szürke színeivel, tört vöröseivel ő is elvonatkoztat a festett tárgytól, az alakos környezetét pedig kizárólag színhatásokkal alakítja. Francsics korszerűbb festő, mint amilyennek a híre tartja, és ő ezt a korszerűséget egy falusi jellegű kisvárosban alakította ki egy-maga. Jó lenne, ha Áron Nagy Lajos példája őt is kísérletekre ösztönözné, mert lehetőségei ezt megengednék.

A Veszprém-megyeiek közül *Csizmadia Zoltán* emelkedik ki a Hódmezővásárhelyen készített majolika-falképeivel. Csizmadia stílusával, fölfogásával is közel áll Vásárhelyhez. Onnan költözött át Veszprémbe. Bár éppen bemutatott munkái olyan törekvésről is vallanak már, amifélet nemrégiben Pernecki Géza kívánt Vásárhelynek. Nagyméretű táblája, a *Nő pávával*, a falu élményét vonja mesés fénybe, a *Braque-tanulmány*, az *Ajtó*, a *Hal*, a *Madár* pedig a jövőt idézi már. Ezek a kisebb méretű táblák anyagukban is a korszerűséget hangsúlyozzák. A *Halat* például dróthálós üvegrátétellel alakította ki Csizmadia, és itt nem az üvegrátét a lényeg, hanem inkább a megtervezett motívum összekapcsolása az anyag önkéntelenségével. Valahogy még a népművészethez is közelít Csizmadia a kézművesiséget idéző leleménnyel és böcsületességgel.

Nem lenne elég csak említeni a Keszthelyen élő *Mikus Gyulát*. *Olvasás a Balatonon* című olajképe nagy kultúráltságról tesz tanúságot. S aképpen jelentkezik ez a kultúráltság, hogy egyben a gyakorlatlan nézőt is megragadja. Nem több néhány spakni-vonásnál az egész kép, de ez a néhány vonás kiszámított, benne rejlik hosszú esztendőök festői gyakorlata.

Lakatos József két nagyméretű kompozíciója teljesen új szint jelent. Országos kiállításon is új szint jelentene. Pedig alighogy színes, majdnem feketébe hagyott, jobbára csak szürkéekkel lazított képek ezek. Mond valamit ez a sajátos színvilág önmaga is, de hogy mit, azt szavakban megfogalmazni nehéz lenne. Tárgyukkal együtt talán megközelíthetőbb a szándék. Egyik képen – *Itt egy ember lakik* – rozzant szállás-féle, körül gerendacölöpökkel, amifélek talán a tatárjárás kori magyar kisvárosokat vették körül. Egy darab közép-európai múlt, a maqa rideg mezítelenségében, de megszerettető varázslatban, a szegénység újszerű megfogalmazásában. A *Néprajzi kollektívó* csak aláhúzza a társ-képben sejtett szándékokat. A százéves szőlőprés bálványává lesz, a tulipán-motívum a maga történelmiségével kerül föl a képre. Nem az a népi világ ez, amelyikkel Csók István indult a századelőn. Nem a középosztálybeliek szobabelsőivel, de az ipar téralkotó traverzeivel folytat párbeszédet Lakatos népi világa.

Kerti Károly egy távoli népi világból, a vietnámból fakaszt forrást. Vietnámi témái kivitelezésben is a távolkeleti világból merítenek. Az ottani papírkivágások

lehetőségét egyéni módon alkalmazza. A fehérnek szánt foltokat kimetéli, ahogy a fametszetnél, s a meghagyott felülettel viszi át a festéket tiszta lapra. Így méretezésben elszakadhat a hagyományos sokszorosító grafikától, a papír-adta lehetőségekkel pedig a hagyományos grafikai technikára is hatást gyakorolhat.

Még kell még említeni *Végyvári János* és *Szlávik Lajos* szép *Önarcképét*, *Végyvári Csendéletét*, *Kóthay Ernő* két *Töprengőjét*, *Cziráki Lajos* *Hajóállomását*, *Giczy János* *Édesanyám* című pasztelljét. A grafikusok közül – Kerti mellett – *Segesdi Katalin*ról kell még szólni. Kompozíciójának tisztasága, zártsága, véglegessége a szénrajz új lehetőségeit tárja föl. Egyik-másik munkája épületekre kívánczik.

Összegezve: Jelentkezik Észak-Dunántúlon erő bőven. A fejlődés azt kívánna most, hogy összeszegeződjenek az erők, hogy egy-egy kezdeményezés hasson az egészre is. Ezek persze csak a formai kérdések. Még további lépésként a szellemnek kell föltámadnia a művészből, hogy igazi nagy művészetről beszélhessünk, hogy átfogóbb mondanivalókkal találkozunk a hagyományt teremtő tárlatokon. És ennek az átfogóbb, a kort reprezentálóbb mondanivalónak a megfogalmazásában segíthetnének a négy megye illetékesei az ugyancsak átfogó művészetpolitikai intézkedésekkel.

ROMVÁRY FERENC

Szlavóniai képzőművészek Pécsett

Oton Švajcer, az eszéki képzőművészek pécsi kiállításához írt katalógus előszavában annak a megállapításnak ad hangot, hogy a szlavóniai művészek csupán a területi elv alapján kerültek össze, és egyenlőre még nem alkotnak közös állásfoglalás alapján álló egységes csoportot. A szomszédos Dráva-menti terület, Verőce, Vukovár, Vinkovci és a kultúrközpont Eszék festői, szobrászai olyan képzőművészeti egységre törekuszenek, amely a szlavóniai táj ösztönző hatására művészi fejezi ki az alkotásokban a föld és ember, táj és ember, rétek és folyók, felhők és árnyak közös kapcsolatát. A való élet szintézisét igrkeznek megvalósítani és műveikben kifejezésre juttatni.

Önkéntelenül is a Dél-dunántúli művészeti életével kapcsolatos megállapítások jutnak az ember eszébe. A szervezetenleg egyesített terület tulajdonképpen heterogén, és a művészi törekvésekben kétségtelenül fellelhető közös vonások mellett elsősorban a különbözőségek jellemzőek. De a Dráva két partján élő népek közös múltja, a táj rokon jellege az emberek gondolkodásmódjában is párhuzamokat épít ki. Hagyományok nem kötik itt sem, ott sem az alkotókat. A festőnek saját magának kell egyéni hangvételt megválasztania. Ezen keresztül tárja fel mondanivalóját, kivetítvén azt a belső világot, amely míg az értelem szűrőjén általjut, érzelmi momentumokkal gazdagodik, emberi tartalommal telítődik.

Sokféleképp árnyalt a képzőművészet kifejező lehetősége, sokféle hangszerelésben jelentkezik a szlavóniai művészek munkássága is. Közös ismertetőjegyük az, hogy fiatalok és természetesen rájuk is illik a fiatalság általános jellemzője: az újat akarás, lázas keresése, botladozó próbálkozása. A magamagát felismerő ember bizonytalansága mellett az emberi érzelmek őszintesége érződik műveiken, a rutin bénító modorosságától mentes friss szellemiséggel párosulva. A tiszta szándék mellett azonban az eredmények is biztatóak. A festői előzmények sorában felfedezhetők a klasszikus példaképek, a régmúlt művészetének beható tanulmányozásán alapuló művészetszemlélet éppúgy, mint századunk különböző irányzatainak leszűrt tanulságai. Közös kiindulópontjuk a valóság látványszerűsége.

14 művész 45 alkotása szerepelt a tárlaton.

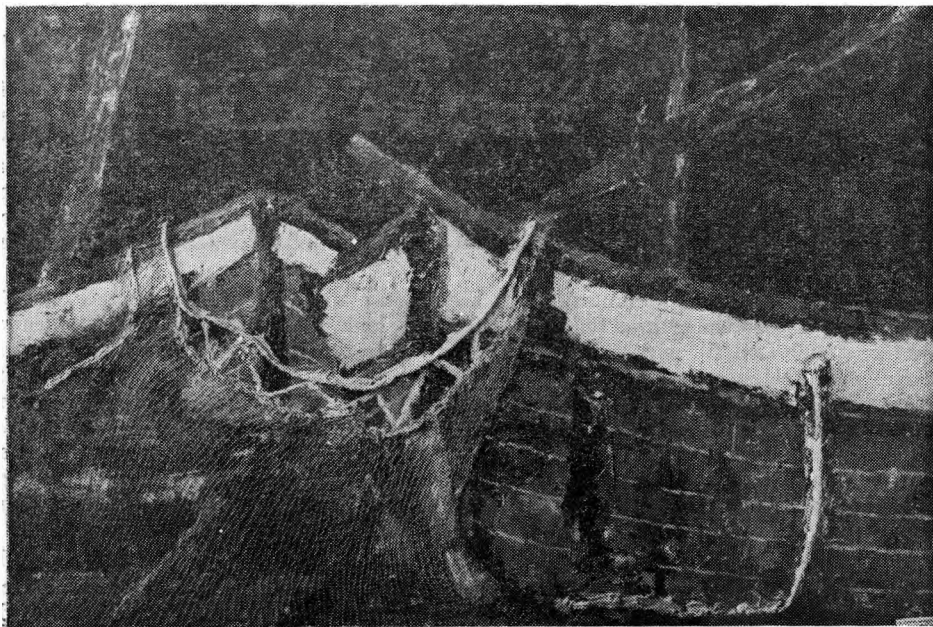
Bozidar Kopic karakteres önarcképpel mutatkozott be. A szemlélődő figyelem koncentráló önfegyelmet, mérlegelő szigorúságot kölcsönöz tekintetének. Különben a környező táj élménye erősen és elsődlegesen hat Kopicra. A látvány egyszerű és élethű visszaadására törekszik. Saját maga csak mint csendes szemlélő van jelen, suttogva szól, nem háborítja a természet csendjét zajos felfedezéssel.

Ivan Jakić is a táj atmoszféráját érzékelteti, hangulatot ad vissza, kissé borongós, melankólikus hangulatot, az elmúlással is érzékeltetve az örök megújulást. A finoman halk színhatásokat kutatja a párába burkolt tájban.

Albina Jakić akvarelljei is ezt a tompított színvilágot tükrözik, hideg, érzelmi-
leg zárt világot tárnak a néző elé. Egészen más indítású *Maria Varga* Gyömölcsfák című vászna. A kép színesen dekoratív felfogású, a festő a virágzó fák színes tarkaságát hangsúlyozza. Varga képein egyébként is érződik bizonyos feszültség, amely képeinek felépítésében a tudatos deformálás formájában is jelentkezik. A látvány szépségét fokozott dinamikával helyettesíti, a plaszticitást hangsúlyozza; különben a csendélet kellékei maguk is kerekdedek: alma, váza, szék hengeres karfája, petróleumlámpa. Széles, szálkásan szaggatott kontúrral keretez és a közbülső részeket, de az asztal lapját és a háttérrel is síkokra széttördelő színfoltokra bontja.

Vladimir Polić érzékeny festői eszközökkel kulturált, finom hatásokat ér el kis-méretbe sűrített képein. *Ivan Bedić* pedig kalligrafikus grafikáiban festői eredményekre törekszik.

Sajátosan különálló terület *Ivan Herman* festői világa. Nem ismerjük a fiatal festő működésének eddigi állomásait, nem ismerjük művészetének rugóit sem, képei viszont a példaképek sorát idézi emlékezetünkbe. Mindkét képe, amelyet Pécssett bemutatott (Verdun, Száműzött) az ismert szurrealista séma szerint készült. Egy miniatúrfestő részletezően pontos rajzossága párosul nála a kompozíciós módszerrel, amely a különböző tárgyi elemeket egyidejűleg és rendszerint szokatlanul meghök-kentő szituációban alkalmazza (porcelánszerű festésmódja hasonlít Molnár C. Pál harmincas évek táján festett képeinek finom aprólékosságához). De a spontán auto-

MLADEN MACOLIĆ: Hajók

matizmus helyett a „tudatalatti” nagyon is tudatos alkalmazásáról van itt szó. Az egyik képnél a konkrét hadi kellékek félreérthetetlenül jelezhetnek bizonyos háborús szituációt. A másodiknál pedig időt, elmúlást, magányt jelképező elemeket szerepeltet a szorongó, fojtogató lelkiállapot érzékelésére a művész. Mégis, a szándék felismerésén túl is teljesen általánosnak hat mindaz, amit a festő kifejezni szándékozik, s így a nagy általánosságban elsikkad a mélyebb mondanivaló; a szándékolt kifejezés hatóereje megtörik a lehetőségek határán.

Vladimir Marenic Farsang című képen a színfoltok harsogó lüktetése dinamikus mozgalmasságot áraszt. A tompítás nélküli, nyers, keveretlen színek harsányan vad ritmusa fokozza a táncoló figurák mozgalmasságát, mintegy a zene pattogó ütemébe szorítván a jelenetet. Fekvő Aktjának színvilága kiegyensúlyozottabb, nyugodtabb. Mégis, a rálátásos szemléletmóddal, a test önkényes térbeszorításával, elvágásával expresszív nyugtalanságot, feszültséget teremt.

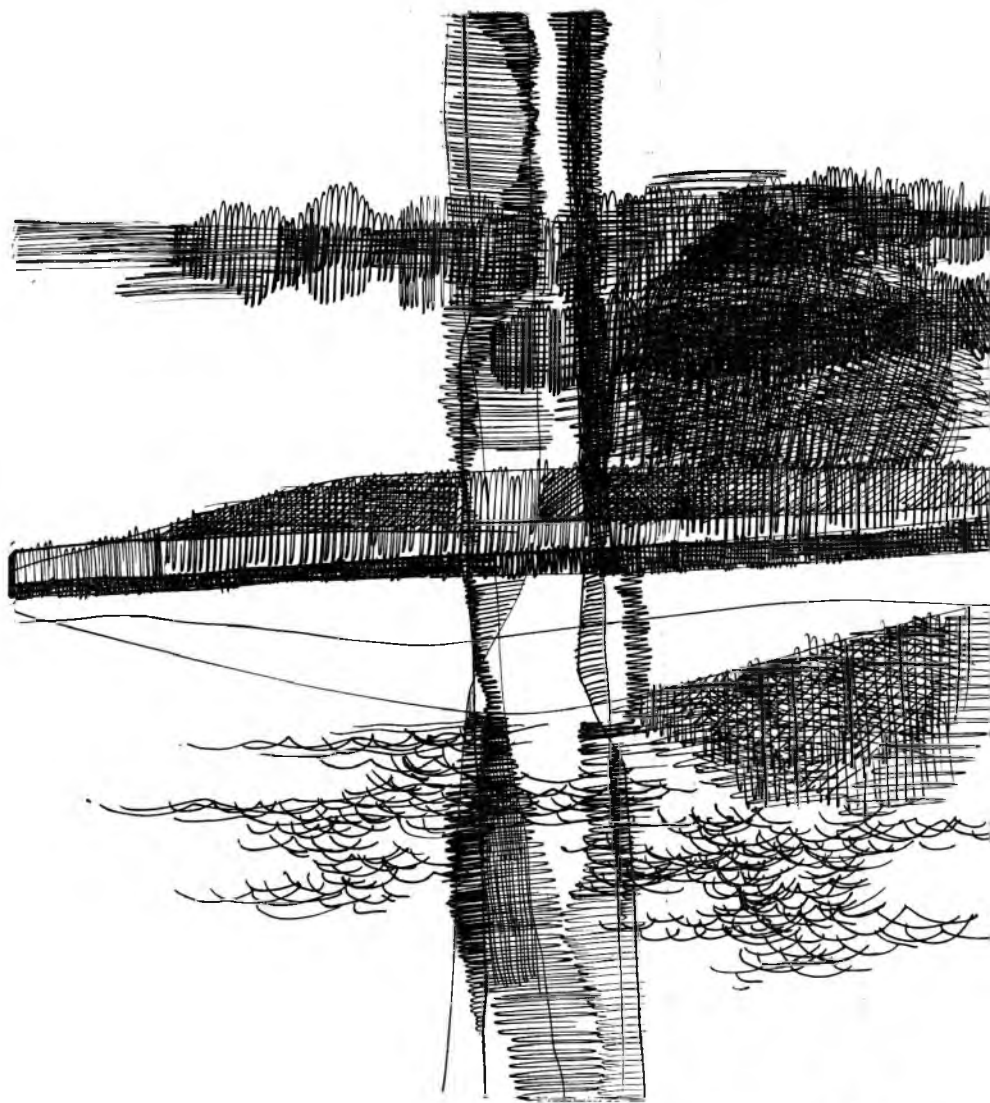
A legfiatalabb kiállítóművész *Mladen Macolic* tisztuló festői eszközökkel a mulandóság, az élmények megőrzésének, megörökítésének gondolatkörében révedez. Az időtlenséget állandósítaná – képcímei legalábbis erre utalnak (Megőrzött emlékek, A múlt partjai). Macolic keresi a kifejezés egyre újabb lehetőségeit, a hagyományos olajtechnikát kollázs-szerű kiegészítéssel is gazdagítja.

Hasonlóképp él ezzel a technikai lehetőséggel *Predrag Gol* is. A komédiás öregedése című képe szinte már nem is számít a hagyományos értelemben vett táblaképnek, hiszen a harmadik kiterjedést is segítségül veszi: képe plasztikusságával már már domborműnek tekinthető. Zsákváson, műbőr és gipsz a kiegészítő kellékei az olajnak, és hatásuk együttesen érvényesül. Nem hat erőltetettnek a vegyes technika alkalmazása, minden egyes képépítő elem, a monokrom szürkés-barna színvilággal egyetemben a kép fontos és nélkülözhetetlen alkotóelemévé válik. A kép témája tulajdonképpen az életbe, a fiatalságba görcsösen kapaszkodó ember vergődése. A komédiának vége, hiába minden. A rácsok börtönszimbólumok, a falak tragikus komorságot árasztanak. Nem egy melodráma ripacszkodó hangoskodása ez, hanem őszinte emberi érzések kavarnak a felfűtött indulatokban.

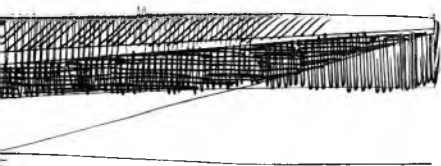
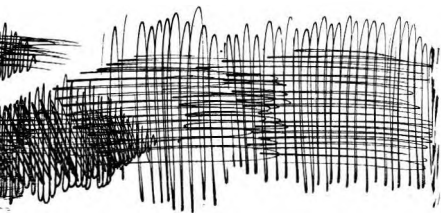
Vladimir Džanko piktúrája kiegyensúlyozott festőiséget mutat. Család című háromalakos kompozíciójának tömörszerűen fogalmazott egyszerűségéért a részletek gazdagsága kárpótolja a nézőt. Érzékeny festői eszközökkel érzékelteti az egymásra utalt kapcsolatot, az idős és a fiatal összefonódó együvé tartozását. Kompozíció című képe a kiérleltebb alkotás. A művész itt is kevés eszközzel fogalmaz. A meleg rozsdabarnákkal közvetlen, bensőséges hangot üt meg, az alaphangulat egyszerűen emberközelbe hozza a képet. A kompozíció szerkezete egyébként a szigorú szimmetriára épül, az ábrázolás síkszerű. Szinte csak jelzett motívumok sejtetik a tárgyi valóságot. Geometrikus alapformává egyszerűsödik a konkrét látvány: ház homlokzata a holdvilág fényében. A kissé sejtelmes hangulat atmoszférájában gazdag képzettársulások ébrednek a nézőben.

Három szobrász is bemutatkozott, kiegészítve azt a képet, amelyet a kiállítás eqésze kelt a nézőben. *Antun Babic* és *Stjepan Brlosic* a hagyományos értelemben vett iskolázott művész. Brlosic az idősebb kettejük közül. Tömörítő módszere kerüli a részletező aprólékosságot. Kórus című fadomborműve rajzos megoldású és szinte maszk-szerű stilizálással igyekszik kifejezni a közös éneklés lényegét, a sok hang egy ének együttséggé harmóniáját. Kislány és Öregasszony című faszobrai tömörszerűek, a formák erőteljesek, ugyanakkor legömbölyítettek. Kerüli a részletezést, keresi a statikus nyugalmat és a biztonságot. Babic bronz reliefjein (Ketten, Kocsi) fanyar groteszkség érződik. Ábrázolásmódja vonalas, síkba terített. A játékos jelenetek mögött mély irónia bujkál.

A harmadik szobrász *Petar Smajic*, a népi faragóművészek kései utóda. Foglalkozását tekintve földműves, de művei a hazai kiállításokon kívül szerepeltek már Brüsszelben, Antibes-ban, Bernben, Brunnben, Sopotban, Varsóban, Tokióban, Edinburghban, Leningrádban, Moszkvában, Budapesten és New Yorkban. Smajic szobrai valóságos népmesei figurák. Az élő fabábú játékos merevsége érződik Fonó asszonyán,

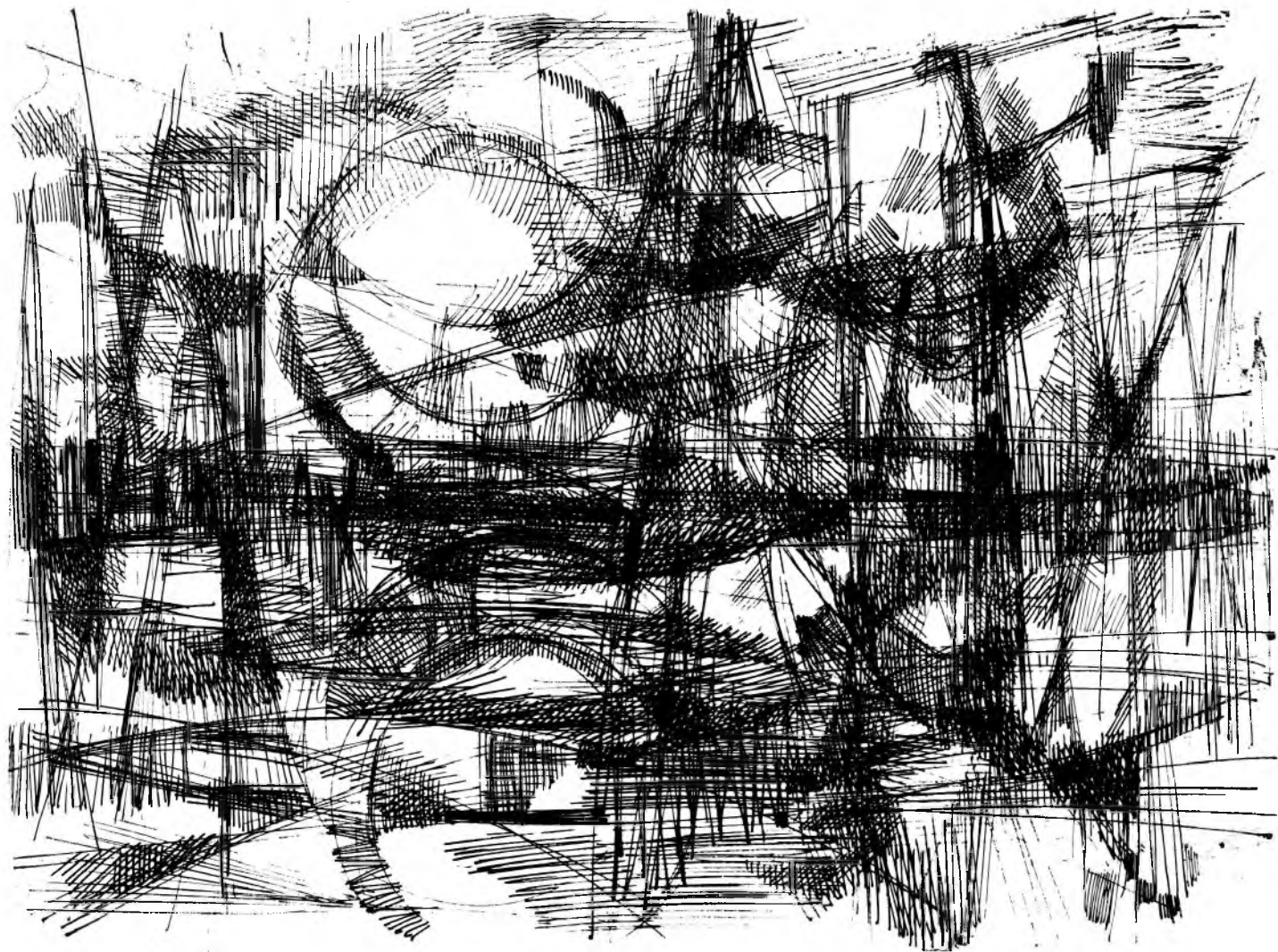
SOLTRA ELEMÉR *rajza*

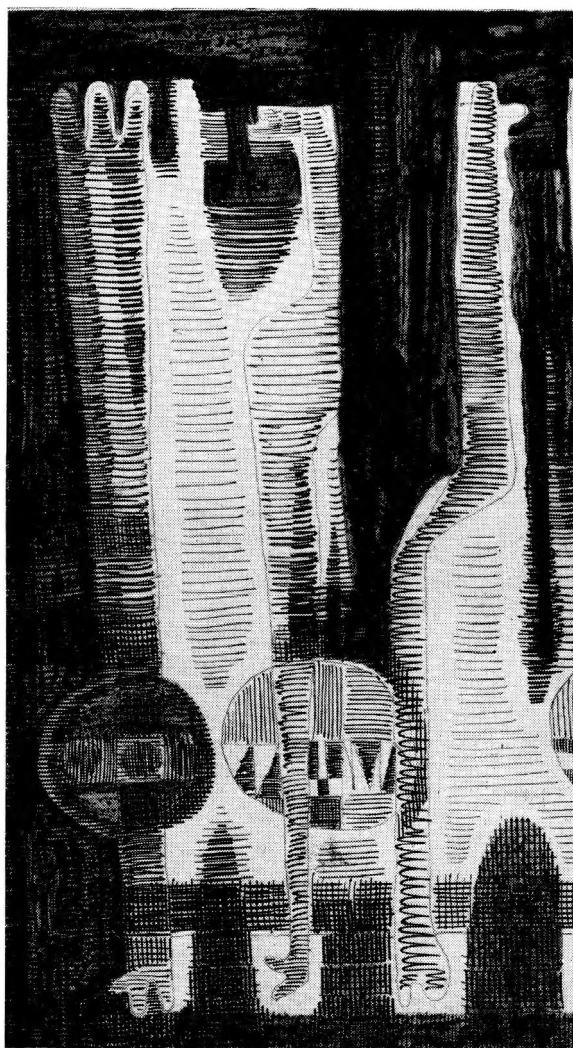
82
966

SIMON BÉLA rajza

BIZSE JÁNOS rajza

LANTOS FERENC rajza

van benne egy kicsi a képzeletbeli vasorrú bába riadt megtorpanásából, görnyedt tartása is ezt a mesebeli figurát emlékezteti. Dalmát parasztja is inkább népmesék hőse, mintsem valóságos élő személy. Smajić azok közül a jugoszláv naivisták közül való, akiknek varázslatos művészetét a közelmúltban Budapesten is megismerhattük. Nálunk a két világháború közti időben tűnt fel és vált népszerűvé a naivista festő Benedek Péter, ő volt a legnépszerűbb azok közül az ösztönös östehetségek közül, akik elsődlegesen a népművészet hagyományaiból merítettek ihletet, megőrizve a gyermeki lélek öntudatlan hamvasságát is. Nálunk ez a gyakorlat nem vált hagyománnyá, a jugoszláv művészet azonban fokozottan megbecsüli és számontartja, egyenrangúnak elfogadja az autodidakta naivokat.

Spontán szellemi légkör, felfogás- és stílusbeli változatosság jellemző ma a jugoszláv képzőművészetre. Ezt igazolja a szlavóniai festők és szobrászok pécsi kiállítása is.

KOCZOGH ÁKOS

Pécsi grafikusok a Dürer-teremben

A sajtó örömmel és ritka megbecsüléssel köszöntötte ezt a várt és régóta aktuális kiállítást. A tisztelgés nyilván s elsősorban annak a művészi felkészülésnek, figyelmes válogatásnak, egységes magatartásnak szólt, mely kizárt kétes értékű lapokat, s valamennyi kiállítót határozott, világos, egyértelmű mozdulattal reprezentált. A találkozás első pillanataiban az egység megtévesztő, s inkább a rokon vonásokra figyelmeztet, mintsem az egyéniekre. *Rabinovszky Máriusz* Martyn Ferenchez címzett nyílt levelében, még 1948-ban, feleletet keres arra a lukácsgyörgyi aggodalomra, hogy vajon az absztrakt művészet nem kapcsolja-e ki az egyedi élmény közeget akkor, amikor a természet alakvilágát, az ember, a növényzet, a talaj, a tárgyak ábrázolását kirekeszti? Nos, ez a kiállítás pontos választ ad az aggodalomra: nem. A magatartás lehet rokon, de valamennyi művésznek sajátos, egyéni, következetes élményvilága van, ebből következően egyéni fogalmazása, formavilága. Ha pedig ez így van, a non-figuratív művészet (hagyjuk el végre a megtévesztő „absztrakt” jelzót!) is kialakíthatja egyéni és egyetemes jelképrendszerét, s míg erejét az egyéni átélés hitele, a kifejezés teljessége határozza meg, éppen ez határolja el a sarlatánoktól és dilettánusoktól.

Az aggodalmat már azzal csökkenthetnénk, hogy az ábrázoló művészetek mellett a kifejező és architektúrális művészetekre is gondolunk (építészet, tárgyformáló művészet, zene) s így ezen a kiállításon sem az ábrázolás feltételeit és eredményeit keressük, hanem azt: mennyire sikerült a kép öntörvényeit megtalálni. Nyilvánvaló, hogy minden természeti jelenségnek és minden emberi alkotásnak megvan a saját rendje, felépítése, szerkezete, mely legfeljebb csak általánosságokban vonatkozik más hasonló jelenségre. Ha pedig a fűnek, madárdalnak, széknek, villanymotornak külön-külön, egyenként saját világa van, miért ne lenne a képnek, különösképpen akkor, ha nem szándéka az, hogy bármely tőlünk függetlenül is létező valóságot ábrázoljon? Végső fokon természetesen minden műalkotás ábrázol s kifejez valamit (az építészet a legelvontabban: a technikai fejlettséget, a lakásigényt, a világosságra való igényt, népesedést stb., stb.) s valamennyi képteremtő képességével teszi ezt, legyen az zene, építészet, vagy tárgyformáló művészet (kerámia, fémművesség, bútór stb.). Ám senki sem kérné számon az építészettől, zenétől vagy ipari művészettől, hogy ábrázoljon is valamit, pedig az ábrázolás lehetőségének birtokában vannak (a zene utánozhatja

a hallott tapasztalati valóságot, mint a programzenében meg is tette, az építészet felveheti természeti alakzatok formáját, s kerámiával, fémmel, üveggel, de még bútorral is ábrázolhatunk). A különbség csupán annyi, hogy az architektúrális művészetnek nem feladata az ábrázolás, a festészet és grafika pedig az utóbbi száz évben mindinkább efelé tart.

Hogy a kiindulás mennyire és mindig a természet, *Kolbe Mihály* fekete filctollal készült lapjai példázják legjobban. Valójában igen egyszerű módszerrel él Kolbe. Lágyszerű filccel ír egymás mellé, a poentilistákhoz hasonlóan, apró s tónusban szinte egyenletes vonalakat. A vonalkák foltszerű sziluettjét adják felhőnek-esőnek, falunak, kiszáradt fának, halászhálóknak, de inkább szuggerálják a „témát”, mint mondják, hiszen csak végső formáikban, körvonalaikban vannak jelen. Grafikáit nem a „felismerhetőség” teszi vonzóvá, hanem sejtelmes világuk, mely puhán és álomszerűen simul a tapasztalati világ szerkezetére.

Nehéz volna eldönteni, hogy ki áll felfogásban közelebb hozzá, *Simon Béla*-e, ha még tematikailag felfogható és értelmezhető toll- és ecsetrajzaira tekintünk, vagy *Soltra Elemér*, amikor összefogott tusrajzaiban (Táj, Kompozíció) rokon felfogással él mint Kolbe, de kizárva minden impressziót. A furcsa ellentét Simon és Soltra között az, hogy bár Simon Bélánál felismerhető egy-egy udvar, fa, alak, valójában elvontabb Soltránál, akinél fölösleges minden visszakövetkeztetés, mert a kép önálló, szuverén valóság, realitás. Simon Béla a sötét és világos, fényárnyék expresszív kontrasztjára épít, Gesztenyefá-jának sötét egységében különösen robusztus, drámai feszültséggel. Soltránál, miként Simon Béla új rajzaiban is, sokkal több fegyelmet látunk, mint a néhány év előttekben. Ahogy a régebbiek kuszált nyugtalanságával szemben ezek belső logikája világosabb, úgy vált hasznára Soltra Elemérnek ez a legjobb képességeit versenyre hívó pécsi közösség. Kétségtelen, hogy néhány mostani grafikája nem idegen Martyn hálós, fátyolszerű vízióitól, de aki vonalvezetésének ritmusa felől közelíti meg, érezni fogja amazok lebegő könnyedsége mellett ezek sűrűségét, a kétféle kompozíciós felfogást elválasztó különbséget.

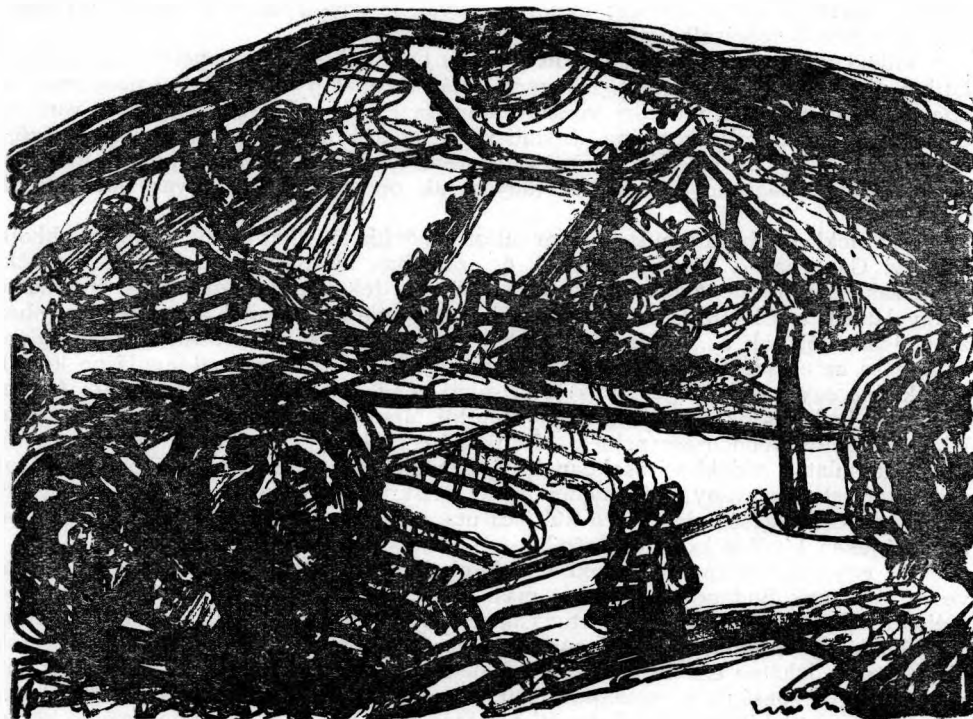
Bizse János is megőrzi szerkesztő elemeiben a látható világ képét. Bármily idegenkedéssel is találkozunk, csak a kulcsot kell nézői kezébe adnunk. Gondoljunk *Úti élményei*-nek nevezett tollrajzára, s emlékezzünk a jugoszláviai Dubrovnik városkára. Hegyoldalba, tenger partjára épült házak lépcsős ritmusára, húzzuk meg azt a láthatatlan vonalat, mellyel ezt a ritmust, a házak, vízben való tükrük, vitorlások, csónakok egészét kifejezhetjük, hagyjuk el a fölösleges részleteket, de vegyük még hozzá a szikrázó fehérséget, a napfény rezdüléseit s ime: nemigen kell több magyarázat, hogy *Bizse János* világában otthon érezzük magunkat, legyen bár rajzainak neve: *Vízparton*, vagy éppen *Szerkezet és Dinamikus Táj*. Azt is megfigyelhetjük immár, hogy témák szerint mennyire változik a ritmus s hol térfelbontással találkozunk (*Úti élmény*), hol meg ívek, körök, négyszögek szintézisével (*Vízparton*). Mindez egyben kizárja azt a gyanakvást, hogy *Bizse János* valamiféle séma szerint dolgoznék, s a világ különböző jelenségeit egy szemléletbe préselné bele. Nem, nála is, a többieknél is természet-indíttatású új és új megfogalmazással találkozunk.

Lantos Ferenc érett, gondosan megmunkált lapjai megint más alkotó természetre mutatnak. Ecsetet és tollat használ ő is, sárgás papíron fehérrel, szürkével, feketével. A térbeliség illúzióját mindig megőrzi s tőleig horizontálisan futó nyílt síkokra és ezekbe helyezett zárt körformákra épít. Egyik recenzora Paul Kleet említi hozzá. Azt fel lehetnék érte: a kiindulásuk talán közös, mindketten zeneileg építenek: vonalat, sítot, tónust – akár a hangokat – egymás mellé s egymás ellenébe, mindég mélyítve, szélesítve, variálva, témába kötve, kioldva, párhuzamosan és kontrapunktikusan, opálos gyengédséggel, finoman porciózott vonalak halk remegésében. Táj? Levegőben és vízben? Lebegés? Mondanak ezek a jelzések valamit? Aligha. S *Lantos* mintha drámaibb is lenne *Kleenél*, komorabb, kevésbé játékos.

Álló alak. Ezt a címet *Martyn Ferenc* adta akvarellal variált tusrajzainak. Mindenféle képaláírást el kellene törölni. Olyan mankó ez, mely megközelíteni ugyan alig engedi a képet, de annál könnyebben megzavar. Még a történelmi freskóknál is fölösleges (mert, ha az a kép nem beszél a felirat helyett, ugyan mit ér?), nemhogy

ott, amikor alakra sem emlékeztetni, sem visszakövetkeztetni nem tudunk. Csapatok és kitarulkozás ez a sorozat, zárt és nyílt formák pompás tömbjei, s mily bizonytalanná válna, aki szélmalomokat vagy megtört kereszteteket látna fejek helyett, szélmalomharcra, kudarcokra utalón. Martynnál nincsenek utalások, szimbólumok, szürrealis sejtetések, alak-variációiról nem kell hogy „eszünkbe jusson” semmi, nem kell felismernünk senkit, egyszerűen mert: nem ez a céljuk. Ezek új valóságok immár, a világ milliárdnyi alakzata mellett újabbak. Nem hasonlítanak önmagukon kívül semmi egyébre, de ettől az időtől fogva vannak, több velük a világ s ahogy a fűszál nem felel a miértre és hogyanra, ezek is némán és drámai erővel sorakoznak föl. Nem megnyugtatóak, – ennyit bárki megállapíthat, – fenyegetők és sötétek, terpeszkedők és telhetetlenek. Nem öslények és marslakók, nem szerves lények s nem szervertlenek. Martyn Ferenc Alak-jai, nem többek és nem kevesebbek. Bármily furcsán hangzik ez így, de minden egyéb belemagyarázás, hamisítás lenne, hacsak nem a biztos kezű, mesterségét kitűnően ismerő alkotó kulturált ízléséről, képteremtő képzetéről szólna.

Ma már talán meg sem kellene említeni, hogy Martyn Ferenc nesztora ennek a pécsi közösségnek, hogy ő szabadította fel alkotó erejüket, vezette őket vissza önmagukhoz, a mához, s a sok művészi út között a tisztas műhelymunkát megbecsülőhöz. Sohasem vallották, hogy az egyetlen lehetséges úthoz. A művészi fegyelem, az őszinteségre törekvés, a magátkereső szókimondás, a biztos kompozíció, a képi tisztaság – ezek a meghatározók, sok tekintetben elhatároló s elkötelező jelzők kíváncsoknak most ide: tiszteletünk mellé, mely a munkát illeti, s várakozásunk elé, amely jövőjükhöz ad reményt.

SIMON BÉLA rajza

A vidéki színházak gondjai

„Aki a színházat meg akarja reformálni, az mondja meg csak előre, hogy melyik színház típusra gondol” – mondotta egyszer Leon Schiller, akinek szavait akkor is érdemes megfogadnunk, ha nincs szándékunkban reformtervekkel előlálni, csupán magánaggódmalmainkat szeretnénk közüggé tenni.

A vidéki színház működési feltételeit nem annyira a társadalmi elvárás, inkább a vidéki város – a sajátos fejlődésű magyar vidéki város – különleges körülményei különböztetik meg elsősorban a fővárosi színházakétól. És elűtő természetesen a vidék színházkultúrájának összképe is. Ami jelenlegi viszonyaink között kézenfekvő, hiszen a vidék színházi igényeit (az Állami Déryné Színház és az Állami Báb-színház kivételével) majnem kizárólag vidéki színházak elégítik ki.

A vidéki városokban működő 12 önálló társulat mindegyike egy-egy régiót (várost és vidékét) szolgálja ki. Bázisuk a befogadó város, amely állandó telephelyet és állandó előadási lehetőséget nyújt a társulatnak. Csak előnyös lehet, ha egy város összeforr színházával, hiszen a közvetlen (színházi előadásokban megnyilvánuló) kulturális hatáson kívül a társulat tagjai a művelődésügy-népművelés egyéb területeit is jótékonyan befolyásolhatják.

Vidéki városainkban az „egy város – egy társulat” elve érvényesül, ami gyakorlatilag monopolhelyzetet jelent, magyarul: más társulat gyér kivétellel nem teszi be oda a lábát. Ennek a művészi verseny hiányán kívül egyéb árnyoldala is van: az előadásválaszték korlátozottsága. A statisztikai adatok szerint a vidéki város nézője évi átlagban 15 féle előadás között válogathat (operaelőadások nélkül), a fővárosi néző viszont átlagosan 150 között (ugyancsak opera- valamint gyermekelőadások nélkül).

A vidéki színházak műsora már aligha bővíthető (legfeljebb felújításokkal). Mihályi Gábornak a Nagyvilág 1966. 6. számában kifejtett gondolata – a vidéki színházak zenés részlegeinek önállósítása – viszont feltétlenül megfontolást érdemelne s úgy látszik a színházak zenei vezetői is támogatják, erre utal a miskolci színház zenei igazgatójának a „Napjaink”-ban tett nyilatkozata is. A prózai társulat különválasztása az előadásféleségek számát is gyarapíthatná (a színvonal-javuláson kívül). De akadna egy másik megoldás is: a társulati vendéggjátékok rendszeresítése. Apránként már bevett szokássá válik, hogy külföldi társulatok Budapesten, magyar társulatok külföldön vendégszerepelnek. Mindkettőre szükség van. De arra is, hogy a fővárosi társulatok vidéki városokban is játsszanak. Ma ugyanis legfeljebb a főváros peremkerületeiben vagy Székesfehérvárott teszik. Vajon miért? S milyen szerepet játszik ebben a kétségtelen (de a külföldi utazások alkalmával leküzdhető) technikai nehézségeken kívül a kényelmesség?

De ugyanígy tesznek a vidéki társulatok is. Nyaranta – érthető módon – szívesen játszanak Budapesten, de egy másik vidéki városban csak ritka alkalmakkor (például: fesztiválon) hajlandók tudásukat megmutatni. Vagy talán meg is lenne a hajlandóság bennük, csak pénzügyi nehézségek, esetleg helyhiány akadályozzák őket? S nem lehetne ezt mérsékeltlen felemelt helyárrakkal (amit szívesen megfizetne a kiehéztet közönség), a vendéglátó színház már „lefutott” előadásainak ideiglenes szüneteltetésével kiküszöbölni? Az ötlet igazán nem új, de a megoldás mégis késik. S ez annál érthetlenebb, mert valaha – még harminc-negyven évvel ezelőtt is – a fővárosi színházak rendszeresen látogatták a vidéki városokat. Ma már nemhogy

együttesek, hanem egyes színészek (rendezőkről nem is szólva) vendégszerepléséről sem határok közötti – profilizását is lehetővé tenné. Ehhez persze sok egyéb, elsősorban koncepciózus színházi vezetőkre és rendezőkre is szükség lenne. A vidéki színházügy vérvesztesége e tekintetben a legnagyobb: a tehetségesek nyomban Pestre áramlanak. A folyamat egyirányú, sőt irreverzibilis is, aki elment, nem jön vissza többé (a színészeknél valamivel jobb a helyzet: amelyikük rossz fát tesz a tűzre, azt vidékre helyezik). A jelenség annyira közismert, hogy felesleges példákkal illusztrálni. S így volt ez régen is. Csakhogy ami elkerülhetetlen a tőkés társadalomban, miért nem akadályozható meg a szocialista színházügyben?

Az elmondottakból azt kell gyanítanunk, hogy a főváros és a vidék színház-kultúrája között a természetesnél nagyobb – a szocialista művelődésügy lehetőségeinek kiaknázhatatlanságából eredő – különbség van. Ennek megszüntetése, szerényebben fogalmazva: csökkentése – bizonyára nem könnyű feladat és minden bizonnyal temérdek, a bennfentes szakemberektől ismert akadályokba ütközne. Vének lenne tagadni, hogy vidéki városaink színházügye a felszabadulás óta sokat fejlődött. A statisztikai adatok önmagukért szólnak: 1950 óta megkétszereződött a vidéki városi színházak előadásainak száma s még ennél is nagyobb mértékben gyarapodott a nézőké. Az eredmények tehát vitathatatlanok.

Ha a vidéki néző mégis elégetlenkedik, akkor ezt igényei természetes fokozódásának kell tulajdonítanunk. De okot adhat erre a magyar színház-történet némely szakaszának a vizsgálata is.

Olcsó fogás lenne egyoldalúan a „mechanizmus” rovasára írni a fővárosi és a vidéki színházügy különbségét és kihagyni a számításból a „vidékiség” jellegzetes megnyilvánulásait: a közönség izlését és az ennek kellenél jobban meghódoló műsorpolitikát. A legjobb példa erre az operett, amely egyre inkább „vidéki ügy”: vidéki kritikusok magáncsatája a vidéki színházakkal.

A Művelődésügyi Minisztérium 1965-ben kiadott „Statisztikai Tájékoztató”-ja szerint Budapesten az összes színházi előadások alig egyharmada operett (és egyéb zenés darab), a vidéki városok színházaiban viszont annyi az operettelőadás, mint prózai és operaelőadás együttvéve.

Előadások száma a játszott darabok műfaja szerint

		Budapest	Vidéki város	Falu
prózai	1963	2180	1954	1379
	1964	2280	1676	1257
operett, zenés darab	1963	970	1668	1389
	1964	974	1859	1562
opera	1963	543	599	14
	1964	554	278	14

A vidéki színházak látogatóinak száma felerészben oszlik meg egyfelől az operett- és zenés darabok előadásai, másfelől a prózai- és opera (balett) előadások között.

Vidéki városi színházak látogatóinak megoszlása műfajok szerint, 1964-ben

prózai darabok	690 870
opera, dalmű, balett	133 151
összesen:	823 029 fő
operett, zenés darab:	822 777 fő

A „Csárdáskirálynő” budapesti diadala közismert. De az talán kevésbé, hogy hazai színpadjaink legsikeresebb szerzője 1964-ben Huszka Jenő volt, akinek három operettjét (Lili bárónő, Mária főhadnagy, Aranyvirág) egy év alatt 500 ízben adták elő, kerekén negyedmillió néző előtt. S ne mulasszuk el hozzátenni: *mind az 500 előadást vidéken tartották!* Az országos ranglistán Kálmán Imre a második helyre szorult: a Csárdáskirálynőt, a Marica grófnőt, az Ördöglovast és a Montmartrei ibolyát csak 200 ezren nézték meg (amiből 150 ezren vidéken).

Az operett henye gyűjtőnév, sokféle zenés darab fér el mögötte. Érdekes azonban megjegyezni, hogy vidéki színházaink 1964 évi legnagyobb közönségsikerű (legtöbb előadást megért és legtöbb nézőt vonzott) darabjai nemcsak, hogy operettek, hanem javarészt a bécsi operett típusához tartoznak. Íme a felsorolás:

Pécs – Mária főhadnagy (53 előadás, 25 ezer néző),
Miskolc – Marica grófnő (68 előadás, 39 ezer néző),
Győr – Szabin nők elrablása (65 előadás, 20 ezer néző),
Kecskemét – Marica grófnő (44 előadás, 23 ezer néző),
Szolnok – Montmartrei ibolya, (44 előadás, 12 ezer néző),
Szeged – Dankó Pista (48 előadás, 18 ezer néző),
Eger – Csárdáskirálynő (50 előadás, 17 ezer, néző),
Kaposvár – Lili bárónő (50 előadás, 26 ezer néző),

[kivétel egyedül Veszprém, ahol a ranglista első helyén a Nagy család II. (38 előadás, 17 ezer néző) és Krasna: Egy vasárnap Ney Yorkban (ugyancsak 38 előadás, 17 ezer néző) osztozott].

A könnyű műfajra természetesen szükség van, éppúgy mint zenés változatára is. Ez józan ésszel aligha kifogásolható. Az már inkább, hogy a vidéki színházak a könnyű-zenés darabokkal a könnyebb, a közönség igénytelen izlésének megfelelő utat választják.

A színház legfontosabb funkciója a szórakoztatás. Fogadjuk el, de akkor fogadjuk el azt is Brecht nyomán, hogy a „színháznak feladata élvezetek formájában ismereteket és impulzusokat közvetíteni”.

Brecht egy német vidéki színház műsoráról irt kritikáival kezdte színházi pályafutását. Félelmetes kritikus volt, abból a ritka fajtából, akinek figyelmét a színház műsorpolitikája sem kerüli el. Mit írna egy mai magyar Brecht a magyar vidéki színházak műsoráról?

Mert hiszen miféle impulzusokat közvetít például a Mária főhadnagy? Szirupos hazafiaskodást. Azt a gyakori érvet, hogy az operetteket zenéjük teszi érdemessé előadásra, eleve semlegesíthetjük. Aki valaha is végigülte egy vidéki színház operett-előadását, megtanulta: a zene huszadrendű operettjeink közönsége számára. A közönség a cselekményre kíváncsi, a zenét csak elviseli. A közönség az operett „tündérvilágát” szereti, a bemondásokon szórakozik, a bohóckodáson mulat. Mondjuk ki – bármennyire is elszomorító: a közönség – színházaink jelenlegi publikumának nagyrésze – giccset szereti. Sőt mi több: követeli.

Vidéki színházaink mentségére szól, hogy kénytelenek is ehhez az izléshez idomulni. A színházaknak költségvetésük, bevételi tervük van, amit teljesíteni kell.

Az egyik nagy vidéki színházunknál a gyakorlatban ez a következőképpen fest:

Elmúlt évi költségvetésének kétharmad részét a színház állami támogatásból fedezte, a fennmaradó egyharmadot a színháznak kellett „megtermelnie”. Bevételekből. Össze is hozták a pénzt. Miből? A legnépszerűbb előadásokból: operettekből. Ugyanennél a színháznál fordult elő (igaz, már az idén), hogy a tavaszi idény két hónapjában majd mindennap zenés darabot adtak elő.

A nyers képlet tehát a következő: az állam évente hatmillió forinttal támogat egy színházat, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy művészi-népművelési működését elősegítse. Hogy a szóban forgó színház 9 milliós költségvetésének fedezetlen 3 milliós része előteremhető legyen, a színház előadásainak felét operettek (és egyéb zenés darabok) játzsására fordítja. Durva számítással tehát az állami dotáció hatmilliós összegéből az összelőadások felének megfelelő hányad: vagyis négy és fél millió forint – javarésztben szórakoztatóipari jellegű célra fordítódik.

Ez a számítás természetesen elnagyolt és természetesen nem mindegyik zenés darab giccs. Mégse oktalan talán a kérdés: melyik művészeti ágban kap ekkora támogatást a giccselés?

Megoldás – úgy tűnik – nincs. Az egyébként is tekintélyes állami támogatás további növelése aligha helyeselhető, de nem is várható.

De vajon valóban oly kiüttlalan a bűvösnek hitt kör? Vannak jelek, amelyek az ellenkezőjére utalnak.

Így mindenekelőtt: az operettrapongás generációs izlés dolga (ezen belül is meghatározott rétegeké) s ma már vidéki városainkban is felnövében van egy olyan nemzedék, amelynek izlésvilágától a „régii magyar operett” s nyomdokain haladó leporolt változatai tökéletesen idegenek. A film, rádió és televízió korában aligha vitatható Jean Marie Serrau igaza: „gyermekünk másként látnak és hallanak, mint nagyszüleink”. A fiatalok különböző rétegei között eddig végzett gyérszámú véleménykutatás is ezt látszik igazolni. Az izlésváltozás természetesen nem adekvát az izlésfejlődéssel, ámbár ennek is akadnak vidéken biztató jelei: a modern drámákat bemutató különféle egyetemi és felolvasó színpadok sikerei.

De mindez inkább csak sejtés. Fogható és egy-egy színház potenciális nézőközönségének az érdeklődését is tükröző adataink nincsenek. De miért nincsenek? S miért nem foglalkoznak véleménykutatással a legérdekeltebbek: színházaink?

A nálunk is ismert Roger Planchon nézeteivel és rendezési gyakorlatával bizonyára lehet vitatkozni, de közönség-szervezési módszereiből tanulni is lehetne. „Amikor Villeurbanne-ban első előadásunkat tartottuk, a színen tizenöt, a nézőtéren négy ember volt” – mondta egyik nyilatkozatában Planchon, akinek külvárosi színháza azóta tömegével vonzza a nézőket. Planchon akkor utalt módszerére is: színháza olyan kérdőívet osztott szét a lakosság között, amelyben a látni kívánt darabok mellett az emberek ügyes-bajos dolgai felől is érdeklődtek. S a színház, ahol tudott, segített, megnyerve ezzel az emberek – későbbi nézői – rokonszenvét.

Színházaink feladatkörét bovszolgálatall tetézni semmiképpen se lenne ajánlatos, de az eleven közönségkapcsolat megtalálása, a potenciális nézőtábor meghódítása alighanem vidéki színházaink legsürgősebb teendői közé tartoznék.

A mélyreható igénykutatás szakemberek dolga, effajta munkára a közönség-szervezés mai – főként üzemi társadalmi munkára alapozott – apparátusa nem alkalmas. A függetlenített közönség-szervezők alkalmazását sürgető Nyáry László (Népszabadság, 1966. május 28.) igazát támasztja alá a gazdasági mechanizmus küszöbönálló átalakítása is: számolni kell majd az óhatatlanul munkaidőben végzett társadalmi közönség-szervezés visszaesésével. De egyedül a függetlenítéstől a színházi közönség-szervezésben éppúgy nem remélhetünk csodát, mint a kulturális szervezőmunka egyéb területein sem. Színházainknak az eddigénél sokkal érzékenyebben kellene alkalmazkodniuk környezetük fejlődéséhez, mindenekelőtt a vidéki városok és környékük iparosodásához s ennek kísérőjelenségeihez: az életmódváltozáshoz. Mindebből meszszemenő következtetéseket lehetne (kellene) levonni – egészen a háromműszakos munkakezdésének megfelelő előadások bevezetéséig, a peremkerületi nézőket haza-szállító autóbuszjáratok megszervezéséig (ami még a nagyobb vidéki városokban is jórészt ismeretlen).

De mindenekfelett: nagyobb gondot kellene fordítani a tényleges vagy remélt közönség színházi nevelésére. Ennek egyik eszközét maguk a színházak nyújthatnák színháztörténeti, dramaturgiai rendezvénysorozatokat („élő” betétszemelvényekkel tarkított előadások) formájában. Nincs olyan művelődési otthon, amelyik örömmel ne adna helyet az ilyesminek. Jobban ki lehetne használni persze a tömegkommunikációs eszközök nyújtotta lehetőségeket is.

A színházra nevelésnek természetesen egyéb, „sajátos” eszköze is lehetne. Divattá vált manapság folyóirat alapítását sürgetni, mégsem hagyhatom említetlenül a levelek „Dialog” című, havonta megjelenő folyóiratát, amely számonként 120–140 oldalon közöl hazai és külföldi drámákat (újakat), film- és TV-novellákat, hangjátékokat, színházesztétikai dolgozatokat s kitűnő kritikákat.

A folyóiratnak még egy felmérhetetlen előnye lenne: állandó helyet biztosítana

a mai magyar drámakísérleteknek. Egyszer már leírtam (Jelenkor, 1965. 2.), de nem mulaszthatom el újra idézni a „Dialog” főszerkesztőjének, Adam Tarnnak a szavait:

„A Dialog célja voltaképpen az, hogy a darabot ne kizárólag színpadi előadása nyomán bírálják el. A szerző ne legyen kiszolgáltatva a színházigazgatók kényérékedvére, ne függjön attól, hogy darabjának bemutatásához van-e a színháznak megfelelő színészgárdája...”

A „Dialog” (amit egyébként azonos című és rokon jellegű folyóirat alapításával a svéddek is „leutánoztak”) kelendő folyóirat, egyedül Varsóban 1500 példány fogy el belőle. S hogy a lengyel színházaknak mégsem okoz konkurenciát, bizonyítja a folyóirat által felfedezett és utána robbanó sikerrel bemutatott számos darab.

A színházkultúránk állapotát taglaló írások újra és újra lengyel példákra hivatkoznak. Nowa Huta Népszínháza immár Magyarországon is fogalomná kezd válni. Ezúttal – elfogulatlan leírás nyomán – hadd említsek egy másik, kevésbé ismert kezdeményezést: a „czestochowai kísérletet”.

A Czesztochowai Területi Színház 1962/63 évi idényét mai lengyel drámák ősbemutatóinak szentelte. A színház lemondott a vidéki színházak szokásos műsormodelljéről, a „katalógus-színház” nálunk is szokásos műsorszerkezetéről, kizárta műsorából a klasszikusokat és a kassza-darabokat egyaránt. Ez önmagában még nem egyedülálló (bár minálunk ehhez fogható is alig akad). De az viszont már páratlan vállalkozás, hogy a színház lemondott a befutott lengyel szerzőkről is (Mrožekről, Rózewiczről stb.) és kizárólag első bemutatós szerzőket avatott! Tették ezt avval a szándékkal, hogy megmutassák: a lengyel dráma új hajtásai nem szorulnak bizalmatlankodó színházigazgatók könyörületére. S a kísérlet – csodák-csodája – sikerült. Pedig hat lengyel ősbemutató volt egyetlen idényben. És ami még hihetlenebb: a próbálkozás pénzügyileg sem bukott meg: a vajdaság összes színháza közül a czestochowai teljesítette a legjobban bevételi tervét.

A czestochowai kísérlet (amit kezdetben Lengyelországban is örültségnek tartottak) természetesen nem volt állandósítható. De állandósult a színház merészsége: vidéken, „nehéz területen” 1966-ban újabb lengyel ősbemutatókon kívül Brecht, Vologyin, Bulgakov, Klima darabjait vizsik színre.

S ha más nem, ez a merészség jó tanulság bátorságban nem mindig jeleskedő vidéki színházaink számára.

NAGY L. SÁNDOR

Szeget szeggel

Shakespeare keserű vígjátéka a Pécsi Nemzeti Színházban

Mint nyolc éve mindig, most is Shakespeare-darabbal nyitotta meg új évadját a Pécsi Nemzeti Színház. Szép hagyomány, de szép újítás is ez, mert józan, – ha úgy tetszik – intellektuális mértéktartás van benne, s valami bájos, – a pécsiek úgy szeretik mondani: – mediterrán harmónia.

Dobay Vilmos, a pécsi Shakespeare-ciklus főrendezője is arra törekszik, amire most, a nagy drámairó újabb reneszánsza idején, minden igényesebb színházi ember: igyekszik lehántani műveiről a multszázadi rétegeket, hogy tartalmukban-formájukban egyaránt hozzáférhetőbbek legyenek a ma embere számára. Dobay talán más magyar rendezőknél is tudatosabban és következetesebben tudja elkerülni azonban ennek a munkának egy manapság nagyon divatos velejáróját. Azt, hogy miután meg-

szabadítottuk a romantikus máztól Shakespeare-képünket, most az „aktualizálás” és „modernizálás” ürügyén – valójában azonban Zeferellit vagy éppen Peter Brookot másolva – a mai polgári nihilizmus abszurd lepedékével vonjuk be azt.

Nem tagadhatja természetesen senki a groteszk, sőt az irracionális elemek jelenlétét sem Shakespeare drámáiban. Kutatók egész serege dolgozik annak megfejtésén, hogy miként szövi ez a „szabálytalan” zseni a tragikus és a komikus, a feséges és az alantas sokféle szálából műveinek színes szövetét. Azonban leegyszerűsíteni ezt a csodálatos gazdagságot a Beckett-féle drámák abszurd látásmódjára, ahogy híres *Sok hűhó*... rendezésében Zeferelli, s nyomában annyi más, nála kisebb tehetségű színházi rendező teszi, – durva egyszerűsítés, megbocsáthatatlan divathóbot.

Talán éppen a *Szeget szeggel* az a Shakespeare-mű, melynek színpadi megvalósításakor a legélesebben csaphatnak össze a nagy költő „modernségét” különféle-képpen értelmező vélemények.

„Dobai Vilmos rendezése megpróbálta feltámasztani a színpadainkon népszerűtlen groteszket. De minthogy ő is tarka mesének tekintette a darabot, a feltámasztás nem járt sikerrel, legalábbis nem sikerült kicsiholnia a darabból mindazt a modern szemléletet, amely miatt Shakespeare színműve ma is modern.” Így fogalmazza meg a pécsi előadás kapcsán Molnár G. Péter a Népszabadságban (1966. okt. 6. sz.) azt a véleményt, amely szerint Shakespeare modernsége, aktualitása – legalábbis a nagy tragédiák korszakában, mikor a *Szeget szeggel* is íródott, – társadalomszemléletének pesszimizmusában és az ennek megfelelő groteszk színpadi látásmódban keresendő.

Ebben az értelmezésben a *Szeget szeggel* valóban a letragikusabb Shakespeare-mű, – a tragédiák felemelő és megtisztító katharzisa nélkül. Abszurd dráma az emberi és társadalmi kapcsolatok megbízhatatlanságáról, a hatalom és a rend szükségyszerű ember-ellenességéről. Vincentio herceg valóban nemcsak a „jó tréfa” kedvéért bízza az urakodást Angelora, hanem mert vele akarja elvégeztetni az elszabadult erkölcsök megzabolázásának hálátlan feladatát. S így, mikor a „tréfa” nem sikerül, korántsem csak Angelo bukik el, hanem vele együtt a herceg, – s a törvények is. De mint emberek is: különbek talán Angelonál a herceg s tanácsosai, akik képmutatónan védelmazik a törvényeket, melyeket titkon maguk is meg-megszegnek? S akár a csodálatos Izabella, kinek drágább szüzességi fogadalma, mint testvérbátyjának élete? Valamennyire is emberszabású embernek – ha nem számítjuk a korhely léhűtőket – csak a Porkoláb, Pompeius, a bordélyház csaposa, s Rénes, a hóhér lát-szanak. Mindenki másnak el kell buknie az eredeti címben foglalt ótestamentumi törvény értelmében: „Amilyen mértékkel mértek, olyannal mérnek néktek!” Mivel-hogy ki is tehetne eleget az ilyen szigorú törvényeknek?

Nos, legyen kinek-kinek a maga hite szerint! Lehet, hogy I. Jakab trónra lépésének idején mindezt maga Shakespeare is így *gondolta*. De nem így *írta meg*! És talán nemcsak azért, mert – mint a rossznyelvek mondják – társulatának akkor éppen nem szomorú-, hanem vígjátékra volt szüksége. Hanem mert – bármilyen mű-fajban is alkotott – Shakespeare vérbeli *drámairó* volt, s tudta, hogy a passzív nihilizmusból soha nem születik igazi dráma.

Dobai a sápadt szomorújáték helyett vérbő, csaknem vérszagú komédiát rendezett a pécsi színházban, egy nagyon időszerű csattanóval. Ez a társadalmi mondani-való a mű angol címéből kikövetkeztethető másik vonatkozásra, a szelidebb, humanistább újtestamentumi igazságra utal: „Ne ítéljetez, hogy ne ítéltessetek!”

Ezenközben, s talán éppen ezáltal, jelentős emberi tartalmakat is fel tud mutatni az előadás, elsősorban két színésznek nyújtva át egy-egy teljes jellem megformálásának és kifejezésének lehetőségét: *Bánffy György*nek Angelo, és *Mesz-léry Judit*nak Izabella szerepében.

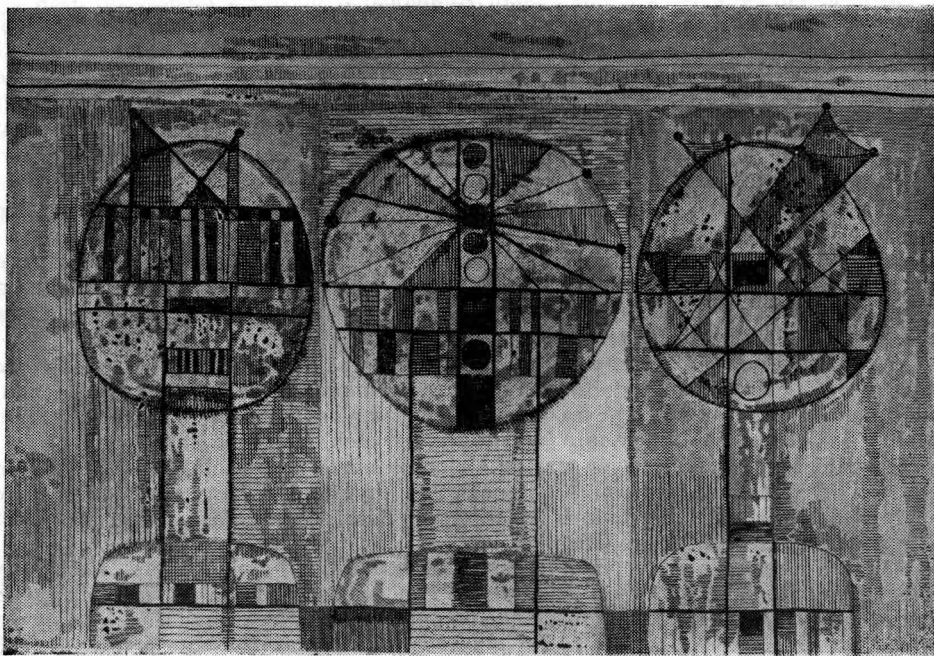
Angelo a rendező koncepciója szerint úgy lesz drámai alak, hogy – a több-keve-sebb képmutatással takargatott cinizmus és hitetlenség idején – *hisz*, vagy leg-alábbis *hinni akar* azokban a törvényekben, melyeknek végrehajtásával megbízták. Bánffy ezt az alaphelyzetet motíválja mindvégig a tőle megszokott pontos és finom árnyalatokkal, alakítása így lesz a pápánál is pápább lenni akaró kispolgári prüdség és jezsuitaság tragikomédiája.

Izabella bonyolult szerepével a szép tragikai adottságokkal rendelkező Meszléry Judit birkózik. Hogy kevesebb meleg érzést indít meg a nézők szívében mint nagy és méltó ellenfele a darabban: Angelo, az valószínűleg nemcsak a fiatal színész nő gyakorlatlanságával és időnkénti merevségével magyarázható. A rendező – élve az író által adott dramaturgiai lehetőséggel: Izabella „helyettesítésével” Angelo ágyában, s a szerencsés kifejtéssel, – komédiát rendezett. Ezen a fűrészpóros és édeskés vérszagot árasztó színpadon azonban valóban nem sok keresnivalója akad az Izabella-féle tisztán, „szüziesen” tragikus alkatoknak. Ezért nem indít meg bennünket különösebben a darab „kibővített” befejezése: a herceg kikoszorúzása, mely Izabella szerepének ívét szépen tetézi ugyan be, de a darab egészének hatását nem tudja befolyásolni.

Annál otthonosabban mozognak a deszkákon a prófétáló bolondok és bolondozó próféták, akik azonnal emberi nyelvre fordítják mind a kiábrándult pesszimizmus, mind a fennkölt humanizmus szövegeit, így adva meg az előadás igazi stílusát és értelmét. Közülük is ki kell emelni *Paál László* és *Karikás Péter* remekbeszabott karakter-figuráját.

Sokat vitatkoztak már a Szeget szeggel-ről irodalmárok és színházi emberek egyaránt. A darabnak egyetlen értelmezése sem lehet önmagában teljes. Egy-egy rendezői elképzelés csak arra vállalkozhat, hogy ennek a sokszólamú műnek minél nagyobb gazdagságát tegye élővé és valóságossá a kortárs közönség számára.

Erre a feladatra a pécsi színház most is önálló és felelős, korszerű igényességgel vállalkozott.

LANTOS FERENC rajza

POMOGÁTS BÉLA: *Nyugtalanság nemzedéke*

SÓS ENDRE: *A cenzúra árnyékában*

NEMES ISTVÁN: *Bori Imre: Radnóti Miklós költészete*

KURCZ ISTVÁN: *Galambos Lajos: Zsilipek*

ANGYAL ENDRE: *Dante a középkor és a renaissance között*

BÁNDY GÁBOR: *Dunántúli Dolgozatok*

POMOGÁTS BÉLA

Nyugtalanság nemzedéke

Négy fiatal költőről

1.

Néhány éve heves viták zajlottak a fiatal írók életformájáról. Kényelmesek, nem szeretnek kimozdulni a kávéházak óvó üvegtáblái mögül, elkerülik az élet áramait. Ezek voltak a vádak, valljuk meg, nem is igaztalanul. Úgy tűnik, azóta sok minden megváltozott: új nemzedék érkezett, amely a való világ fagyos vagy forró leheletét fújta a költészet talán túlságosan is kondicionált levegőjű termeibe. Baranyi Ferenc, Székely Dezső, Soós Zoltán, Agh István, Horgas Béla versei újra a külvárosból és a faluból hoztak üzenetet; azokat a közösségeket és tájakat képviselték, mik már annyiszor oltottak friss vért, hő indulatot vagy eleven felismerést líránk szervezetébe. Az a négy költő – Bella István (*Szaggyatott világ*), Ratkó József (*Félelem nélkül*), Raffai Sarolta (*Részeg virágzás*), és Parancs János (*Portölcser*) –, ki első kötetével az idén jelentkezett, őket követi. Nem témáikban vagy műhelyfogásaikban, hanem őszinteségükben; Herbert Read találó szavával: az őszinteség forradalmában. Életükből lobbantják fel az alkotást; az „ars vitae” mindnyájuknál megelőzi az „ars poeticát”. Megelőzi? Inkább azonos vele. Az igazi költőknél mindig a megélt sors és a vállalt feladat írta a poétika törvényeit.

Mindannyiuk sorsának van valami jellegzetes karaktere. Bella István kilenc éves kora óta dolgozik, az ön- és családfenntartás kemény parancsát még gyermekéveiben mérte rá a világ. Ratkó József hasonló mélységből érkezik: gondokkal vert munkások közül, lázító gyermekkorából. Tizenegy helyen végezte iskoláit, volt lelencgyerek, gyermekvárosi polgár, egyetemi hallgató, segédmunkás, tanító, könyvtáros. Első eszmélkedése mögött egy részeges apa árnyéka állt s a nyomorúságos, megcsalt gyermekkori világ. Raffai Sarolta falusi tanítónő, két gyermek anyja: őt sem valami belterjes irodalmi élet küldte. Parancs János pedig egyenesen a kilátástalan

magány fojtó közegében vált költővé. Tíz éve sodródott az emigrációs lét szerencsét, gyalázatot, elidegenedést egyként kínáló próbái közé. Nem vert gyökeret, nem találta meg otthonát, magányos maradt; s ha barátaihoz menekült, a külön magányból csak valami még szívszorítóbb és bénítóbb közös magányba érkezett. Ezért tért haza.

Szándékosan időztünk ennyit személyes sorsuknál: hiszen ez lirájuknak forrásvidéke. Van mit versbe emelniük, megvallaniuk. Talán ezért ragaszkodnak annyira a próbált sors és a vallomásos líra klasszikusaihoz: József Attilához, Juhász Ferenchez, Nagy Lászlóhoz. Közismert, hogy a néhány éve fellépő új nemzedék József Attila költészetének erőteréhez igazodik. S örömmel figyeljük, hogy többé Juhász és Nagy sem rendhagyó és külön álló óriás; e fiatalok őket is követik. „Marakodunk foszló árnyékodon” – mondja Bella Juhász Ferencnek, szinte azzal a szenvedéllyel, mivel Juhász szövegét József Attilához. Persze nem dikciót és eszközöket tanulnak tőlük, hanem költői etikát, viharzást és lendületet. Azt az igényt és elhivatottságot, mit Juhász is, Nagy is Ady, Bartók és József Attila példájában ismert fel.

A kihordott sors és a mesterek neve azt sejteti, hogy e nyugtalan nemzedék a harmóniát rombolók és új harmóniát építők nyomdokába kíván lépni. Bella, Ratkó, Raffai és Parancs kötete valóban arról vall, hogy költőik nem elégszenek meg az érzések és a gondolatok, a világtér és a magatartás hagyományos-szokványos harmóniájával: sorra felbontják, megkérdőjelezik a régi összhangzatokat. Azt, amire törekszenek: valami új, tisztultabb és emberibb harmóniavilágot még nem, vagy csak egy-egy hangsúlyosabb versben sikerült elérniük. Közérzetük még a nyugtalanság, világtérünk diszharmonikus elemei foglalat, magatartásuk a vívódás, nem egyszer a vergődő belső küzdelem. Igazi értékük: őszinteségük, az, hogy nem rejlik közhelyekbe s nem fojtják retorikába vívódásaikat.

2.

Bella Istvánnak a látvány csodáitól, a világ varázsainak megejtő összhangjától kellett elszakadnia. Vannak versei, mik a természet és az ifjúság impresszionisztikus bővületében születtek. A *Tavaszi előtt* a „fékevesztett szabadság” himnuszát hirdeti, a *Zúdulás* a fiatalság lobogó erejének dicsérete. Olykor Nagy Lászlóra emlékeztető merészséggel idézi meg a természet képeit, kapcsolja össze a látványt és a látomást: „Augusztus van, agancsosodnak / szarvasok, bikák dulakodnak. / Parázson ágaskodó ménnek / harapdálják hasát az éjnek” (*Cséplés*). E csupa szertelen lobogás szenvedélyes költőről árulkodik, akinek bizonyára nem elég az a harmónia, amit a természet és az ifjúság kínál tud. A *Nyugtalanágban* a meg nem elégedés rapszodikus indulata forr, a *Szelid ég*, a *Torló téli tél* és a *Magány* pedig félelemről, szorongató élményekről, fagyos elhagyatottságról panaszkodik. Bellát nem filozófiai nyugtalanság hajtja, inkább a hétköznapi élményei, csalódásai. Közöttük válik keserűvé a felfedezések izgalma, vergődéssé a világra csodálkozás korábbi mámoros öröme. E megrendült harmóniából mégis a továbbjutás lehetőségét csikarja ki: a varázslat szertefoszlása felelősségére figyelmezteti.

Ezért fordít hátat a külvilág immár kialakuló csodáinak, s tekint önmagába, tart szigorú önvizsgálatot. „Le kell tépniem utolsó ingem, / hogy őszintén higgyek és szeressem” – írja a *Tékozló meztelenségben*. A *Válasz nélkül* önelemző, fájdalmas sorokban pedig küzdelemre, vívódásra szánja el magát:

... nem tudok mást
mint vállalni a dalban szertefoszlást,
ami rámméretett,
tudva, míg más éltét szabadon éli,
nekem ez jutott, kinlódni és megélni
költészetemet.

...
mondjam a jót, a többi nem a dolgom
nekem elég, ha kisajgom és kimondom,
mire a csönd tanít.

Ezzel már feladatot is vállalt: küzdelme-vergődése – úgy akarja – mások támasza, erősítője legyen. Ezért fogalmazza versbe többször is a derékig földbe vetett kovácslegény balladáját. „Kit földbe vetettek derékig / ízekre osztja magát” – vallja a *Legendában*: a kor vívódásainak, nyugtalanságának átélésében a közösség szolgálatára vállalkozik. S e szolgálatban talál új és magasabb rendű harmóniát.

Ha Bellának az ifjúság és a szerelem igéztein kellett tülemelkednie, Ratkó Józsefnek egy szerepen. A fiatal József Attilától örökölte ezt, a *Nincsen apám*... költőtől. Szertelenség, lázadás, hetyke türelmetlenség vegyül el ebben a magatartásban. Van benne némi póz is: kócos fellépés, makacs szabadszájúság. De van őszinte fájdalom és tisztaságigény is: „Izgatok, élek fillértelenül. / Ordas szavam már sohse szelidül” – mondja inkább szomorúan, mint kihívóan a *Játék-komolyan* soraiban. Ratkó tudja, hogy e vagánykodó virtuson túl kell emelkednie, és hivatást kell fogalmaznia. Energia van benne elég: a nélkülözések, a munka megedzették, büszkén jelentheti ki: „gerincemet Hephaistos kalapálta színacélból” (*Én*). Ezt az energiát szigorú költő-etikával akarja valaminek a szolgálatába állítani. „Lennénk szerszám a tenyerében, / jó íz osztandó kenyerében, / jobb vére volna a mi vérünk / az ő repedt, lassult érében; / gyönyörűt szőljon: szava volnánk – / aztán már sohse szólnánk!” – kínálja fel magát, erejét, fiatalságát valamilyen értelmes és emberi feladatnak az *Isten mellett* záró szakaszában. „Adjatok / annyi erőt, annyi hitet, / hogy értelmesen s szabadon / szolgálhassak mindenkinek!” – kéri a sorsát összefoglaló bevezető versben (*Apám*). Méltó hivatást a közösség szolgálatában talál: „ha én szólok – sem magamért, / kollektív bánatért, bajért, / rontott hitű parasztokért, / kemény, egyforma életért” – írja a *Szégyentelenül*ben. Ez az elhivatottság köti meg eleddig szertelen indulatait. A láng, mi szavában és mozdulataiban lobog, így feladatot kap: szükség van eleven, de fegyelmezett lobogására. Ratkó legszebb versei a fegyelem és a szenvedély egységét-összhangját hirdetik. E kettős erő emeli ki őt a forrongó és lázas ifjúság gyötrelmei, sérülései és átkai közül:

Itt másképp élni nem lehet már,
csak vasból való fegyelemmel;
másképp szeretni nem szabad már:
forró, kegyetlen szerelemmel”

– hangzik a címadó vers (*Félelem nélkül*). Ez a felismerés igéri a harmóniát.

Raffai Sarolta sorsa is kínál egyfajta csendesebb, hagyományosabb összhangot. A természettel közösségben élő ember derűje (*Föld, ember, folyó*), az anyaság és a hitvesi szerelem idillje (*Mikor felsirt, Kettős magzattal*), az ifjúság „részeg virágzása” – „csoda az élet s az marad” (*Hagyjátok hinnem*) – megannyi lehetőség, hogy megformálja belőlük boldogságát és költészetét. Ő azonban nem elégszik meg a csend és a derű ajándékaival: túl tud emelkedni azokon a kereteken, miket asszonyi sorsa kimért, a család, az iskola, az otthon meleg és óvó világán. *A megszolgált magányig* című verse ez a tülemkedés. Kiss Ferenc e verset a Nagy Lászlón inneni líra egyik legfontosabb darabjának nevezte (Kritika 1966. 8. sz.). Igaza van: Raffai Sarolta itt valóban a személyes élményt – a gyermekszülést – tágitja a küzdelem és az eredmény viszonyának általános érvényű megfogalmazásává. Nem éri be azzal, hogy a szülést az anyaság győzelmes-fájdalmas idilljeként mutassa fel: ismét elnyert függetlenségét, e „megszolgált magányt” ünnepli. Azt hirdeti, hogy a küzdelem legfőbb értelmét éppen megoldódása jelentheti.

nem éreztem már, csak valami halk,
majd harsogóvá érő diadalt,
hogy aki kettő voltam s millió éve
rabként zárva iszonyú kettősségbe,
a súlytalanok magasságát járva
eljuthatok a megszolgált magányba,
hogy ne termőföld, se áldott keret,
még isten se: újra csak én legyek.

Ez a vers elveti a szokványos megoldást, s mélyebben keresi a felszabadító harmóniát. Raffai Sarolta az egyéniség kiküzdésének módozatait kutatja (jellemző verse például a *Más hitével nem lehet*), elutasítja a készen talált harmóniát, mégha vívódások árán is, de saját világot akar építeni. Ő is átéli a költészet közösségi felelősségét: „mindenkivel együtt égni, / sorsom gonddal megcserélni” – hirdeti a *Számvetésben*. Sorsának – gondjainak oldozgatása tehát túlmutat önmagán: merész és intellektuális eredményeiben a szolgálat szenvedélye ölt testet.

Parancs János az a költő, akinek nem valamiféle szokványos harmóniát, hanem a felbomlott összhang világképét kell meghaladnia. Személyes sorsa: magánya, gyökértelensége; és filozófiai nyugtalansága: szorongása, végzettudata egyformán diszharmonikus világot festenek elé. Megrendítően őszinte versekben (*Rítmusok, Sivatag, Hét toronyban*) vall magányosságáról, sivatagossá vált napjairól. Sokszor már a végső magánya, a pusztá lett Samuel Beckett színpadi metaforáinak komorságával megrajzolt vermébe hull: „silány valómat összefogni nincsen már semmi kedvem. / Magamtört csapáson, sebzett hittel, / tetézve bűnnel, emésztő félelemmel / a kotyogó tengert hallgatom” (*Párizsban maradtam*). Ez a magány igen fogékony lelkiállapot a modern ember filozófiai nyugtalansága számára. A halál személyes félelme, az emberiség fölé súlyosodó atomháborús fenyegetés, a tűnékeny emberi lét szembesítése a tudományos eredmények fényében egyre végtelenebbnek tetsző világgal – ezek Parancs nyugtalanságának és szorongásának okai. A *Magyarázat* a gondolkodó ember tririkus fegyvertelenségéről beszél, a *Látomás* a pusztulást félelméről vall, *Az enyészet közönye* pedig már egy kiürült és közönyös világ ijesztő látványát vetíti elénk. Parancs, miként Juhász Ferenc is, gyakran viaskodik az ember-utáni, sivatagos föld látomásával. *A falvak csöndje* szürrealista képei (például: „Ketyegnek bomlottan a vízbe dugott órák”) éppen ezt a kietlenséget hivatottak érzékeltetni.

A diszharmonikus érzéstömbökből megszülető magasabb harmónia ígérete azonban nála is jelentkezik. Eppen a legkiábrándultabb, legreménytelenebb versek közegében gyűlik annyi erő, ami megindítja olykor a továbbjutás gépezetét. „Összegyűjtöm indulataim / mint esőt a vermek / és elindulok szemközt a rombolással” – mondja a *Védtelenül*; „nem adhatom meg magam; / bár csöndes az éjszaka és néma a kinti világ” – hangzik a *Szobában*. A *Hét toronyban* pedig a valóság szerelmét szegzi a kísértetek ellen:

Arcomon könny, vér, verejték;
nyugodt nem,
csak mint a tölgy konok vagyok.
Körmeimmel a földön,
amiből vétettem,
megkapaszodom.
Akkor nem tép el
cifra szó, méla álom.

Az alkotás erejében bizik és a szerelemben: az *Orpheusz az alvilágban* a küzdelem makacs kényszerét hirdeti, a *Te meg én* pedig a szerelem hatalmát, felemelő erejét. Végül pedig ő is szolgálatnak szánja vívódásait: „amíg erőm lesz rá, ingyen is táncolok” – mondja a *Romantikus vallomásban*.

3.

Nyugtalanok és vívódók ezek a fiatalok, bemutatkozásuk csupa kérdezés és önfeltáró vallomás. Mindnyájan elvetik a gondtalanságot, elutasítják azt a – Nagy László találó kifejezésével – „fordított orfeuszi helyzetnek” mondható állapotot, mi szelíd derűt és békét, felhőtlen harmóniát és könnyű győzelmeket kínál. Többre vágyanak, s ezért küzdelembe vetik magukat – önön énükkel, környezetükkel, a világgal kell viaskodniok –, hogy kiküzdjék a harmóniát. Sebeket szereznek, nem ritkán

kudarcok érik őket, mégis küzdenek. Bella, Ratkó, Raffai és Parancs valami nyugtalan, vívódásból kiforró összhangot akarnak megteremteni.

Közös törekvéseikről beszélünk, mégis hadd hangsúlyozzuk, hogy nem szabad őket egyetlen meghatározás alá kényszeríteni. Hiszen Bellát az emberi magatartás vallatja, Raffait az asszonyi sors, Ratkót gyakran a közélet és Parancsot majdnem mindig a filozófia. Mégis közös bennük a küzdelem és az önfeláldozás etikája, a harmónia megalkotásának vágya és fegyelme. Közös az őszinteség, de közös a szolgálat nemes indulata is. Láttuk, mind a négyen a közösség, mások, az emberek mellé kötelezték el magukat: gondokat szeretnének oldozni, a lélek zavaraiiban és vajúdá-sában segíteni. E törekvések és vállalkozások teszik őket egyetlen nemzedék sorsosaivá. Miként előttük Ágh Istvánt, Székely Dezsőt vagy Horgas Bélát és utánuk azokat a fiatalokat, akik még csak a folyóiratok lapjain mutatkozhattak be. Hadd soroljuk fel nevüket, azok nevét, akik érzésünk szerint e küzdelmes nemzedékhez tartoznak: Rózsa Endre, Sumonyi Zoltán, Botár Attila, Iszlai Zoltán, Kerekes András, Ács Jenő, Fanta Mária, Bisztray Ádám, Szerb György. Egy nemzedék arcéle rajzolódik fel bennük. Nyugtalan, de ígéretes nemzedék.

A cenzúra árnyékában

Nyolcszázoldalas kötetben adta ki a Magvető Könyvkiadó azt az izgalmasan érdekes antológiát, amely a Horthy-korszak cenzúrájának működését világítja meg betiltott cikkek és versek tükrében.

Markovits Györgyi, a Széchenyi Könyvtár úgynevezett „zárt anyag”-ának legjobb ismerője, aki már régebben is jelentős tanulmányt és összeállítást hozott a közönség elé *Üldözött költészet* címmel, és Tóbiás Áron, akinek sok lényeges irodalomtörténeti dokumentumot köszönhetünk, most olyan válogatást adott közre, amely a maga nemében úttörő jelentőségű. Tőlük való az előszó is.

Részben politikai történet, részben irodalomtörténet, részben pedig a büntetőjogi kor-szellelem érvényesülésének története Markovits Györgyi és Tóbiás Áron együttes munkája, amely lehetőséget ad a magyar cenzúra históriájának megírására. Az *Üldözött költészet* és *A cenzúra árnyékában* után várva-várjuk a beígért harmadik művet, *A cenzúra története*-t is.

Ennek természetesen jóval nagyobb terület-re kell kiterjednie, mint a jelenlegi antológiá-nak, amelyből hiányzik az üldözött drámák és üldözött filmek regénye. (Egyébként legyünk igazságosak: *A cenzúra árnyékában* így is olyan kötet, amelyhez hasonlóval mindeddig kevés ország dicsekedhet. Ezen a tényen az sem változtat, hogy a magyar cenzúra törté-netének megírótól árnyaltabb, többszem-pontú, áttekinthetőbb és nagyobb appa-rátusú feldolgozást várunk.)

A Bach-korszak óta sohasem volt Magyar-országban kegyetlenebb könyvüldözés, mint a Horthy-fasizmus negyedszázadában. Horthyék könyvpusztítással kezdték, amikor a Magyar Tanácsköztársaságnak idegen fegyveres erők-kel történt leveretése után uralomra kerültek, és Horthyék ugyancsak könyvpusztítással fe-jezték be, amikor átadták a megszálló német fasiszta szövetségeseiknek a hatalmat.

A magyar irodalom és művészet üldözése és zúzdába küldése 1919 őszén indult el, ami-kor Friedrich István, a kalandorminiszterel-nök utasítására rendőrök és csendőrök gyűj-tötték össze a „kommunista”, „bolsevista” és „anarchista” sajtótermékeket, amelyeket a mátyásföldi gépgyárban megsemmisítettek. Így kezdődött Magyarországon – az orgová-nyi, izsáki, siófoki gyilkosságok után – a „keresztény kurzus”. Méltó fináléja volt en-nek a korszaknak, amikor Kolosváry-Borcsa Mihálynak, a fasiszta sajtókamara elnökének és a sajtóügyek fasiszta kormánybiztosának rendeletére 1944 tavaszán újból működni kezdtek a könyvzúzda gépei.

1919 és 1944 között a különböző hatóságok különböző indexekben tartották számon a bal-oldali és főleg a munkásmozgalmi irodalom képviselőit és azoknak műveit. A Horthy-kor-szak rendőrségének *Fekete könyv*-ében az írók szerepeltek a megfigyelés alatt tartandó sze-mélyek élén. Külön *Vörös könyv*-ben örökí-tették meg a kommunistákat... *A Magyar Királyi Posta- és Távirat-Rendeletek Tárá-ban* elég sűrű időközökben látott napvilágot a „lefoglalandó sajtótermékek” és a „postai szállításból kitiltott sajtótermékek” egy-egy újabb jegyzéke. (Az első „kitiltás” 1919 októ-

ber 25-én jelent meg, és a bécsi *Arbeiterzeitung*-ra vonatkozott, az utolsó pedig 1944 december 16-án került az illetékesek elé, és a Magyar Front egyik röplapját helyezte „törvényen kívül”)... Állandóan közölte a tiltott sajtótermékek listáját a Magyar Királyi Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának *Nyomozókulcs* című kiadványa is... Az Országos Bünyügyi Nyilvántartó Hivatal volt a kiadója a *Bünyügyi Körözések Lapjának*... Végül említsük meg, hogy a Magyar Királyi Posta Vezérigazgatósága 1933-ban és 1938-ban önálló kiadványként juttatta el az ország minden tájára a tiltott sajtótermékek összesített jegyzékeit.

Érdekes rendelet intézkedett a fehérterror kezdetén a könyvtárak ellenőrzéséről és a munkás-szavalókorosok fokozottabb megfigyeléséről. A belügyminisztérium olyan információkat kapott, hogy főleg a Fővárosi Könyvtár – a mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár –, amely már „a háború előtt fészke volt a kommunista propaganda irodalomnak”, továbbra is kiadta olvasásra a proletárdiktatúra alatt megjelent művek egy részét. Ennek az a következménye, hogy a Fővárosi Könyvtár „a nap nagyobb részében zsúfolva van rosszkülsőjű, oroszings ifjú munkásokkal...” A belügyminisztérium felhívta az illetékes körök figyelmét, hogy jó lenne kicserélni a könyvtár személyzetét, és meg kellene szigorítani a nemkívánatos könyvek kiszolgáltatását... Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkárnak később szemet szűrt, hogy egyre több helyen alakulnak munkás-szavalókorosok. Ezért körrendeletben utasította a hatóságokat, hogy akadályozzák meg a szavalókorosok tevékenységét, amely arra irányul, hogy megnyerje „a leventeköteles korban lévő iparostanoncok és segédek lelkét az internacionalista eszméknek...”

Teljesen igazuk van *A cenzúra árnyékában* előszóírójának, hogy a haladó irodalom indexre-kerülése voltaképp az utolsó lépésnek tekinthető az irodalom közigazgatási üldözése terén. Ezután már csak a bírósági eljárás következett... A tőkés kézben lévő és elsősorban haszonra törekvő kiadók, valamint az őket kiszolgáló szerkesztők – a cenzúra és a bírósági eljárás elkerülésére – már régebben előzetes cenzúrát vezettek be. Kiadói és szerkesztői cenzúra nehezedett az irodalomra, nehogy a kiadók összeitközzenek a hatóságokkal, és nehogy sor kerüljön a könyv bírói elkobzására.

Nem lehetett lebecsülni az öncenzúrát sem.

A megfélemlített írók maguk is rettegtek az ügyésztől, bírótól, rendőrtől, csendőrtől, börtöntől és bilincstől. Nagy Lajos már 1929-ben nagy feltűnést keltő cikket írt a *Századunkban* a magyar írók és az „irodalmon kívüli hatalmak” harcáról. Elkeseredte, hogy az írók „lélekbénító szuggesztió” alatt állnak.

Elég bőven ismerteti *A cenzúra árnyékában* című kötet József Attila, Radnóti Miklós és Illyés Gyula pereit... A fiatal József Attila 1924 július 10-én került első ízben a vészbírák elé. De a rendőrség, ügyészség, bíróság sohasem hagyta békén, amíg csak élt. Istengyalázás, szemérem elleni vétség, izgatás, szervezkedés, a fennálló társadalmi rend megdöntésére irányuló tevékenység: ezek a vádak merültek fel ellene a különböző perekben... Radnóti Miklósnak is sok üldözésben volt része. Már egyetemi tanulmányai idején meggyült a baja a hatóságokkal... Illyés Gyulát 1938 április 22-én azzal állították bíróság elé, hogy *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon* című versével osztály elleni izgatás büntetést követte el, *Megjelenik* című költeményével pedig gyalázta a vallást. Illyés Gyula azzal érvelt, hogy nem csinált mást, mint történelmi képet használt, amelyet lényegében Márki Sándor *Dózsa György* című könyvéből vett át. Ebben a könyvben megtalálható – latin eredetiből magyarra áttéve – Dózsa György eredeti beszéde. A bíróság – bármennyire szeretne volna Illyés Gyulát szigorúan megbüntetni – kénytelen volt elfogadni a védelemnek azt a nézetét, hogy „a lázító szavak az azóta megszűnt nemesi osztályra, a múltra vonatkoznak.”

1934-ben Móricz Zsigmond éles támadást intézett a cenzúra ellen. *Lánytalusi hajnal* című cikkében arról szólt, hogy – míg nyaralójában átadta magát a madarak hajnali muzsikájának – észre kellett vennie az írói berek csendességét, a dalnokok elnémulását. Móricz Zsigmond így fejezte be immár történelmi szerepűnek nyilvánított cikkét: „Eresszétek szabadra az ifjú szíveket, hadd énekeljenek szabadon. És ne tekerjétek ki a fiatal költő nyakát, ha nem a szájatok íze szerint énekel.”

A Horthy-korszak kultúrpolitikája azonban mindent megtett, hogy kirekessze a reakció kiszolgálására nem vállalkozó írókat és költőket. A magyar irodalom megrendszabályozásának követelői közé tartoztak az ellenforradalmi idők hivatalos kultúrpolitikusi: Vass József, Huszár Károly, Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint is, akik a közvélemény megtévesztésére „szabad irodalom”-ról szónokolgat-

tak, de ugyanakkor a kulisszák mögött támogatták az irodalom megrendszabályozását.

Volt idő, amikor a szabad magyar szó csak Bécsben, Berlinben, Prágában és Párizsban kaphatott hangot, ahol a magyar emigráns-írók élesztgették a nemzet lelkiismeretét. A második világháború idején, amikor Bécs, Berlin, Prága és Párizs a német fasiszták rémuralma alá került, csak Moszkva volt a haladó magyar írók központja. A Horthy-fasizmus huszonöt esztendejében – hiába vonták meg a postai szállítás jogát – sok progresszív írásmű került külföldről Magyarországra. (Gondoljunk csak a bécsi Magyar Kiadó könyveire, az ottani Munka és Tudás Könyvtárára, a moszkvai Sarló és Kalapács Könyvtárára és Kiskönyvtárára, a prágai Új Európa Könyvesháznak kiadványaira, a párizsi Le Monde-könyvekre, a karsbadi Graphia és a zürichi Európa Kiadó antifasiszta köteteire.)

A *cenzúra árnyékában* – ahogy az összeállítók megállapítják – válogatás-jellegű gyűjtemény: „A szerkesztési munkában arra törekedtünk, hogy az olvasó maga alakíthasson képet a két háború közötti időszakról – ahogyan a cenzúra árnyéka alól ma, húsz év után napvilágra kerültek alkotók és művek. Az irodalomtörténet feladata lesz majd a teljes kép kialakítása, a nyílt és burkolt cenzúra romboló hatásának felderítése és az irodalom képének teljesebb felmérése.”

SÓS ENDRE

Bori Imre:

Radnóti Miklós költészete

Bori Imre újvidéki egyetemi tanár készítette az *első* egész életművet áttekintő, terjedelemben és az elemzés mélységében a költő eredményeihez mérhető könyvet Radnóti Miklós költészetéről. A szerző szavára már régóta figyelnie kell a hazai kritikának és irodalomtudománynak: irodalmi életünk számos vitatott kérdésébe (a mai irodalmi szociográfia, Kassák Lajos, Juhász Ferenc költészete) szólt már bele. Most a Radnóti-ügyben pedig a kezdeményező szerepét vállalta.

Az immár húsz év óta klasszikus értéknek

számító Radnóti-életmű természetesen több kritikust és irodalomtörténészt csábított, kutatásuk azonban nem terjedt túl a részkérdések mértékén. Az átfogó, monografikus feldolgozást „pótló” résztanulmányok eredménye rákövesedett az egész életműre: ma a teljesség igényével tűnik jellemzőnek, ami a részegységre érvényes; homlokegyenest ellentétes felfogást képviselő kutatók esküdöznek saját igazukra. Ezért – noha nem jár töretlen úton – nem könnyű a mai Radnóti-kutató helyzete. Szembe kell néznie a megmerevedett értékítéletekkel, sőt a szenvedélyes polémia lezárásához is hozzá kellene járulnia. Bori Imre vállalja a súlyos feladatokat, elszánja magát arra, hogy kijelölje Radnóti helyét a század magyar költészetében. Mélyre merítkezik Radnóti lírájában, belülről, esztétikai értékeiből akarja megérteni. Ez a törekvés eredményezte tanulmányának elévülhetetlen értékeit: az egyes költői korszakok túlnyomórészt hiteles jellemzését, s leginkább a finom esztétikai megfigyeléseket és mély verselemzéseket.

De – amint már az előszóból kitűnik – Radnóti helyét csak akkor látja egyértelműnek, ha az esztétikai értékekből indul ki, az „időmérték tiszta futamai”-ra figyel, s nem tekint pl. az utolsó napok kínjaira, az abdai tömegsírra. Életének nagy áldozatát olyan „költészetén kívüli terület”-nek tekinti, amelynek felmérése az életrajzíró feladatkörébe tartozik. Úgy tűnik, az előszó sommás tételeit a szellemtörténet módszerének maradványai sugallhatták.

A szerző ugyanis a „művéség nagy rajongói”, a „szellemben vetett hit megszállottjai” közt keresi Radnóti helyét, aki a „szellem tragikus lovagja” egy „kollektív lélek” hordozója. S Bori Imre könyve oly költőt állít elénk, akinek versei szüntelen nemesednek, formái szakadatlanul csiszolódnak, hisz a „szellem páncélinge” óvja a „költészetén kívüli” hatásoktól. Am az embert merev statikusságában mutatja: már ifjúkorában tulajdona a megriadást rejtegető „lehajtott fő” (50. l.); életérzésének alapformáját mindvégig a magánosság jelenti, legfeljebb „társadalm-kivüliségének” körülményei változnak (53. l.); mihelyt költészetével társadalmi szükségletet akar kielégíteni, szerepjátszó lesz, költészete két ágra szakad, s a politizáló versek a mellékágot jelentik. Így lesz eredendően determinált lelkialkat Radnóti, s költészetét csak azok a hatások érlelhetik, amelyek a meghatározott „kollektív szellemiség”

irányába esnek. A valóság megannyi jelensége gátlója, hogy eljusson önmagához, „intellektuális” költészetének kiteljesedéséhez (36. l.). Ez a felfogás és szemléletmód a forrása Bori Imre néhány alapvető tévedésének, s az általa kibontott Radnóti-képhez csupán az válik lényegessé, ami a „művesség” tökélyre jutását, a sztoikus lelki alkat kibomlását szolgálja. Elemzéseink így nem mentesek az előítéletektől, s eredményeink az eleve kigondolt Radnóti-képhez kell igazodniok.

Bori Imre ítélete szerint Radnóti élete „városhoz kötött, jellegzetesen polgári”, ezért a falu, a nép *idegen elem* fiatal költészetében, s akadályát jelenti annak, hogy eljusson önmagához.

Igaz, a fiatal Radnóti tája mitizált, de hisz mitizált egész ifjúkori költészete. A „tudatosan” felidézett Sturm und Drang a népies-archaizáló, aktivista expresszionizmushoz vezetett. Ábrázolását elsősorban könyvtelményei, a korszokás, az újabb költői példaképek (pl. a modern európai exotizmust képviselő Valéry Larbaud, valamint Apollinaire, Trakl stb.) befolyásolták. Figyelnünk kell a kifejező eszközöket is: az ifjúkori verseken az expresszív felnagyítás uralkodik, kedvelt eszközei a képek harsány mozgalmasságát sugárzó vizuális és akusztikai elemek (*csengő és remegő* partok, recsenő ágú bokrok, *csatogva* menekülő madár stb.); a biblikus és kozmikus képek; a vegetációs szimbolika. Mindezek okozzák az ifjúkori kötetek túlfűtött, lázas hangulatát. Tájai így kétségtelenül irodalmiasak, de életkörülményeinek változása folytán a második kötetben itt-ott már feltűnik az empirikus élménytől sugallt tájkép, belopakodik verseibe a Szeged-környéki vidék látványa (Tápé, öreg este, Októberi vázlat, Zaj, estefelé); a biblikus és kozmikus elemek mellett életszerű mozzanatok is feltűnnek, az elvontságuk között – ha szórványosan is – konkrét mozzanatok jelentkeznek. Így mégiscsak a tájélmény járul hozzá leginkább az első kötetek elvontságának oldódásához. Természetesen nem kérhetjük számon Radnótitól Illyés Gyula vagy Sinka István népiességét (30. l.), arra sem volt fölvértezve, hogy a parasztsorssal József Attila módján birkózzék. De azt tagadnunk kell, hogy a „falu életének elemeihez sem érzelmi, sem tapasztalati viszonyok nem fűzik.” (27. l.). A vidéki táj kiteljesedő költészetében egészen honossá válik. A Szeged-környéki falujárások és barangolások élményei nem tűnnek el nyomtalanul, hanem beleivódnak a

későbbi nagy tájversekbe (Pontos vers az alkonyatról, Hőség, Zápor után, Veresmart stb.).

Bori Imre Radnóti forradalmi témájú verseit is különös mércével bírálja. A forradalmi témát idegen elemnek, a vállalt illegális pártmunkát társadalmon kívüli állapotnak ítéli. Pedig éppen a Lábadozó szél c. kötet (amelyben legnagyobb számban szerepelnek a mozgalom élményeiből fogant versek) mutatja kézenfekvően a *társadalom betolyását* Radnóti magatartására. Feléledő bizakodásából, hitéből és optimizmusából lángol fel akcióhajlama (a Férfinapló ciklus, kötetben meg nem jelent versek); humanizmusa gazdagodik: mélyebb közösségi tartalmakat nyer, s nemzetközi motívumokkal színeződik (pl. 1932. április 24.); szenvedélyesen kutatja a társadalmi igazságszolgáltatás lehetőségeit (Ének a négerrel...); háborúellenes, a gyarmati elnyomást megbélyegző lírája már itt éledezik (pl. 1932. február 17.). Az érzelmi és tapasztalati mozzanatok hiányáról sem lehet szó, hiszen a lírai szituációban már itt is megvalósul a szerelmi – politikai és tájélmény kapcsolata (Szerelmes vers szeptember végén, Tavaszra jósolok itt). Az elkomorulás jelei az Újhold kötetből tűnnek fel számottevően, a konkrét társadalmi háttér, a munkásmozgalom átmeneti sikertelensége következtében. Kétségtelen, hogy reménytelensége, egyedülisége, halális lelme kialakulásába s belső feltételek is beleszólnak, mégis ezeknek legfőbb táplálója a kor. Nem lehet helytálló tehát Bori Imrének az a megítélése, hogy Radnóti „kiválik a világból, amelyben az ember él”, elefántcsonttoronyt készít, elvonul „a maga költészetének sáncai mögé” (95. l.). Ennek ellenében próféta szerepet vállalt: tanúságot tett és jövőt jósolt, sőt költői eszközeivel küzdött is. Érdemét nem kisebbítheti, hogy fegyvert nem foghatott, „pusztán” a szó segítségével csatázott. Költészetének lényegét – igaz – nem a harcos, haragos düh lobogása jelzi, hanem az események prófétikus előrejelzése, a megjósolt borzalmak bekövetkezése után pedig a tanúságtétel. De a Péntek c. vers csattanója, a Nyolcadik ecloga szinte népporradalmat sugalló záradéka is hozzátartozik lírájához. Nem tekinthetők ezek pusztán jajszavaknak, sikolyoknak (155. l.), hanem jól átgondolt verselemeknek. Vajon véletlen-e, hogy több versében az efféle gondolatok alkotják a záradékot, így a legjobban ezek ragadnak meg az olvasó emlékezetében?

Bori Imre könyvének inkriminált eredményei sajnos kisebbítik Radnóti Miklós költészetének értékeit, az irodalmi tudatban megfoszthatnák attól a szereptől, amely szerint a magyar antifasiszta lírában leginkább lehetett József Attila örökségének folytatója. Könyvének számottevő értékei (az esztétikai finomságok iránti rendkívüli érzékenysége, a „formaművész Radnóti eddig legeredményesebb bemutatása, az idevágó szakirodalmat gazdagon feltáró jegyzetanyaga) sem tudják feledtetni alapvető tévedéseit. Mint felperes így alighanem pervesztés lesz mindazokkal szemben, akikkel a „helyes” Radnóti-kép kialakításáért szenvedélyesen vitázik. Nem találja meg a költő helyét sem irodalmunkban, sőt a polgári Radnóti-képet vallóknál is talvolabb – a Babits-féle költőeszmény sáncai mögé helyezi.

NEMES ISTVÁN

Galambo s Lajos:

Zsilipek

Egy parasztszalád életén keresztül történelmünknek egyik legproblematikusabb évtizedét igyekszik bemutatni az író. Az események az Ideiglenes Kormány 600/1945-ös rendeletének végrehajtásával indulnak. Bán Jakab életét a cselédsors törvényei determinálják. Felesége az egykori földesúr szeretője volt – s az ebből adódó előnyeivel gyáván büszkélkedő képességű gazda 1945-ben nem irat földet, abban reménykedve, hogy a földesúr úgyszólván visszajön, s akkor jaj lesz annak, aki az ősi birtokra tette a kezét. Ehelyett a nagygazdává tollasodott gyermektelen bátyjának földjét műveli népes családjával. Érdekes jelenségre hívja fel Galambos a figyelmünket. Néhol épp az a réteg zárkózott el a földosztás előnyeitől, amely azt leginkább megérdemelte volna: a volt cselédség. A Bán-családban az elmaradott, merev, konzervatív paraszti réteget tipizálja, melynek nem volt osztályharcos szemlélete, s néha silány érdekből, önként egyezett bele a feudális megalázottságba. Galambos egyre sokasodó írásai közül talán ebben a regényben van a legtöbb önéletrajzi elem – ő, mint a paraszti élet jeles ismerője, kerek egészet, hiteles képet formál a Bán-család küzdelmeiről.

A magyar paraszt életfelfogásáról Móricz

realizmusa óta megbízható ismereteink vannak. Galambos írói erénye az, hogy a szegényteljes és megalázó feudál-paraszti múltat szeretné összezúzni – fizikális és tudati téren egyaránt. Történelmünknek ellentmondásokban leginkább bővelkedő éveit ezek, amikor még nem dőlt el véglegesen a hatalom kérdése, nagy számmal csatlakoztak a baloldali mozgalomhoz olyanok is, akik nem a párttal együtt emelkedtek vagy buktak, hanem csak addig meneteltek velünk együtt a közös célért, míg azáltal egyéni és önző céljaikat elérhették. Így bontakozik ki az egész falu keresztmetszete, mintegy tipizálva az osztársadalmat.

Ne legyen vita tárgya, hogy volt-e Magyarország egyetlen olyan falu, melyben enynyire differenciáltan – mégis sűrítve jelentkeztek volna parasztpolitikánk helyes megnyilatkozásai és fonákjai, mint itt ebben a Galambos ábrázolta faluban, melynek élére most egykori béresek, napszamosok kerülnek, hogy felváltsák a régi igazgatási apparátust. Általában a falunak ez az a rugalmas rétege, mely leghamarabb megértette az új idők szavát. A mindennapok hig jelenségében tehát már ott dübörög a nép szava és történelme. Ott dübörög Kun Andrásnak, ennek az iskolázatlan, de ösztönösen is a néperdeket szolgáló cselédnek a szavában, ahogy földet oszt, ahogy igazságot szolgáltat, ahogy ellenáll az önkénynek, ahogy gyűlöl és szeret – s ahogy útját állja a téesz szétrombolására tervezett mesterkedésnek. Egyénisége igen ellentmondásos. Típusa lehetett volna annak a pozitív becsületes népi erőnek, mely a személyi kultusz idején megjárta ugyan a maga kálváriáját, de hite az újban, meggyőződése az igazságban végül meghozta volna küzdelme jutalmát – ezt azonban már nem érte meg. Szándékai, formális vitái erőtlenné erőlködéssé váltak. Halála érthetetlen és tragikus.

Ezt annál is inkább hangsúlyozni kell, mert a 45 után kialakuló baloldali mozgalmak negatívumát és vadhajtásait már jobban motiválja az író. Kétségtelen, hogy ezekben az években olyan egyének is kerültek vezető helyekre, akik később egyéni karrierjük érvényesítésére használták fel magas pozíciójukat. És ha ez tipikus jelenség volt is, mégis ábrázolni kellett volna azt az erőt is, mely az ellenforradalom után felszámolta a hibákat.

A Turóczi-Palócz-féle klikkre gondolok elsősorban, vagy a szocializmusban meghájasodott, később párttitkárrá vedlő Fejeőre, aki lopással, csalással, orvgazdasággal kuporgatja össze a villára valót. Amikor pedig büneire

fény derülne, apósa – Turóczi –, a szövetszervezetek megyei vezetője hatalmi szóval mindent elintéz.

Amíg a földesúr ült a cselédek nyakán a származás vagy a pénz volt az emberi értékek fokmérője. A személyi kultusz évei alatt ezt az értékmérő normát felváltotta a rang, a társadalmi helyzet alapján kialakuló értékítélet. Palócz Sándor is így él vissza a hatalmával. Ő, mint tévesz-elnök elcsábítja Bán Máriát, de a bírósági tárgyaláson az elnök javára döntenek, nem ítélik neki a saját gyermekét, s a költségeket nem kell fizetnie. Am Galambosnak nagyobb bírának kell lennie. Nagy érdeme, hogy e bonyolult társadalmi szövevényben nem keres sematikus megoldásokat. Morális téren se disztíngvál erősen, mintegy érzékeltetve, hogy az élet a maga öntörvényei szerint alakul. Ezzel az etikai relativizmust hirdeti. Főhősében, Bán Máriában is ezt a nem elég állhatatos passzivitást ábrázolja, amelylyel nem bír kitörni a familiáris formák és kööttségek börtönéből. Gondolatvilágában ott lappang a jobb sors iránti vágy, de nem elég szilárdan, s valami naivsággal párosuló primitív tehetetlenség megfosztja őt a kockázatvállalás bátorságától. Kellően ábrázolja az író, hogy az ilyen család mennyire nem szilárd bázis, mennyire nem jelent védettséget, támaszt, önbizalmat tagjainak. A kisparaszti földtulajdonra, naturális gazdálkodásra épült családközösség kíméletlen, önző, nincs tekintettel a gyengébbre, durván teszi tagjait (pl: Gergelyt). Emberi méltóságuktól is megfosztja őket. (Pl Johannát, aki esküvője napján kötéllel veri lerészegült apját).

A regény közéleti ábrázolásában legjelentősebbek a közös gazdaságok megalakulásáról szóló leírások. A parasztság egy része elégedetlen kételkedéssel írta alá a belépési nyilatkozatot, nem látta be a kollektivizálás szükségszerűségét. A dogmatizmus, a marxista parasztpolitikai elvek és a gyakorlat szolgáló másolása következtében gyakran megsértették az önkéntesség elvét. A Palóczék vezette szövetszervezet is eladósodott, csökkent a parasztcsaládok bevétele. Helytelen volt a kulákokról alkotott nézet is, melynek alapján minden nagygazdát ellenségnek minősítettek. A szövetségi politika vadhajtásaként jelentkező álléber ellenségkutatás juttatta börtönbe a falu lelkes és megbízható vezetőit (Tóth Lászlót, Oláh Mihályt stb.). Galambos itt már nem a termelő közösséget, hanem a vajúdo falut ábrázolja, a kiöregedo, elnéptelenedo községet,

munkaerő-vándorlást, kétlakiságot. A destruktív módszerek mindenkiben a bizonytalanság érzését váltották ki. A személyi kultusz időszak a kialakította a gyáva, karrierista, gondolkodás nélküli fejbörintgatókat, a jelentések meghamisítóit, a talpnyalókat. Az ellentétes erők harcában Galambos csak épp sejteti az egészséges, pozitív erők kiválasztódásának folyamatát, de nem ábrázolja azt megnyugtató realitással. Az író megfigyelőképesége leginkább a múltbanyuló paraszti életfelfogásra korlátozódik. Kérgeslelkű, nehéz, darabos emberek kerülnek elének, akiknek lelkiületén talán a legmélyebb sebet ütötte az úrtisztelő önalkodás. Alakjainak profilját ez a látásmód adja meg, de talán ez az író is egyoldalúvá teszi. Az egész Bán-családban kimutatható a feudáljellegű kisáruteremelő zsuqori paraszti szemlélet valamennyi ellentmondása. Az apa – Jakab – mindig visszaél családfoi tekintélyével – nevelt lányát megerőszakolja, Marit bénává veri. Már idősebb annál, semhogy a múlt megalázásait ki tudná heverni. Ez a szadistává durvult cseléd vénségére sebfoltokkal az arcán, bibliával a kezében felolvasást tart a kereszt alatt a gyülekezetnek. Indulatainak parancsolni nem tud, s egy kitörés alkalmával megöli a lányát. Találkozása az állambiztonsági parancsnokká vedlett volt földesurával nagy horderejű – mélyen emberi – drámai telítettségű részlet, a regény legszebb fejezetei közé tartozik.

A család legtöbbet szenvedett, mégis leginkább fejlődőképes tagjának, Máriának békés, boldog házaseletét bemutató vég már a megnyugvo boldogság derűjét szuggerálja. Jelentős állomás az író fejlődésvonalában ez a regény, hisz ilyen terjedelmes epikai alkotással eddig még nem jelentkezett. Helyes lenne, ha a tanulságok felhasználásával Galambos megírná a második kötetet is – egészen a jelenig – ábrázolva a falu történetének második évtizedét is. Persze, elfogultság lenne állítani, hogy ez már hibátlan regény. Sok benne a mondat- és szótöltelék, a vázlatos elnagyoltság, elmarad a rejtett összefüggések feltárása stb. Az ábrázolástechnikai hiányosságok mellett még mindig kísért az erotikus naturalizmus veszélye. Nem a finomkodó sznobizmus mondatja ezt velünk, hanem az esztétikai igény, mellyel irodalmi hagyományainknak is tartozunk. (Szépirodalmi Könyvkiadó)

KURCZ ISTVÁN

Dante a középkor és a renaissance között

Négy olasz és tizenegy magyar szakember közreműködésével jött létre ez a kötet, Kardos Tibornak, az európai és magyar humanizmus szorgalmas kutatójának szerkesztésében. A kötetben közölt szövegek egyrésze előadás formájában is elhangzott: a Magyar Tudományos Akadémiának 1965 tavaszán rendezett Dante-konferenciáján.

Különös értéke a kötetnek, hogy Kardos Tibornak sikerült az olasz Dante-kutatás néhány jelentős képviselőjének szereplését biztosítani. A „lectura Dantis”-nak (Dante olvasásának és interpretálásának) Itáliában évszázados hagyományai vannak: ennek a hagyománynak kialakulásáról tájékoztat Giorgio Padoan pompás cikke (Boccaccio Dante-kommentárja), ez az igen érdekes írás, amely a Dekameron „pajzán novelláinak” íróját az átlagosan ismert és elfogadott értékelésnél sokkal mélyebben, sokoldalúbban mutatja be éppen a Dante-Boccaccio-viszony tükrében.

Kitűnő alkotás Vittore Branca elemző tanulmánya is a Paradisom XVIII. énekéről, valamint Fredi Chiappelli vizsgálódásai a Purgatórium szerkezetéről. Az olasz Dante-kutatás legjobb tradíciói és a modern esztétika vívmányai igen sikerülten egyesülnek ebben a két írásban. Illesse dicséret Giuseppe Petronio cikkét is (Megjegyzések Dante és közönsége kapcsolatához), amelynek nagy érdeme, hogy Dante műveltségének és alkotásainak lovagi-nemesi kapcsolataira mutat rá. Erre a problémakomplexusra egyébként recenziónk során még vissza kell térnünk.

A tizenegy magyar szerző tizenkét tanulmányában (Kardos kettőt is írt) ugyancsak sok értékes dolgot találunk. Mégis Bán Imrét kivéve, aki „Dante és a joachimizmus” kapcsolatát valóban tömör, a lényegre szorító módon tudja exponálni, egy közös fogatékosságuk van: a bőbeszédűség. Sallay Géza (Világszemlélet és ábrázolás összefüggése a Színjátékban), Rózsa Zoltán (Utópia, invektiva és szatíra Danténél), Baranyi Ferenc (Az endecasillabo mint kifejező eszköz Dante Színjátékában) vagy Rába György (Két költő: Dante és Babits) tanulmányait egész bátran lehetett volna rövidebb formában is közölni! Igaz, ezekben a tanulmányokban is vannak értékes meglátások és megállapítások, de Baranyitól például mélysegeser,

idegen a mediterrán-latin világ (igazolják ezt néhány évvel ezelőtt Itáliáról írott versei!), s így nem hisszük, hogy ő lenne hivatva a Színjáték újabb fordításának elkészítésére. Baranyit emberi és költői alkata inkább a XIX. század kelet-európai költőivel, egy Hviezdoslavval, egy Eminescuval rokonítja: Dante világa távol esik tőle. Bántóan hatnak Rába megjegyzései és Babits fordításának „szecessziós” és „akadémikus” vonásairól. Nem hisszük, hogy belátható időn belül jobb Divina Commedia-fordítást lehetne készíteni, mint amilyen Babitsé volt. Hogy pedig Babits a „régies múlt” alakjait is használja, az nem a „kisfaludysta akadémizmus” bűne, hanem inkább *erény!* Az a kár, hogy újabb íróink olyan könnyen lemondtak erről a patinás – az erdélyi magyar népnyelvben egyébként ma is élő! – igealakról.

Bán Imre tanulmányát fölösleges újból megdicsérnünk. Szerzője már évtizedek óta foglalkozik Dante költészetével, s reméljük, egyszer módot talál arra, hogy tervezett Dante-monográfiáját is megírja. Utána rögtön Kardos Tibort kell kiemelnünk, főleg kötet-nyitó tanulmányát (Dante humanizmusa a középkor és a renaissance között). Sok oldalról közelíti meg témáját, óvakodik az elhamarkodott általánosításoktól, s Dante életművét olyan perspektívából szemléli, amelyek valóban Dantéi. Tudjuk, volt olyan kor, amikor mind a polgári, mind a marxista tudomány szívesen dolgozott valamiféle „parttalan” renaissance-fogalommal, amelybe a XII. századtól a XVII. századig mindenfélét be lehetett gyömöszölni. Ennek ellenhatásaként napjainkban túlzott szkepszis jelentkezik: éppen a budapesti Dante-konferenciával egyidőben zajlott le – ugyancsak az Akadémián – egy nemzetközi konferencia a gótika és a renaissance kérdéseiről, ahol több felszólaló – mind nyugatiak, mind szocialista országokból jött tudósok – erősen hajlott a renaissance-fogalom „megkérdőjelezése” felé. Nos, Kardos megpróbálja helyére rakni a dolgokat, s csak a XIV., XV. és XVI. századot tartja a renaissance korának. Dante – állítja – ennek a kornak úttörője és előkészítője, ugyanakkor azonban a középkorral is ezernyi szál köti még össze. Legfeljebb Dante antik műveltségének kérdéséről vitatkozhatnánk Kardossal. Amit Dante az antikvitásból ismert, az jórészt középkori szűrőkön juthatott el hozzá. Ezért is, de más okokból is hajlandóak vagyunk hinni Dante párizsi, sőt esetleg oxfordi tanulmányútjában, amit ugyan Bán Imre kétségbe von,

Szabó Mihály (G. Serravalle latin Divina Commedia-fordítása) azonban valószínűnek tart. A kötet több tanulmányában különben is utalás történik Dante képalkotó fantáziájának rokonságára a középkor művészetével: ezzel a művészettel legkifejezőbb formájában francia földön találkozhatott. Mindenestre: a gótikus katedrálisok hol fantasztikus, hol idealizált szobrai, a gótikus üvegablakok fény-csodái nem lehetnek ismeretlenek a Színjáték költője előtt! Érdemes volna egyszer Dante és a *gótika* témáját kidolgozni, bár a gótika irodalmi vetülete még jóval kevésbé ismert, mint például a barokké. De azért itt volnának megoldandó és megoldható problémák.

Ilyen probléma „Dante arca” is, amellyel Rajnai László foglalkozik egy nagy akribiával és elmélyüléssel, igen lendületesen megírt tanulmányban. Eredményeit sajnos nem érezzük megnyugtatónak. Ami a Sixtina Utolsó Ítélet-freskóját illeti, néhány évvel ezelőtt magunk is láttuk ezt a remekművet, de akkor még sem Rajnai, sem Gonzalez elméletét nem ismertük, a most rendelkezésünkre álló fénykép-reprodukciók alapján pedig nem tudjuk megállapítani, vajon tényleg Dante (vagy esetleg a festő Michelangelo) vonásai rejtőznek az alakok körvonaláiban. „Dante csontjainak” hitelességében – ismervén e csontok viszontagságait – kételkednünk kell, hiszen a kései középkornak mind egyházi, mind világi téren megnyilvánuló ereklje-kultusza fantasztikus torzításokra és hamisításokra volt képes! Azt hisszük, csak a kortárs Giotto és Gaddi Dante-portréi – illetve az ezekről maradt másolatok – fogadhatók el hiteleseknek. Minden másban kételkednünk kell.

Koltay-Kastner Jenő (Dante és az olasz Risorgimento), valamint Szauder József (Dante a XIX. század magyar irodalmában) cikkeiben sok az értékes megállapítás: mindkettő ki-kitekint a világirodalomra is. Talán nem ártott volna egy ilyen cikk sem „Dante a világirodalomban”, vagy „Dante a régi magyar irodalomban”. Kaposi József könyve (Dante Magyarországon, 1911) már eléggé régen jelent meg, s ezért hasznos lett volna, bizonyos problémákat újra felvetni: így a XVI–XVII. század magyar „Dante-kultuszát”, a Könyvecske a szent apostoloknak méltóságokról Dante-idézetétől Rimay Jánosig, vagy talán Zrínyi Miklósig is! Meg kellene egyszer vizsgálnunk, mennyiben inspirálta a Szigeti veszedelem eposzi machinériáját a Commedia világa. Az olaszos műveltségű Zrínyi

bizonyára ismerte Dantét, hiszen például a kortárs német Andreas Gryphius néhány tercinát le is fordított a Színjátékból, az olasz származású, elhorvátosodott spliti költő, Jerolim Kavanjin (1641–1714) pedig 30 énekes bibliai eposzában tudatosan igyekezett utánozni Dantét.

Szauderral ellentétben nem beszélénk Arany János „hitelenségéről”, legfeljebb „szkepticizmusáról” vagy „töprengéséről”, Döbrenteivel kapcsolatban arra is utalni kellett volna, hogy Wittenberg humanista hagyományai szintén hozzájárultak Döbrentéi Dante-kultuszához. A reformáció városában mely egyúttal Melanchtonnak, Giordano Brunonak és más humanista professzoroknak városa is volt, érthetővé válik a Dante iránti érdeklődés. Ugyancsak érthető, miért kezdte el Angyal János, a délvidéki katolikus pap, a Színjátékok fordítani. Nemcsak „klerikális elgondolások” játszottak itt szerepet, hanem a vidéken élő, a celibátus életformája révén magányba kényszerült, mégis irodalmi ambíciójú ember törekvései is. Ilyen pap-műfordító volt például Angyal kortársa, János Gusztáv veszprémi kanonok (1841–1911) is, Milton és Tasso magyar tolmácsolója

Szokott erényei dicsérik Gáldi László tanulmányát (A Pokol XVII. énekének stilisztikai méltatása), bár ott, ahol „az ének hangtani és ritmikai alkatát” méltatja, mintha nem mindig gondolna arra, hogy az olasz nyelv már önmagában véve igen gazdag magánhangzókból, így tehát Danténak a meglevő lehetőségekkel kellett élnie, és sokszor nem is választhatott más megoldást, mint amilyent választott.

A kötet tanulmányaiban gyakran szóba kerül Dante viszonya a császársághoz és korának vallásos mozgalmához. Amellett azonban, hogy még ezen a területen is lennének kutatásra méltó kérdések – például Dante és a ciszterci rend viszonya – érdemes volna elmélyültebben megvizsgálni Dante és az eretnekmozgalmak összefüggését. Szubjektíve kétségtelenül nem akart elszakadni a katolicizmustól, objektíve azonban igenis lehettek szálak, amelyek életművét különféle „heterodox” mozgalmakkal összefűzték. Ma például már sok kutató (franciák, németek, bolgárok) vallja, hogy a Balkánon „bogomilizmus” majd „paterénizmus” néven kibontakozó mozgalom összefüggött Észak-Itália és Dél-Franciaország eretnek-mozgalmaival és feltehetőleg a lovagi kultúra egyes formáira (például a Grál-legendára) is hatást gyakorolt. Dante jól ismerte

a francia-provanszál lovagi költészetet, tanult is tőle: itt tehát akadnak még tisztázandó problémák. És végül csak jelzésszerűen: Dante és a Hohenstauf-lovagvilág. Meg kellene egyszer párhuzamosan vizsgálni a „staufi korszak” német irodalmi alkotásait és Dante műveit. Ha közvetlen „hatások” talán nem is voltak, bizonyos összefüggések kétségtelenül fennálltak. Ezeknek feltárása azonban már nem lehet egy könyvkritika célja.

ANGYAL ENDRE

Dunántúli Dolgozatok

Egy új déldunántúli múzeumi monográfia-sorozatról

A Baranya megyei Múzeumok Igazgatóságának gondozásában új tudományos kismonográfia sorozat indult az elmúlt esztendőben. A régészeti, néprajzi és helytörténeti kutatás eredményeinek közzététele értékes tradíciókkal rendelkezett eddig is Pécsen, hiszen a múzeum évkönyvének tizenegyedik kötete van sajtó alatt, a népszerűsítő formában íródott Múzeumi Füzetek pedig közismertek a múzeumlátogatók körében. Ez az új sorozat azonban szándékában lényegesen többet ígér, terjedemesebb tanulmányoknak ad megjelenési lehetőséget, hiánypótló az Akadémiai Kiadó nagymonográfiai és a korlátozott terjedelmű folyóiratok között.

Mielőtt a sorozat három első kötetét bemutatnánk, fel kell vetnünk a „Dunántúli Dolgozatok” címében rejlő célkitűzés és perspektíva kérdését. A korábban közvetlen minisztériumi irányítás alatt álló magyar múzeumszervezet tanácsi kezelésbe adása, az első megyei múzeumhálózat kiépítése Baranyában történt meg, s azóta is élenjáró ez a művelődésügyi intézmény, hatásköre mind tudományos mind népművelési tevékenységében túlmutat a megye határain. A Dunántúli Dolgozatok ezt a kedvező helyzetet kívánják reprezentálni, kötetei az ország minden múzeumába, jelentős könyvtárába és több mint kétszáz külföldi, társadalomtudományokkal foglalkozó intézménybe eljutnak.

Bakay Kornél: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. A honfoglalás

magyarság megtelepedésének és elhelyezkedésének kérdése a történeti források és régészeti leletek tükrében még ma is számtalan megoldatlan problémát tartalmaz. A magyarság két nagy rétegének, az uralmat gyakorló vezetőknek és a pásztorkodással meg földműveléssel foglalkozó köznéppnek társadalmi struktúráját vizsgálja Bakay Kornél tanulmánya. Kutatásainak alapja az a felismerés, hogy a bizánci forrásokban említett magyar törzsszövetség a X. században, vagyis a honfoglalás idején politikai realitásként már nem létezett, kötelékei erősen meglazultak. A régészeti anyag bizonyítékai alapján az a társadalmi kép bontakozik ki Bakay tanulmányában, hogy a törökös vezetőségrétegnél még megvan ugyan a kötött törzsi szervezet, a köznép azonban az egyre erősödő vagyoni különbségek és a letelepült életmód folytán, területi szervezeti formákban élt. Ez a társadalmi helyzet a fejedelmi hatalom bizonyos visszaszorulásához és a területi hatalommal rendelkező törzsi arisztokrácia meg erősödéséhez vezetett (pl.: Gyula, Ajtony).

A tanulmány központi kérdése és egyben legjelentősebb eredménye a központi hatalom megszilárdítási folyamatának bemutatása, a *magyar államalapítás* egyik legfontosabb mozzanatának régészeti úton való bizonyítása. Mivel a régi katonai kíséret a régi vezetőket szolgálta, szétzúzásuk és az új fejedelmi hadsereg megszervezése volt a legfontosabb feladat. Ennek végrehajtója Géza fejedelem és István király, ők biztosították a magyarság megmaradását az erős központi hatalommal rendelkező nyugati államokkal szemben.

Ezt a folyamatot a tanulmány régészeti módszerekkel, a honfoglaláskori temetők és fegyverleletek elemzésén keresztül közelíti meg, nemcsak a Dunántúl, hanem az egész Kárpátmedence viszonylatában.

A tanulmány értékes részeredményeivel jól példázza a régészeti módszerek korszerű alkalmazását marxista szemléletű történetírásunkban.

Sződy Szilárd: Pécs-Baranya felszabadulása a korabeli napilapok tükrében. A felszabadulásunk huszadik évfordulójára megjelenő kötet érdekes kísérlet az 1944–45 telén meginduló demokratikus forradalmi átalakulás legfontosabb mozzanatainak bemutatására a korabeli pécsi sajtó tükrében. A kötetben bemutatott szemelvények válogatásából és cso-

portosításából kibontakozik a szerző tárgyilagos, határozott koncepciója, annak ellenére, hogy – nagyon helyesen – nem kommentál minden sajtómegnyilvánulást. A cikkek tematikus rendezése megadja az 1945-ös év első felének jellemző társadalmi erővonalait, az országban meginduló belső erjedés megyei vetületét.

A szerző helyesen ragadta ki a meginduló élet problémáival foglalkozó cikkekből a lényegét, az antifasiszta koalíció mozgató erőit 1944 decemberében, majd a koalíció meggyengülésének és felbomlásának törvényszerű folyamatát a földosztás és az újjáépítés hónapjaiban.

Az ellentmondásokkal terhes sorsdöntő felosztás társadalmi-politikai küzdelmeit úgy mutatja be Szódy Szilárd, hogy munkája alapvetően forrásértékű lehet a megye felszabadulás utáni történetével foglalkozó történészek számára. Igen fontos lenne e kritikai sajtószemelvény közlést tovább folytatni az 1945 szeptemberében kibontakozó választási harc időszakától legalább a fordulat évének eseményeiig.

*

Andrásfalvy Bertalan: A sárköziek gazdálkodása a XVIII. és XIX. században. – A Tolna megyei Sárköz négy falujának, – Alsónyék, Pilis, Decs, Öcsény, – XVIII–XIX. századi gazdálkodását foglalja össze a tanulmány. E jellegzetes földrajzi tájra, a Duna-Sárvíz közötti mély mocsaras területre és az árteret övező keskeny teraszos magaspartra

települt községek gazdálkodását a nagykiterjedésű ártér határozta meg. A falvak lakói hosszú évszázadokon keresztül, zárt, egyhelyben élő etnikus közösséget alkottak, életmódjuk és szokásaik, vagyis néprajzuk egészen a XIX. század végéig megőrizte tradicionális, archaikus vonásait.

A Sárköz gazdálkodásának bemutatását a földrajzi energiák messzemenő figyelembe vételével igen áttekinthetően végezte el a szerző. Jól szétválasztható a gazdálkodás különböző ágain keresztül az ún. *szárazulat* és az *ártér* hasznvétele.

A tanulmány legértékesebb része az árterek speciális gazdálkodási ágaival foglalkozik. A halászat, nádlás, erdőhasználat, gyümölcsészet, méhészet, továbbá az állattartás sokféle módjának elemzése széles történeti forrásanyagra támaszkodik. Nemcsak a munkafolyamatok, az állatok legeltetése, őrzése és gondozása, válnak ismertté a munkában, hanem az ezekkel kapcsolatos néphagyományok elemzése is segíti a sárközi gazdálkodási mód jobb megismerését.

A XVIII–XIX. századi paraszti gazdálkodás társadalmi és jogi kérdéseinek bemutatásával zárul a tanulmány. A munkamegosztás családon belüli rendje, a különböző feladatok életkor szerinti megoszlása, a szállások hétköznapi életével kapcsolatos népi hagyományok elemzése teszi teljessé ezt az elmúlt évtizedek szakirodalmából kimagasló gazdaságtörténeti monográfiát.

BÁNDY GÁBOR